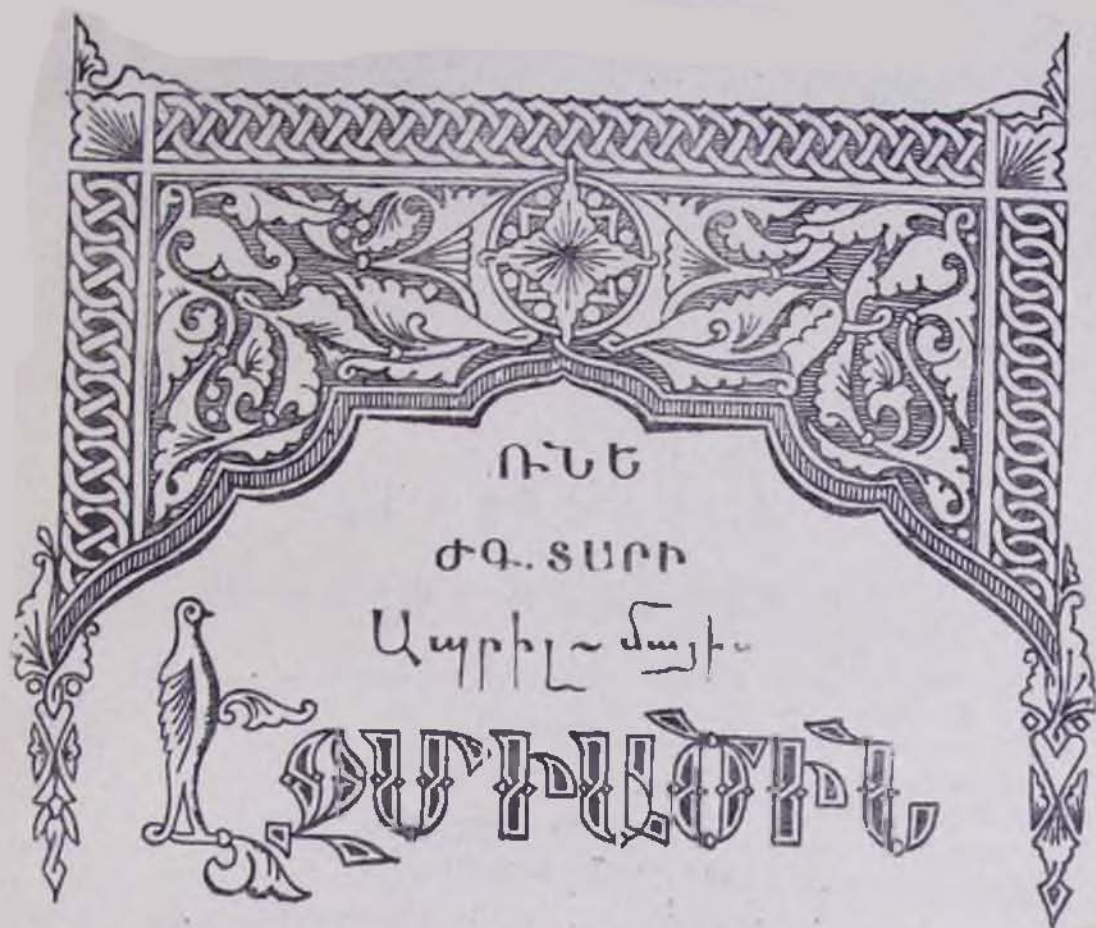

Ἡ ἑξήκοντος ἔτους

ՌՆԵ

ԺԳ. ՏԱՐԻ

Ապրիլ - Դեկտեմբեր

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՍԻԱՆՈՒ

IV - V

Հ Ր Ա Մ Ա Ն Ա Ւ

Տ. Ն. Վ. Ա. Զ. Դ. Ե. Ն. Ա. Յ. Ա. Ռ. Ա. Զ. Ն. Ո. Յ.

ՎԵՀԱՓԱԾ ԵՒ ՈՐԹԱԶՆԱԴՈՅՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և Գաղղիկոս Նորին Ա. Ռծաբյուն Տ. Տ. Վազգէն Ա.-ի արտասահմանկան ազնուության սպաժուրքայունները, նոքերն ու փաստաթղթերը պատրաստվում են հրատարակության Նորին Ա. Սծուրյան կազմած օրագրերի և սպաժուրքայունների, խոնների և տնտեսայունների նիւման վրա:

Հասար, ուր լինկաւ է սրտկերագարդ, կհրատարակվի վեհախառն զամեակալության առաջին տարեգարնի ստիքով:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ— Քափուր գերեզմանը	3
Փեղի Ս. Հարություն տանի առիթով Ամենայն Հայոց Մայրապոլսին Պատ- րիարք Ե. Կարողիկոս Նաթին Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի շնոր- հավաստական հետազոտող Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին և Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի պատասխանը	6
Փեղի Ս. Հարություն տանի առիթով Փայր եկեղեցիների պետերի հետ փոխանակված ուղղության հետազոտման ու զբոսայգիների	7
Փեղի Ս. Հարություն տանի առիթով Նաթին Վեհափառության անունով Փա- րիզում ստացված շնորհակցական հետազոտման ու զբոսայգիների Փեղի Ս. Հարություն տանի առիթով ընկերաց ստացված շնորհակցական հետազոտման ու զբոսայգիների	11
Լիբանանում տեղի ունեցած եկեղեցիների առիթով փոխանակված հետ- ազոտողները	14
S. Shewar արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյան	17
Ամենայն Հայոց Մայրապոլսին Պատրիարք Ե. Կարողիկոս Նաթին Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի արտասանմանյան ուղեորությունից Մայր Արքունիք Ս. Էջմիածնի վերադարձի կապակցությամբ ուղարկված հետազոտողները	18
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կարողիկոս Նաթին Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի ուղեորությունը արտասանման և վերադարձի Մայր Արքունիք էջմիածնի	20
Պատմական ընդունելություններ	22
Հայրապետական հանդիսավոր պատահալ Ս. Էջմիածնի Մայր Տա- ճարում	43
Մ Ա Յ Ր Ա Ք Ո Ւ Ռ Ն	44
Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՀՈԳԵԼՈՐ ԸՆԽԱՐԱՆՈՒՄ	46
Երջանկանիշատակ Ս. Ս. Գեորգ Չ. Կարողիկոսի մանվան եկեղեցի տա- րեկիցը	50
ՊՐՈՑ. Հ. ԱՆԱՌՅԱՆ— Մեսրոպ Մաշտոց	51
ՊՐՈՑ. ԱՌ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ— Մի զուգանեղ զբաղման և աշխատանքի միջև	53
ՊՐՈՑ. ԳՈԿՏ. Ա. Գ. ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ— Միջնադարում զտեղծված հայատառ բնագրերի վերածառությունը	59
Հ. ԵՂԻԱՋԱՐՅԱՆ— Արտաշատ քաղաքի տեղագրության խնդրի շուրջը	66
Ա. ԱԼԵՏԻՍՅԱՆ— Կաթողիկոսական համալսարանը	73
Լ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ— Մեսրոպ Բագրատյան	82
Հ. ԹՈՒՐԵՅԱՆ— Հաբեշ կոմսական զործիչ Ս. Կոստանուր և Հայ եկե- ղեցիները	93
Արարատի և Ս. Էջմիածնի շուրջը	97
Հ Ա Մ Ա Ռ Ո Ս Լ ՈՒՐ Ն	101
Գ. ՀԱՏԻՏՅԱՆ— Դանիել Վարդան, «Բանաստեղծություններ»	106
ՂԱՀԱՆ ԱՂԱԳ ՔԱՀԱՆՈՒ ԹԱՎԱԼԻՅԱՆ— Նամակ խմբագրությանը	112

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՌՅԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՈՒ, ԷՋՄԻԱԾՆԻ

«ԷՋՄԻԱԾՆԻ» ՍՄԱՍԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин»

Redaction of the magazine „Etchmiadzin“, Etchmiadzin, Armenia, USSR

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Թ Ա Փ Ո Ւ Ր Գ ԵՐ Ե Զ Մ Ա Ն Ը

Րիստոնեական ընդհանուր նկեղեցու կամարների տակ նորից էլ ընդունվեց Քրիստոսի հրաշափառ Ս. Հարության սրառուշ օրհներգը, լույսի և կյանքի մեծ և կենտրոնավետիսը՝ «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց» և իսկ աստվածային լուսավորությամբ, Բրիստոնեական հավատի ուրախությամբ լցնում բոլոր հավատավոր և Բրիստոնեական ժողովուրդների հոգիները. «Որ յարոյցն գթիստու և զմեզ ընդ Յիսուսի յարուսցէ և լանդիման կացուսցէ ձեւ հանդերձ» (Բ Կորնթ., Գ 14): Քրիստոսի Ս. Հարության տոնը բովանդակման հարկության փրկության, ազատության, հոգևոր և բարոյական վերածնության, հավատի մեծագույն տոնն էլ գերազանցապես:

Հարության, հոգևոր վերածնության կենդանաբար շունչն էլ փչում այս առավոտ ամեն կողմ, և՛ բնության մեջ, և՛ մարդկանց սրտերում: Ս. Հարության տոնը ո՛չ միայն Քրիստոնեական նկեղեցու մեծագույն ու համաժողովրդական տոներից մեկն է, այլև նաև հոգու անմահության գրավականը:

Բոլոր ժողովուրդների բանավոր սաեղծագործությունները հարուստ են եղել հարության մշտնջող դադափարներով: Հոգու անմահության, հանդերձյալ կյանքի գաղափարը, ժողովուրդների կրոնական պատկերացումները և հավատալիքները դրա առա-

վել կենդանի և վառ արտահայտությունն են հանդիսացել: Հին ժողովուրդների կյանքն առհասարակ եղել է իրավաբանական, անպաշտպան, անուրախ, բայց շնայած այդ բոլորին, նրանց հատուկ է եղել ԱՆՄԱՀՈՒԹՅԱՆ ԿԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, այն համոզմունքը, որ ԿՅԱՆՔԸ ԿԶԱՂԹԻ ՄԱՀՎԱՆ, բարին՝ շարին, լույսը՝ խավարին:

Սիայն Բրիստոնեական կրոնը, միայն Քրիստոսն իր հարությամբ ժողովրդի մշտնջող ու անօրոշ դադափարները դարձրեց պատմական ճշմարտություն, անհերքելի փաստ, որովհետև «Աստուած չէ մեռելոց, այլ կենդանեաց»:

Նվաճա Քրիստոսի հրաշափառ Հարությանը հին աշխարհի բարոյական, հոգևորական, իմացական սնանկության զուտ հասած մարդկության համար հենց հարության մեծ և սփռափարառ ավետիսը. «Ես իսկ եմ յարուիրեն և կեանք, որ հաւատալ յիս, րկպէտև մեռանի, կեցցէ» (Յովհ., ԺԼ 25), որովհետև «Քրիստոս ի վերայ ամենեցուն մեռա» (Բ Կորնթ., Ե 13):

Քրիստոսի հարության պատմական իրողությունը հիմնաբար է Քրիստոնեական նկեղեցու կյանքի և գոյության Քրիստոսի մահն ու հարությունը առաքյալների բարոյության շողն ու ծածկն են կազմում այն աստիճան, որ Պողոս առաքյալը իրավացի

կեպո՞վ գրել է. «Իրի Քրիստոս չիցէ յարուցեալ, ընդունայն է Բարդուղիմէն մեռ, չնդունայն են և հաւատին ձեռ» (Ա Կորնթ., ԺԵ 14): Քրիստոսի հարստութիւնը կՅԱՆՔԻ հաղորանակն է ԽԱՆՔԻՆ վրա, ԼԻՆՑԻ հաղորսակը իսկական վրա, անմահության գործարար, հաղթանակած ու հաղթանակած կյանքի իշխանութիւնը մեռելության վրա, սիրտ հաղորանակը անկողության դեմ, բարությունը հաղորանակը շարունակում դեմ, խաղաղության հաղորանակը՝ պատերազմի դեմ:

Քրիստոս իր հաղափառ հարստությամբ կործանեց խաղաղ իշխանութիւնը, հարստութիւն աստիճանական, հաղթեց մեղսակց աշխարհին ու մահվան բազմաբարձրացն և հատուակեց աստվածային հովանածական սիրտ բազմաբարձրութիւնը:

Քրիստոսի հարստութիւնն աշխարհում հարստման, հոր կյանքի հիմքը դեպք զայն բոլոր հավատալից սերունդների համար: Հարստացալ Փրկիչը հեղաշրջեց պատմության ընթացքը, հոր և լուսավոր կյանքի ուղի շարժեց մարդկության համար և յուսահանեց զաղափարով իմաստասիրեց կյանքը:

Հարստացն մեծամեծ լուստի առաջ փառատեց առաքյալների մոտի և հոգու վրա իշած ժամանակավոր տարակուսանքի և քերականատության քանձեւ Բողոք. «Ձեւ ևս դիտելն զգիւս, իսկ պարտ է նմա ի մեռելոց յառնելը»: Հարստացն կենսաբար քերականութիւնը համակեց նրանց, որոնք մի պահ, իրենց սիրելի վարդապետի, Բարեկամի, Ոստոցի մահվամբ հոսախարժած զգացիւ իրենց և նրա հետ գերեզման իջնելին իրենց մեռելական վառ հույսերն ու պայծառ երազները: Բայց նրանք՝ առաքյալները, Քրիստոսի հարստությամբ հոր կյանքը ստացան, արիացան. Քրիստոսի հարստության ավետիսով վերականգնեցան և ամեն տեղ, անհասանելի սիրով և հավատով հարուցալ Տէրը Բարեզեցին, մինչ հերանոս աշխարհը զայրութով էր լսում հրանց, «զայրադեմալ վասն ոստոցանելոյ նոցա... օտարոտի իմն դիցբոյ պատմիլ լինելոյ, Բանդի զՅիսուս և զյարութիւնն անստարաննեա, և ուրախութեամբ նահատակվեցին, վկաներ հանդիսանալով Քրիստոսի հարստութեան. «Արդարեւ յաւեալ Տէր և երեւցաւ մեզ»:

Հին աշխարհին և նին հասարակության հոր կյանքը շնորհեց Քրիստոս իր աստվածային հարստությամբ, արմատական հեղաշրջութեամբ աշխարհը մարդկային մտածողության, բարոյականության, իրավունքի պատմության մէջ և փոխեց մեղքի, խաղաղի, տղի-տղիւն, նախապաշարմունքի մէջ ապրող մարդկանց զմարտ սրտիներին. «Անի որ նեղեալ և կանգնեաց ի մեռելոց, և լուսատուեց զմեզ Քրիստոս»:

«Ի կայս ի վիճեա» հոր աստված ծաղեց աշխարհի վրա, և Քրիստոսի բազմութիւնը զմեռելոց աշխարհի շոք կողմեր տարածվեց փոխի հարստության մեծ ավետիսը. «Քրիստոս յաւեալ» ի մեռելոց, մահումը զմահ կոխելոց և յարստեամբն իրով մեղք կեանս պարզեցեաց:

Ինչո՞ւ Նախադրական զմարտութիւնը կիլներ մահը մարդու համար, երբ շինեւ հարստության ավետիսաբար զաղափարը, անմահության զիտակցութիւնը, որը լուսավորում է մահվան սարսափելի և անբաւանցելի զաղափարը: «Երեզմանը մարդկային մարմինը միայն կարող է ընկնուիլ իր մոլոր ծոցում, իսկ ի՞նչ կարող է հոգու նետ, մի՞թէ նառապալքը կրողով: Արդարեւ, մահը իշխանութիւնը շունի հոգու վրա, գերեզմանի մոայլ փոսից, մահվան արհաւիրեմունքից հետո ծագում է հարստության խաղաղ ու խոստումնալից առաքիտը մարդկանց համար, ինչպէս զարուհի՝ ծնունդին մեռելութիւնից հետո: Կյանքը վերածնվում և աճում, գերեզմանում է մեռելոց ամենուրեք և ամեն մահմանակ, ինչպէս ցուենի հառիկը: Մահ չկա Քրիստոսի հարստութեանց հետո: Քրիստոս տիեզերքի կենսութեամբ աղբյուրն է, կյանքի ստեղծագործ զարոյթութիւնը: «Յիսուս Քրիստոս խաղաղեաց զմահ և լուսատուութեամբ գերեզման և զանկողութիւն ի ձեռն անստարանին» (Բ Կորնթ., ԼԼ 10): Քրիստոս լուսեց մահվան կապանքները, շարժեց և գերեզմանեց մահը, իր հոգու աստվածային ձեռնով «կապեալ գիշտան մահածին», ցրեց գերեզմանի վրա ձանաղող-սղի, տառապանք, վրտի ծանր ու քանձեւ մահախնդր: Իսկ կյանքի պաճապան հեղաշրջեց հանդիսացով, սրով հետեւ ժամանակ չէ մեռելոց, այլ կենդանեաց:

Մարդու մեծագույն իդժը Իդիկ է, հավերժական կյանքը: Մարդն այս անցավոր և ուժայն այխաւիկ համար չէ որ ծնվել է, այլ հավիտենակաւորքյան համար: «Նա ընկած մի հրեշտակ է, որ միշտ Երկինքն է, Երազում: Թայց մարդը ի՞նչպէս կարող է ապրել հոգեւորութեն, նայել միշտ, անվախճանութեն կյանքի խօստումնայից աշխարհէ... «Ձի յլ ոչ հաւատայցէ՛ք, յլ ես եմ, մեռանիցիք ի մեղս ձեր»: Ով կհավատա հարուցյալ Փրկչին, նա կապրի հավերժութեն, իսկ ով որ չի հավատա, «աւղին իսկ դատապարտեալ է»: Հավատացյալի համար զերեզման գոյություն չունի: 'Իերեզմանով չի վերջանում Բրիստոնյա մարդու կյանքը, զերեզմանը ունայնորքան մի տխուր ու սոսալ դուր չէ նրա համար, այլ ՄԻ ՆՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹ, ՄԻ ԼՈՒՍԱՄՈՒՏ, ԲԱՅՎԱԾ ԱՆՄԱՀՈՒԹՅԱՆ, ՀԱՎԵՐԺՈՒԹՅԱՆ, ՆՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ՎՐԱ: Քրիստոնյա մարդու մահը մահ չէ, այլ մի մամանակավոր նիւն, կարհատե նիւն, որից նա զարթնելու է մի Երջանիկ օր, ժառանգելու համար անմահությունը, «ավելի կյանք»-ը. «զի դկեանս ունիցիք, առաւել էն ունիցիք»:

Հարություն սուրբ առավոտ...:

Հարության տոնը իր սրբազան խորհրդով ամենից շատ խոստում է Բրիստոնյա հալմարդու հոգու հետ նրա համար, որ հալ

հավատացյալ ժողովուրդը Քրիստոսի հրաշափառ հարության տոնի մեջ միշտ տեսել և տոնել է իր ազգային-Եկեղեցական վերածննդի տոնը: Ո՛հր ժողովուրդը ապրել, ստեղծագործել է միշտ Քրիստոսի հարության հավատով և հարություն է առել միշտ իր շարշարաններէի զերեզմանից և զիտցել է իր ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ վերածել ՀԱՂԻՍԱՆԱԿԻ: Ահա քե ինչու նա Քրիստոսի հարության ամենաշնորհ հավատացողներէից մեկն է եղել, և Երբեք չի բնկնվել քախտի հարվածներից, նա կրել է բոլորավոր աղետներ, կոտորածներ, բայց զորս է եկել այդ զարկուրելի արհաւիրներէից, տաւերային շարիներէից իր հարության սրտառուշ և համբարելի հավատով, և իր ԳԵՐԵՋՄԱՆՆԵՐԻ ՎՐԱ ՎԱՌԵՆ Է ԻՐ ՀԱՎԵՐԺԱԿԱՆ ԳՈՅՈՒԹՅԱՆ ԽԱՐՈՒՅԿԸ ԵՎ ՀԱՎԵՐԺԱՅՐԵՆԸ Է ԻՐ ԱՊՐԵՆՈՒ ՀՋՈՐ ԿԱՄՔԸ:

Քսան երկար դարեր շեն կարողացել մարել հայ հավատացյալ ժողովրդի հարության հույսն ու հավատը:

Այսօր անա իր զերեզմաններից, իր հայրենի ավերակներից հարություն է առել հայ ժողովուրդը և հարության զազափարով զոտեպնդված հայրու՛մ է դեպի իր լուսապայծառ ապագան:

«Փա՛ո՛ր հրաշափառ յարութեան հո, Տէ՛ր»: Ով փա՛ո՛ր հրաշափառ հարության հո, ժողովուրդ իմ, ժողովուրդ հայոց:

Պ Ա Շ Տ Ո Ն Ա Կ Ա Ն Ք

Փրկիչի Ս. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԻԹՈՎ
ԱՄԵՆԱՅԻՆ ՀՈՅՈՑ ԽՈՅՐԱԳՈՒՅԻՆ ՊԱՅԻՆԱՐԻ
ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՆՈՐԻՆ Ս. ՍԵՄԻՔՈՅՈՒՆ
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա-Ի ՇՆՈՐՀԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՄԱԿԻԻԷ
Ս. ԷԶՄԻՍՏԵՆԻ ԳԵՐԱԳՈՒՅԻՆ ՀՈԿԵՎԱՐ ԽՈՐՀՐԻՆ
ԵՎ ԳԵՐԱԳՈՒՅԻՆ ՀՈԿԵՎԱՐ ԽՈՐՀՐԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԷ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԻՆ

ԷԶՄԻԱՍԻՆ

Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց:

Փրկչի հրաշափառ Հառության սեռ ավետիսով ողջունում ենք զՁեզ, Մայր Արտի միաբանությունը և համայն հայ հավատացյալ ժողովուրդը, ամենա-
բերմ ժաղարանով առ Աստված՝ Ս. Էջմիածնի սնտառանության, հայ ժողովուրդի
ու վերածնունդ Մայր Հայրենիքի խաղաղության և բարօրության համար:

ՍԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԽ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅԻՆ ՀԱՅՈՑ

Վ. Ա. Չ. Գ. Ե. Ն. Ս.

ՓԱՐԻՋ

ԱՄԵՆԱՅԻՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՆՈՐԻՆ Ս. ՕՍՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ

ՓԱՐԻՋ

Դերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, Մայր Արտի միաբանությունը և աշխա-
տակիցները ստի՛ ահառն լիբիբանով շնորհավորում են Ձերդ Վեհափառու-
յանը Քրիստոսի հրաշափառ Հառության տոնի առթիվ:

Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց:

Մաղիում ենք առկատություն, առողջություն և բարի վերադարձ Մայր
Արտ: Շնորհավորանքներ Ուխտովի հայ հայալներին և Ձերդ Վեհափառության
ուղեկցողներին:

Դերագույն Հոգեվոր Խորհրդի նախագահող՝

ՍԱՀԱԿ ԵՊԻՍԿՈՓՈՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍԱՆ

ԷԶՄԻԱՍԻՆ

**ՓՐԻՍՏԻ Ս. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԻԹՈՎ
ԿՐԻՑՐ ԵՆԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՊԵՏԵՐԻ ՀԵՏ ՓՈԹԱՆԱԿՎԱԾ
ԸՂԶԱՅԻՑՆԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

**ՔԵՆՏՐԵՐԻԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԶԵՆՖԵՐԻՆ
ԼԱՄԲԵՐԻ ՊԱԼԱՏ**

ԼՈՆԻՈՆ

«Քրիստոս յարեա՛ւ» ի մեռելոց»:

Ջատկի հրաշափառ տոնի առիթով, եւր մեր փրկիչը իւ հաղորդական հաւո-
րյամբ հաղթեց մահվան, յուսավորեց կյանքի իմաստը և հաստատունն ապա-
հովեց հավիտենական կյանք մեր հոգիներուն համար, եւ հոգեպէս ուրախ եմ.
եղբայրական սիրով ի Քրիստոս, շնորհավորելու Ձերդ Շնորհափայտութիւնը,
բայտ հոգևորականությունը և հավատացյալ բաւական ժողովուրդը:

Կաղոթեմ անգլիկան եկեղեցւոյ բարձրության և Ձեր սուրբ գործի հաջո-
ղության համար:

Ձեզ սիրող եղբայր ի Քրիստոս,

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ՝

Վ.Ա.Զ.Գ.ԵՆ Ո.

ՓԱՐԻՋ

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ՌՈՒՄԻՈ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԱԼԵՔՍԻՆ
(ՄՈՍԿՎԱ),

ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵԼՔԻՍԵՂԵԿԻՆ
(ԹԲԻԼԻՍԻ),

ՌՈՒՄԻՆ ՕՐԹՈԴՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՐԻԱՐԺ
ՀՈՒՍՏԻՆԻԱՆԻՆ (ՐՈՒՍԱՐԵՍ),

ՐՈՒԼԱՐԻԱՅԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԿԻՐԻԼԻՆ (ՍՈՖԻԱ),
ԷՍՏՈՆԱԿԱՆ ՍՍՈՒ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ-ԼՈՒԹԵՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՅԱՆ ԿԻՅՎԻՏԻՆ (ՏԱԼԻՆ),

ԼԱՏՎԻԱԿԱՆ ՍՍՈՒ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ-ԼՈՒԹԵՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ,
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՍՏԱՎ ՏՈՒՐՍԻՆ (ՌԻԳԱ),

ԿՐՈՒՏԻՑԿՈՒ ԵՎ ԿՈԼՈՄԵՆԱՅԻ ՄԻՏՐՈՊՈԼԻՏ ՆԻԿՈԼԱՅԻՆ
(ՄՈՍԿՎԱ):

«Քրիստոս յարեա՛ւ»:

Ողբունում եմք Ձեզ, շնորհավորում եմք Ս. Ջատկի, ցանկանում եմք հո-
ղաւ բերկրություն և մխիթարություն այս մեծ օրերին:

ԿՐԻՍՏԻՆՆԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԷԶՄԻԱՄԻՆ

ՄԻՆՍԿԻ ԵՎ ԲԵԼՈՐՈՒՍԻԱՅԻ ՄԻՏՐՈՊՈԼԻՏ ՊԻՏԻՐԻՄԻՆ

ՄԻՆՍԿ

Մեծ բավականությամբ կարգացինք Ձեր գաղական շնորհավորանքը:
Շնորհակալ եմք Ձեր ուշադրության համար: Ընդունեցե՛ք Մեր օրհնությունը:
Անկեղծօրէն կցանկանք Ձեզ հաջողություն և երկարակեցություն ի փառս Մուր-
ք և Ողափառ եկեղեցւոյ:

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ՝

Վ.Ա.Զ.Գ.ԵՆ Ո.

ՄՈՍԿՎԱ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ

Ձեզ վեհափառություն, սիրելյալ ի Քրիստոս, Սերադնադայն ՏԵՐ:

Քրիստոս յառեաւ յա:

Պաշենանցե՛ր բնթանկ ինձնից բեկրալի ողջոյն և համբույր ի ՏԵՐ, որք հաւորւոյն առաջ հանուն մեր երանելի Հաւորւոյն:

Աղօթում եմ հաւորւոյն Տիառք, որպէսզի նա շարունակ մերձեւա մեզ Եւ օրհնորւամբ՝ որպէս յառա և կենաց ապրտւ և Եւ նշմարաւորւան յոյժով մշտապէս յուսալորի մեր բանակաւորւոյն, Եւ սիրո թոյժով շեւմուցնի մեր սրտեր, որպէսզի ե՛ր մեր մեջ ե՛ր մեզ ապաովեա՞ծ հաժաւադայ ժողովոյն մեջ աւաւա՞ծի: Ու ապրի մահու հաժաւա՞ծ ու սեր և հոգեկան բեկրանեն ի ՏԵՐ:

Խո՛ղ ՏԵՐ սրտերի Ձեզ սիրելյալ վեհափառւոյն բազում տառիներ՝ հոյակերտ փառք և ուժք նա Հաւորւոյն և սատարելու նա կյանքն ի բաւաւորւոյն Քրիստոսի Խնդիլքս և Ձեւ ժողովոյն:

Ձեզ սիրելյալ վեհափառւոյն եմբարձ ի ՏԵՐ,

ՄԻՈՒԴԱՅԻ ԻՎ ՀԱՄԱՅՆ ԻՌԻՍԻՈ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

Ա. Լ. Ե. Բ. Ս. Ի

ՄՈՍԿՎԱ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ

Հանկի պարտականւոյն տնեմ Ձեզ Սերադնա շնորհավորելու Քրիստոսի Ա. Հաւորւոյն ամենաբերեկալի լոխտոնեական տոնի աղբիվ: Հաւորւոյն ի մեռելոց Հիսուս Քրիստոս թող հաւորւոյն տա և հաստատի ու ամրապնդի խաղաղւոյն, սեր և բարեկամւոյն ու համազորձակցւոյն համայն աշխարհի ժողովուրդների միջև:

ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ՄԵԼ. Բ. Ի ՍԵՂԵԿ

ԹԻՒԼԻՍ

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ

Նուախաղիտական շնորհակալւոյններ գտնական շնորհավորւոյններ ի համառ: Հանդիմա՛յ սպասում ենք Ձեւ այցելւոյն ապրիլի 12-ին և կամբերում Ձեւ հլուր լինելուն:

Սղբալական սիրով,

ՔԵՆՏՐԹԵՐԻ ԲՐԹԻՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՋԵՈՑԻՐԻ

ԼՈՆԴՈՆ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻՆ

Սիրով շնորհակալւոյն եմ հայտնում շնորհավորւոյններ և մաղաւանդներ ի համառ և ի բոլոր սրտե Հայ Եկեղեցու ղեկավարներին, բանաճանչիւն ու հաժաւադայներին զանկանում եմ առողջւոյն, խաղաղւոյն և հողիւր ուրախւոյն ի հաւորւոյն Քրիստոս:

ՌՈՒՄԻՆ ՍՐԹՈՒՄԵՐ ԻԿԵՆՅՈՒ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ՀՈՒՍՏՆԻՒԱՆ

ՐՈՒՍԱՐԵՍ

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱՋԳԵՆ Ա-ԻՆ

Ձեռք Սրբություն:

Սերկրայի պարտականություն են համարում շնորհավորել Ձեզ մեծ տոնի առթիվ և Ձեզ հետ հաղորդակից լինել մեզ հուզող խոնհարով՝ Քրիստոսի Հարության տոնահանդեսի առեջությամբ:

Ողջափառ Ս. Եկեղեցին լիակատար հիմունքով Տիրոջ Զատիկն անվանում է «տոների թագուհի»: Լուսապայծառ իրողություններ, որն այսօր մեծարվում է, բերկրանքի աղբյուրներ է բացել: Հարուցյալ Քրիստոսը, կյանքի զեփոխանը (*Խորհրդավոր) հաղթել է մահին:

Նա ասաց յողաբքեր կանանց. «Ողջ է՛» (Մատթ., ԻԸ 9), և առաջադրեցին՝ «Այլ ի՞նչ քեզ ձեզ» (Յովհ., Ի 19):

Այն օրից ի վեր ո՛րպիսի խնդություն է լուսավորում հավատացյալների սրտերը և ո՛րպիսի լիառատ խաղաղությամբ են համակվում Տիրոջը սիրողներին սրտերը:

Քրիստոսի նախությունը մեզ համար ամենալուսաշող առհավատքյան է բարու հաղթանակի՝ ընդդեմ չարի:

Այս հավատը մեր սրտերում հույս ունենն, որ հավատացյալ Քրիստոսը, որը «խաղաղություն» ավանդեց իր աշակերտներին, կխաղաղացնի համայն աշխարհը, որի բոլոր ծայրերում կփայլի մարդասիրությունը. նշմարտությունը, փոխադարձ վստահությունը և եղբայրական հարգանքը մոռվողների միջև:

Ողջադուրվելով Ձեզ հետ սիրով ի Քրիստոս մենք հարգանքով շնորհավորում ենք Ձեզ Սուրբ Սիոնի և իմ անունից՝ Տիրոջ լուսապայծառ Զատիկի առթիվ և ջանկանում Ձերոց Սրբությանը, սրբազան միաբանությանը և Ձեզ ապավինած հոտին խաղաղություն ու բերկրանքներ ի Տեր՝ ի բարօրություն Ձեր Ս. Եկեղեցու և համուն Ձեր մեծ Հայրենիքի:

ՈՐՈՐԲ ՍԵՂՈՒԻ ԴԱՆԱԳԱՀ:

ԲՈՒՂԱՐԻԱՅԻ ՊԱՏՐԻԱՐԿ:

Կ Ի Ր Ի Լ

ՈՐՈՐԲ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻՆ

Մեծ բերկրանքով ստացա Ձեր տոնական շնորհավորանքը սրտաղին դառնալուց մեզ հանդերձ: Ընդունեցե՛ք լուսավորված շնորհակալություն: Իմ կողմից ամբողջ հոգով շնորհավորում եմ Դերագույն Հոգևոր Խորհրդին՝ մեր Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսի հրաշալիա Հարության տոնի առթիվ: Ցանկանում եմ Ձեզ երկնային խնդություն և կայունություն Ձեր աշխատանքում:

ԷՍՏՈՆԱԿԱՆ ՍՍԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ-ԼՈՒԹԵՐԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐՓԵՊՈՍԿՈՊՈՍ:

ՅԱՆ ԿԻՅՎԻՏ

ՅԱՆԱ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻՆ

Շնորհավորում եմ Ս. Զատիկի մեծ տոնի առթիվ Խորհրդիդ հարգելի անդամներին և սուսնձնապես Ամենայն Հայոց Սրբազնազույն Պատրիարհ Կարողիկսին:

«Քրիստոս յառեա՛ւ»:

ԷՍՏՈՆԱԿԱՆ ՍՍԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ-ԼՈՒԹԵՐԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐՓԵՊՈՍԿՈՊՈՍ:

ԳՈՒՍՏԱՎ, ՏՈՒՐՈՍ

ԽԻՊԱ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻՆ

«Անդրեւ յաւեան» Քբխատաւ:

Ամբողջ հոգով քննադատեալստ շնորհաւորում եմ Ձեզ յոգորից: Հոգում եմ ջերմ ցանկարկայուններ:

ԿՐՈՒՏԻՅԱԿՈՐ ԽԵՂՈՐԴՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՏՐՈՊՈԼԻՏ՝

Ն. Ի. Կ. Ս. Լ. Յ.

ԽՈՒՆԻՍ

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ

Ձեզդ Ս. Սծարչա՛ն, Սրբազնազայն Տէ՛ր:

«Քբխատա յաւեան»:

Այս «նվիրական և սուրբ սրբ» սու տեւն սենեզած խորք բերեալների զգացմունքով, որ մեզ համար առաջադեպ և հաղթանակաւ են հաւորչութեան առաջ, ամբողջ հոգով հաղթալից սպասում եմ հոգում Ձեզ և խնդրում բնութեւի իմ անկեղծ ցանկարկայուններ, սենեկազու կատարեալ հաջողութեան և երկար կյանք՝ ի բարեհալութեան Քբխատա Ս. նվիրեցաւ և հոգում համայն՝ ներկայութեան խոսովանելով, տենախնդրաց ստորադասների հանդէպ կանգնած մարդկայան, ստորադասների, որոնք կարող են ժողովուրդների միջև ծաղկեց պատահադմական երկ-սրբապարկայուններով և այն մարդկանց զգովելի հետեւանելով, որոնք ապագային երազում են բովանդակ սլխաւեր ներկեց աշխատել:

Հարուցող Քբխատա յո՛ղ աշխատեցին մեզ յոգորիս հանդիմանալ մշտադէմ ստորադասին հոգով կրօններ, սխալ և խաղաղութեան պայտապաններ մարդկանց միջև և յո՛ղ չարագործի նրա բերեալներ յառաջադեպութեան մեր հոգին, և նրա կյանք յո՛ղ հոգով մեր կյանք:

Ձեզդ Ս. Սծարչան համար միշտ նշանդուն աղօթաբար, խնամաբերութեամբ Ձեզդ,

ԿՐՈՒՏԻՅԱԿՈՐ ԽԵՂՈՐԴՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՏՐՈՊՈԼԻՏ՝

Պ. Տ. Ի. Բ. Ի.

ԽՈՒՆԻՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԹ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՆՈՐԻՆ Ս. ՕՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ

Մոտիվայի Հոգեւոր մեծաւոր հանձին Ձեզդ Սրբութեան սրապիմե շնորհաւորում և հեղափոխական Հայոց ինքնակրօն Քբխատա յոյսապաշտոն Հարութեան անկեւ տարիվ և ցանկանում և բարեպաշտում հոգում մեր մեծ Հայրենիքի:

«Քբխատա յաւեան»:

Մոտիվայի Հոգեւոր ճեմարանի

Ռեկտոր՝ ավագ քահանա ՌՈՒՄԻՆԻԱՆՍԻ

Տեսուչ՝ պրոֆեսոր ԳՈՒՏՈՒՄԻԱՆ

ԽՈՒՆԻՍ, ԶԱԳՐԱՅ

**ՓՐԻՋԻՒ Ս. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՂԻ ԱՌԻԹՈՎ
ՆՈՐԻՆ ՎԵՀՁՔԱԹՈՒԹՅԱՆ ԱՆՈՒՆՈՎ ՓԱՐԵՋՈՒՄ
ՄՏԱԳՎԱԾ ՇՆՈՐՀԱՎՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ
ՈՒ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

**ՆՈՐԻՆ Ս. ՕՍՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա
ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

Վեհափա՛ն Տե՛ր,

ՓԱՐԻՉ՝

Տյառն մեր շիրուսի Քրիստոսի հաշափառ Հարության տոնին առիթվ
կենեկայացնեն մեր ստագին շնորհավորությունները և մեր ջերմ մաղրանե-
րը Զերդ Վեհափառության արեշատության և հաջողությանը համար
ի պայծառություն Հայաստանյայց եկեղեցվո՛ր և հառաջդիմություն Ազգիս:
Մաշիմք ի համբույր Ա. Աջույդ սրդիական հարգանքով

**ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ
ՄԵՍԻ ՏԱՆՆ ԿԻՂԻԿՈ՝**

ԽՈՐԷՆ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵԱՐՈՅԱՆ

ԱՆԹՈԼՈԳՈՒ, 31 ՄԱՐՏ 1956

Շնորհազարդ Ա. Հայրապետ,

Ա. Փրկչի հաշափառ Հարության տոնին առիթով Հայաստանյայց եկե-
ղեցվո՛ր Պատրիարխության շրջանին մեջ ապրող՝ բոլոր զավակներուն, պաշ-
տոնական մարմիններուն և մեր կողմն՝ կենեկայացնենք Ա. Սնուրանոյ ջեր-
մագին շնորհավորություններ և ամենաստագին մաղրաներ և եկեղեցի հաջա-
ռողջության և արեշատության. Ա. էջմիածնի Մայր Աթոռին շինության և
պայծառության և ամենայն աշխառնի խաղաղության համար:

Խնդրելով Զեր հայրապետական օրհնությունները Զեր բոլոր հոգևոր զա-
վակներուն համար և ի դիմաց ամենուն մատչելով ի համբույր Ա. և ոծյալ
Աջույդ մեամք խոնարհ աղոթակից.

ՊԱՏՐԻԱՐԽ ՀԱՅՈՑ ԹՅՈՒՐԵՎ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ

ՈՏԱՄՐՈՎ.

Ա. Չառկի առիթով Զերդ Սրբության և Գերազույն Հոգևոր Խորհուրդի
անգամներուն կենեկայացնենք մեր ամենաստագին շնորհավորությունները:
Կաղորենք ամենաբարին Աստուծո, որ մեր եկեղեցին պանն անշարժ և
անսասան:

ԵՐՈՒՍԱԳԵՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԽԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ՝

ԵՂԻՇՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐՏԵՐՅՈՆ

ԵՐՈՒՍԱԳԵՄ, 31 ՄԱՐՏ 1956

Փրկչին մեռն Լ. Հարություն տան ասիլի վիճակիս համայնները և հոգևորական զար տեսող մարմիններով կմիանան ինձ մաղրելու Ձեր Վեհափառության երջանկության, բարգավաճ և առողջ ապրիներ:

ՀՅՈՒՍԻՍԻԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅՈՑ

ԱՐԽԵՐԵՐԱՆ ԹԵՐԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ

ՄԱՄԻՐԻՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱՂԱՅԱՆ

ԿՑՈՒՄՈՐԲ, 31 ՄԱՐՏ 1956

Զատիկ ասիլի կնեղելի՞մ Ձեր Սրբութենն ընդունիլ եղիպտահայության և իմ խորապես հաղթելից բարեմաղրությունները:

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԵՐԻՊՏԱՀԱՅ ԹԵՐԻ

ՄԱՄԻՐԻՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԻՐՈՒՆՅԱՆ

ԿԱՀԵՐԵ, 31 ՄԱՐՏ 1956

Ողբական հավատարիմ զգացումներով կշնորհավորեմ Փրկչին հրաշափառ Լ. Հարություն սուր մաղրելու՝ Վենից արևշատ տարիներ և ամեն հաղություն Հայ Եկեղեցիս միասնականությամբ չամբայման և Մայր Աթոռ Լ. Էջմիածնի հոյեւոր ու մտավոր ծաղկման համար:

ԳՐԻԳՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ԾՏԱՄԵՐՈՒԼ, 31 ՄԱՐՏ 1956

Վարդապետիս հետ կրարեմաղրեմ Ձեզ շատ երջանիկ Զատիկ:

ԿԱՐՅՈՂ ԻԿՈՍԱԿԱՆՆ ԱԿԱՏՎԻՐԱԿ ԿԱՅՈՑ ԱՆՂԼԻՈ՝

ՊԱՄԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈՒՄԱՅԱՆ

ԼՈՆԴՈՆ, 31 ՄԱՐՏ 1956

Վեհափառ՝ ՏԵՐ Իմ,

Պարոն Խոսրոս Կոյալեկյան բազակա քլալով Բաղաբետ՝ խնդրած Լ մեզմե, որ առ ռոտ Ձեր Լ. Ոճության ներկայացնեն իր որդիական հաղաններն ու Երախտաղիտությունը Ձեր Վեհափառության զատկական շնորհավորությանց և օրհնությանց համար:

Մատչելով ի համբույր Ս. Աշույզ, ամենախոնարհ որդի.

ԿԱՐՅՈՂ ԻԿՈՍԱԿԱՆՆ ԱԿԱՏՎԻՐԱԿ ԿԱՅՈՑ ԱՆՂԼԻՈ՝

ՊԱՄԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈՒՄԱՅԱՆ

ԼՈՆԴՈՆ, 3 ԱՊՐԵԼ 1956

Արգարյան հիմնադրամի բալոր անդամներ մեծապես պատված և Ձեր Սրբության զատկական շնորհավորություններով ու բարեմաղրություններով և խոնարհաբար կխնդրեն Ձեր Սրբութենն ընդունիլ մեր հաղափր շնորհավորություններ և բարեմաղրությունները:

ԱՐԳԱՐՅԱՆ ՀԻՄՆԱԳՐԱՄԻ ՀԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ

ԼՈՆԴՈՆ, 1 ԱՊՐԵԼ 1956

Հեղեհակներ խորին հարգանքներ մատուցանելով Ձերո Սրբությանը շնորհավորում են Ձառկի հրաշափառ տոներ և մաղրում Վեհափառությանը երկար կյանք և խաղաղ ղեկավարություն:

ԿԱԼԿԱԹԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱԼԿԱԹԱ, 31 ՄԱՐՏԻ 1956 Բ.

Շնորհակալություն Ձերո Վեհափառության օրհնությանց և բարեմաղրությանց համար: Տեղվոյս հայ դպրոցը որդիական սիրով կշնորհավորե Քրիստոսի Ս. Հարությունը:

ՐՈՒՐՔԵՅԻ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՐՈՒՐՔԵՅ, 31 ՄԱՐՏ 1956

Շնորհապարտ եմ Ձերո օրհնածիր հեռադիմ համար: Սրտանց կմաղրեմ արեւատություն Ձեր քանկազին կյանքին, հաւ հիացումս կհայտնեմ մեր Ազգային եկեղեցւո միասնականության և ժողովուրդին համերաշխության համար Ձեր հրաշալի ջանքերուն աօրիվ:

ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԵՋԱՆ

Կ.Ս., 31 ՄԱՐՏ 1956

Խորապէս պատված Ձեր ղատկական պատգամի ստացումով խոնարհաբար կմատուցանենք մեր անկեղծ շնորհավորությունները:

ՄԱՐԲՈ ՊԱՔՐԱՅԱՆ

ԱԼՏՐԻՆԿԷՍԿ, 2 ԱՊՐԵԼ 1956

Քրիստոսի Հարության սուրբ տոնին առիվ ընդունեցե՛ք սրտաբոխ մաղրանքներ Ձերո Սրբության արեւատության և հաջողության ու Մայր Աթոռի տնտեսանության համար:

ԱՆՆՅԱՄ ԵՍԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԴԻ՝

Հ. ՊԱՆՅԱՆ

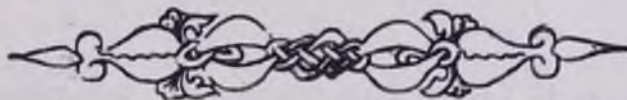
ՍՈՅԻԱ, 31 ՄԱՐՏ 1956

ՍԵՐՈՎՔԵ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆԻՆ

Հանեցե՛ք հայտնել մեր երախտագիտությունները Նորին Սրբության զատկական օրհնության համար: Եկեղեցական մարմինները կմիանան հայտնելու իրենց զատկական շնորհավորությունները:

Կ. ՏԵՐ-ՀԱԿՈՐՅԱՆ

ՐԱՂԿԱԿ, 31 ՄԱՐՏ 1956

**ՓՐԻՆԻՍԻՍ Ս. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԻՓՈՂ
ԹԵՄԵՐԻՅ ՍՏԱՅՎԱՆ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱՊԱՆ ՀԵՌԱԳՐԵՂ
ՈՒ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԸ**

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻՍՐՔ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՆՈՐԻՆ Ս. ՕՍՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ**

Հարապիսո Ս. Հարության տոնին հանեցեմք ընդունելի Հաղափային Ամե-
րիկայի բնին պատվարժան վաշարյանց, Եկեղեցական դասուն, հաժատա-
յալ ժողովուրդին և մեք ստապին մաղրանհեքը Ձեք կեճաց և Մայր Արոտո
պայծառության համար:

**ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ, ՊԱՏՐԻՍՐԱՆ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻՓՈՅԻ ՀԱՅՈՑ
ՈՒՈՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ**

ԲՈՒՆԱՐԵՍ

Թաճի հոյոց Եկեղեցու բնական խորհրդի, համայնքի և անձամք իմ
անունից շնորհավորում եմ Ձեզ և միաբանությանը Ս. Չատկի տոնի առթիվ:
Թա՛ղ մարդկանց ստեղծում արմատավորվի հարուցյալ Քրիստոսի սիրո և Եզ-
րայության ողին: Խաղաղություն բոլորին, խաղաղություն ձզք աշխարհին:

**Ապրիլյանի և՛ Ժուլյանանի հայոց առաջնորդ
ԵՋՆԻՍ ԵՊԻՓԿՈՊՈՍ ԱԶՆԱՎՈՐՅԱՆ**

ԲԱՐՈՒ

Ռումանհայ բնական խորհուրդը և հաժատաջյալ ժողովուրդը ստանց
կշնորհավորեն Ձեզը Վեհափառությունը Չատկական առնեռու առթիվ, կցան-
կան երկար ու հաշառոզ կյանք՝ ի բարօրություն և անասանություն Հայաս-
տանյայց Ս. Եկեղեցւո և անսահման բարդավանում Մայր Հայրենիքի:

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԲՈՒՆԱՐԵՍ

Քրիստոսի հաշափսո Հարության տոնին առթիվ ընդունեցեմք մեք ու-
ղիական հարդայից ողջույններն ու ստաբոյս աղորքը Մայր Արոտո անսա-
սանության և Ձեք արեշատության համար:

ՌՈՒՂԱՐԱՀԱՅ ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ՈՐՅՐԱ

Ուղիական խորին հարդանո՛ր շնորհավորում ենք Ձեզը Վեհափառության
Փրկչի Ս. Հարության հաշափառ տոնը:

ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԹԵՂՐԱՆ

Ատրպատականի հայոց բնական պատգամավորական ժողովը, քննական խորհուրդը և բանաձայնից դասը համբուրելով Ջևր Ա. Աթր սրտագին շնորհավորում ենք Փրկչի հրաշափառ Ս. Հարության տներ, մաղրելով, որ հա-
րուցյալ Փրկիչը իր սիրտ, խաղաղության և միասնական ոգին թափե հայ ժո-
ղովրդի և Ս. Եկեղեցվա վրա, կազմելով մեկ միություն:

Առաջնորդական տեղապահ՝
ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՎԱԴ ՔԱՀԱՆԱ

ՔԱՎՐԻՋ

Քրիստոսի հրաշափառ Ս. Հարության տներին ատիրով հանուն զապոյիս մե-
ստագին շնորհավորություններ մատուցանելով կմաղրենք Ձերդ Վեհ-
փառության և Գերազույն Հոգևոր Խորհուրդին երջանիկ և երկար օրեր:

Առաջնորդական տեղապահ՝
ՆԵՐՍԵՍ ՔԱՀԱՆԱ ԽՈՇՈՐՅԱՆ

ԱՔՆՆՔ

Հանեցեք ընդունիլ մեր չեմաղին մաղրանքները Հիսուս Քրիստոսի Հա-
րության տներին ատիրով, մաղրելով խաղաղություն համայն աշխարհին և բար-
գավանում մեր սիրեցյալ Հայրենիին, առողջություն և կարողություն Ձերդ
Վեհափառության՝ հովվելու Հայաստանայոց Ս. Եկեղեցին և հայ ժողովուրդը:
Համբուրելով Ս. Աթր Ձերո հայրական՝

ԻԿՆԱՏԻՈՍ ԱՎԱԴ ՔԱՀԱՆԱ ՔԻՎՄԱՅԱՆ

ԲՈՒԵԱՐԵԱՍ

Արտագին շնորհավորություններ Քրիստոսի Ս. Հարության տների ատիրով,
մաղրելով Ձեզ երջանիկ և բեղմնավոր կյանք:

Որդիական համբուրելով Ս. Աթուրդ՝

ՄԱՄԲՐԵ ՔԱՀԱՆԱ ՊԻՊԵՐՅԱՆ

ԲՈՒԵԱՐԵԱՍ

Ս. Ջաակի ատիրով սրտագին շնորհավորություն, չեմ բաբնաղություն,
արեշատություն Ձերդ Վեհափառության, անսասանություն Հայրապետության:

ՎԱՀԱՆ ԱՎԱԴ ՔԱՀԱՆԱ

ՍՈՅԻԱ

Արտագին շնորհավորում ենք Վեհափառ Հայրապետի, Գերազույն Հոգե-
վոր Խորհրդի և ամբողջ միաբանության Ս. Ջատիկը: Ի սրտե ջանկանում ենք,
որ բերե աշխարհին ամրապնդված վերջնական խաղաղություն, աշխարհի բո-
լոր ժողովուրդների միջև համեաշխություն և Մայր Աթոռին ու Մայր Հայրե-
նիին՝ պայծառություն:

ԵՐԵՎԱՆԻ Ս. ԶՈՐԱՎԱՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ ԴԱՍ,
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՎ ՀԱՎԱՏԱՅԱԿ ԺՈՂՈՎՈՐԴ

ԵՐԵՎԱՆ

Շնորհավորով Զատիկական մեծ տոնը Ձերդ Պենափառության մաղքում
և՛ Եկեղեցականություն՝ ի բարօրություն Հայոց Եկեղեցու և իւր պանծալի
Հայրենիքի:

ՏԱՀԱՆՑ ՔԱՀԱՆԱ

ԵՐԵՂԱՆ

Շնորհավորում եմք Քրիստոսի Ս. Հարությունը: Մեզ և Ձեզ մեծ ավետիք,
և Ձեզ եկաւ կյանք ի բարօրություն հայ ժողովրդին և Եկեղեցուն: Համբու-
րում եմք Ձեւ Ս. Ագր:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՔԱՀԱՆԱ,

ՎԱՋԴԵՆ, ՔԱՀԱՆԱ

ԿՐԹԱՆՈՒՄ

Շնորհավորում եմք Քրիստոսի Հարության տոնը: Համբուրում եմք Ձեւ
Ս. Ագր: Յանկանում եմք եկաւ կյանք և երջանկություն:

ՀՈՒՅԻՎ ՔԱՀԱՆԱ,

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ, ԽՈՐՀՈՐԴ

ԳՐԱԿԱՆՈՒՄ

Դոնի-Մոստով Բաղա՛ն Եղեղեցական Մայր Տաճարի Եկեղեցական խոր-
հուրդը, հա՛վաստեցա՛յ ձխականներ և անձամբ ևս շնորհավորում եմք Հա-
րությունը Քրիստոսի, որը բարոգում էր սեւ և խաղաղություն ամբողջ աշխա-
րում, սեւմանում մեւ մեջ այդ զգացմունքները, որոնք երկայնուս մեւ կող-
մից կենսապոքծվում են երկրպոքի վրա:

Եկեղեցական խորհրդի նախագահ

ԳԵՂՈՐԿ ԱՎԼԻՔ ՔԱՀԱՆԱ ԳԱՐՈՒՆՅԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒՄ

Ուրիական ակնածությամբ շնորհավորում եմ Քրիստոսի յուսապայծառ
Հարությունը: Անկեղծաբե ցանկանում եմ Ձերդ Մերության երկառակեցու-
րուն՝ ի բարօրություն Հայոց Եկեղեցու:

ՎԱՀԱՆ ԱՎԼԻՔ ՔԱՀԱՆԱ ԹԱՎԱՐԵԿՅԱՆ

ՍՐՋՈՆԻԿՈՒՄ

Հա՛վատեցա՛յների և Եկեղեցական խորհրդի անունից շնորհավորում եմք
Քրիստոսի Հարությունը: Ձերդ Մերությանը ցանկանում եմք առողջություն,
բարօրություն և բարի ձեռնաւկումներ:

Եկեղեցական խորհրդի նախագահ՝

ԹԵՂՅԱՆՐՈՎ

ՍՐՋՈՆԻԿՈՒՄ

ԼԻԲԱՆԱՆՈՒՄ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻ ԱՌԻԹՈՎ ՓՈՒԱՆԱԿՎԱԾ ՆԵՌԱԳՐԵՐԸ

ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ
ՆՈՐԻՆ ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒԹՅՈՒՆ Պ. ՔԱՄԻԼ ՇԱՄՈՒՆԻՆ

ՐԵՅՐՈՒԹ

Խորապես զգածված Ձեր Լեկրին հասած աղետեն, կհայտենեմ Մեր ցավը՝ մաղթելով Ձեզ ուժ և կորով՝ հաղթահարելու բոլոր զժվարությունները: Կազմ-
քենի մատուցած կիրանանի բարօրության և երջանկության համար: Ուրեմնություն-
ներ:

ՄԱՅՐԱԳՈՒԾՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Վ.Ա.Զ.Գ.ԵՆ Ա.

ՀԻՈՒՄ, 19 ՄԱՐՏ 1956

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ
ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ Տ. ԽՈՐԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԱՐՈՑԱՆԻՆ

ԱՆԹԻՎԻԱՍ—ՐԵՅՐՈՒԹ

Խորապես հուզված և մտահոգված Ձեր բարի Լեկրին պատահած աղետեն, կմաղթեմ Ձեզ ուժ և կորով և աստվածային օգնություն՝ հաղթահարելու բոլոր զժվարությունները: Կմենեմ աղոթող մեր հավատացյալներու և կիրանանի ազ-
նիվ մողելուցի բարօրության ու խաղաղ առաքրներացի համար:

ՄԱՅՐԱԳՈՒԾՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Վ.Ա.Զ.Գ.ԵՆ Ա.

ՀԻՈՒՄ, 19 ՄԱՐՏ 1956

ՎԱԶԳԵՆ Ա ՄԱՅՐԱԳՈՒԾՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԻՈՒՄ

Խորապես զգացված Ձեր համակրանի արտահայտություններին և սիրա-
լի զգացումներին նորին Կերականություն շանապետության նախագահի
Ձեզ ուղղում և լավագույն շնորհակալություններ:

ԱՐԱՐՈՂԱՊԻՏ ՀԱՅՄԱՐԻ

ՐԵՅՐՈՒԹ, 21 ՄԱՐՏԻ 1956 Ք.

Տ. ՏԻՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԳԻՐԱՆՈՐԷՆՆԵՐ Տ. ՄԱՐԿՐԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԼՏԱՌԱՆԻ ՀԵՌԵՄԻՐԷ ԳՈՒԴԵՐ ՀՅՈՒՍԻՍԱՅՐԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԱՐԵՎԵԼՈՒՆ ԹՈՒՄ ԴԱՆՈՒՆ ԱՌԱՋՆՈՐԷ՝ Տ. ՏԻՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ ՄԱՀԻՎ

**ՆՈՐԻՆ Ս. ՕՇՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

ԷՋՄԻԱՅԻՆ

Չեղ վեճախառության զավով կնայունենեմ, որ նշուած, մառն 20, ի ՏԵՐ Խանգյավ բեմիս Խախիլին տուայնուդ Տիրայե աբխախիսկոպոսը:

ՀՅՈՒՍԻՍԱՅՐԻՆ, ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅՈՑ
ԱՐԵՎԵԼՈՒՆ, ԹՈՒՄ ԴԱՆՈՒՆ

ՄԱՐԿՐԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԼՏԱՌԱՆ

ԴԱՌՈՒՄԻՐ, 20 ՄԱՐՏ 1956

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱԿ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՀԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
Տ. ՏԻՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՄԱՀՎԱՆ ԱՌԹՎ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻՆ**

ԷՋՄԻԱՅԻՆ

Տիրայե աբխախիսկոպոսի մանկան տարիվ կնանճնաբարենեմ ճեռադրել ԵՆԻԲԻՆ և սրտատանմանյան բեմերուն՝ կատարելու հոգևնաղխատ:

Ունեւորյամբ՝

ԿԱՅՐԱՆԻՅԻՆ, ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԻՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ՝

Վ. Ա. Ջ. Գ. Ե. Ն. Ա.

ԿԱՐՁ, 2 ԱՊՐԻԼ 1956

**Տ. ՏԻՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՄԱՀՎԱՆ ԱՌԹՎ
Ս. ԷՋՄԻԱՅՆԻ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐԸ**

ՍԵՐՈՎԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆՆԻՆ

ՓԱՐԶ

Հայտնեցեմ Նախին վեճախառության, որ Նշու-Յաբնում ի ՏԵՐ Խանգյավ Տ. Տիրայե աբխախիսկոպոսը: Հայտնում եմ Դերադույն Հոգևոր Խորհրդի և միաբանության զավակությունները:

Դերադույն Հոգեվոր Խորհրդի Նախագահող՝

ՍԱՀԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՄԱՄԲՐԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԼՖԱՅԱՆԻՆ

ՆՅՈՒՆԱՐԱՔ

II. էջմիածնի Գեղարդույն Հոգևոր Խորհուրդը մեծ վշտով ողբում է Տ. Տիրայր արքեպիսկոպոսի կորուստը:

Գերագույն Հոգեվոր Խորհրդի նախագահող՝
ՍԱՀԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՄԱՄԲՐԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԼՖԱՅԱՆԻՆ

ՆՅՈՒՆԱՐԱՔ

Մայր Աթոռի միաբանությունը հայտնում է իր խորին ցավակցությունը Մայր Աթոռի ականավոր միաբան Տիրայր արքեպիսկոպոսի մահվան առթիվ: Մաղթում ենք երկնային արեայություն:

Լուսարարապետ՝
ՍԱՀԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԹԵՄԵՐԻՆ

Նյու-Յորկում վախճանվել է II. էջմիածնի միաբան Տ. Տիրայր արքեպիսկոպոսը: Առաջադրվում է կառարել հոգեհանգիստ:

Գերագույն Հոգեվոր Խորհրդի նախագահող՝
ՍԱՀԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՒ ՆՍՏՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ
ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՆՈՒՐՆ Ս. ՕՆՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա.-Ի ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ
ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՑ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻՍԵՒՆ
ՎԵՐԱԳԱՐՁԻ ԿԱՊԱՆՑՈՒԹՅԱՄԻ ՈՒՂԱՐԿՎԱՆ
ՀԵՌԱԳԲԵՐԸ**

**ԳԵՐԱՊԱՏԻՎ Տ. ԽՈՐԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԱՐՈՅԱՆԻՆ
ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ**

ԱՆԹԻՎԻՈՒ

Սիրո ողբայն և սեփնություն հաշտակտան Մեծի Տանն Կլիկիո Կաթո-
լիկոսանքն Ս. Արտույտ:

Տիրոջ ողբությամբ 19 մայիսին ողբամբ մամանեցին Մայր Աթոռ ան-
ջնելի Բաղդր հիշատակներով, առավել յազատեսությամբ մեր հոգևոր-ազգա-
յին սուր յղձերու իրականացման հանապարհին: Հստակ կտեսնենք, թե Լու-
սավորչի անմար կանթղի լույսը առավել պայծառացյալ կշողա մեր հոգե-
կան երկնակամարին վրա:

Մեր գոհունակությունը կհայտնենք Լիբանանի Մեծարգո Նախագահին,
Ձեզ, միաբանությանը և հավատացյալ ժողովուրդին այն չեւժալին բնդունե-
լության և հյուրըկարության համար, զոր վայելցին Անրիխասի մեջ:

Մեզմք աղյուրդ վասն հաստատության մի և անբաժանելի Հայաստան-
յայց Ս. Նիկողեյվո և վասն հերհին խաղաղության Ս. Արտույտ:

**ՆԱՅՐԱԿՈՒԹՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ:**

Վ. Ա. ՉԳԵՆ Ա.

22 մայիս 1956
ԷԶՄԻՍԵՒՆ:

**ԿԱՀԻՐԵԻ, ՓԱՐԻՋԻ, ԼՈՆԴՈՆԻ ԵՎ ՄԻԼԱՆԻ
ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ**

Տիրոջ ողբությամբ 19 մայիսին ողբամբ մամանեցին Մայր Աթոռ ան-
ջնելի Բաղդր հիշատակներով, առավել յազատեսությամբ մեր հոգևոր-ազ-
գային սուր յղձերու իրականացման հանապարհին: Հստակ կտեսնենք, թե
Լուսավորչի անմար կանթղի լույսը առավել պայծառացյալ կշողա մեր հոգե-
կան երկնակամարին վրա:

Մեր գոհունակությունը կհայտնենք Ձեր բարեխնամ կառավարությանը,
Ձեզ, հոգևոր և աղյուրդին իշխանությանը, ինչպես և հավատացյալ ժողովուր-
դին այն չեւժալին բնդունելության և հյուրանորության համար, զոր վայե-
լցին Ձեր երկրին մեջ:

Մեզմք աղյուրդ վասն հաստատության մի և անբաժանելի Հայաստանյայց
Ս. Նիկողեյվո, Մեր հավատացյալ հոտին, մաղբելով արեւատություն և զործոց
հաշտություն Ձեզ ամենեւայն:

Սիրո ողբանով
**ՆԱՅՐԱԿՈՒԹՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ:**

Վ. Ա. ՉԳԵՆ Ա.

22 մայիս 1956
ԷԶՄԻՍԵՒՆ:

ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԲՈԼՈՐ ԹԵՄԵՐԻՆ

Մայիսի 19-ին Նորին Սուրբ Սծություն Տ. Տ. Վազգեն Ս. Արքագնա-
զույն Կարողիկոսը արտասանման կատարած շրջագայությունից հետո
ողորժածությամբ Աստուծո մամանեց Ս. էջմիածին: Լեճիեականում, Երևանի
կայարանում, ինչպես և էջմիածնում Վեհափառը րեզոնովեց բացառիկ ջեր-
մությամբ և խանդավառությամբ: Վեհափառ Հայրապետին զիմավորելու հա-
մար Երևանի կայարան էին եկել էջմիածնի ողջ միաբնակիցները, բաժանա-
լից զասր, Կերազույն Հոգևոր Խորհրդի, ինչպես նաև Հայկական ՍՍԻ Մի-
նիստրների Առկտին կից Հայ Եկեղեցու զործերի խորհրդի անդամները, մա-
մուլի երկայացուցիչներ և բազմահազար հավատացյալներ: Մոսկվայից
մինչև Երևան Վեհափառին ուղեկցում էր Հայկական ՍՍԻ Մինիստրների Առ-
վտին կից Հայ Եկեղեցու զործերի խորհրդի նախագահ Հրաչյա Կիրգորյանը:

էջմիածնում, վաճաճի զխաւոր դարայասից մինչև Տաճար Վեհափառը
առաջնորդվեց «Հրաչափառ»-ով, շրջապատված հազարավոր հավատացյալնե-
րով: Մայր Տաճարում Վեհափառը ծունկի եկավ Էջման Սեղոսի առաջ և աղո-
րեց, ապա դառնալով բազմությամբ օրհնեց ժողովրդին ու խորին հուզմունքով
հաղորդեց ներկաներին Սվյուռնի հայության ջերմազին ողջույնները, խոսեց
հայրենակարոտ հայության իղձերի, էջմիածնի ու Մայր Հայրենիքի հանդէս
տաճած երանց ջերմ սիրտ և հավատարմության մասին:

Ժամերգությունից հետո Վեհափառն տեղի ունեցավ ճաշկերույթ ի պա-
տիվ Վեհափառի:

Կիրակի, մայիսի 20-ին Վեհափառը պատարաղեց Մայր Տաճարում և
բողոքաւոն, բարոցով ողեւնեց ժողովրդին, պատմեց իր ուղեւորության ար-
դունքներն մասին հերթանկություն հավատացյալ ժողովրդի:

ՄԱՅԻ ԱԹՈՒԻ ԴԻՎԱՆ

21 մայիսի 1956 թ.

ԷՋՄԻԱՄԻՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱՌԱՐԱԿԱՑ ՆՈՐԻՆ Ա. ՕՐՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա-Ի ՈՒՂԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ ԷՎ ՎԵՐԱԿԱՐԶԸ ԻՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ա. ԷԶՐԱԵԼԻՆ

մենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը Սփյուռքի Նախնական Եկեղեցու և Կրթիկության Կաթողիկոսական խորհրդի անդամների մասնակցությամբ 1956 թվականի փետրվարի 1-ին Ս. Էջմիածնից մեկնեց Մոսկվա, իսկ Մոսկվայից Փարիզ՝ փետրվարի 10-ին։ Վեհափառ Հայրապետին ողնկեցում էին Գերազույց Նոգնոր խորհրդի անդամներ զերաշնորհ Տ. Վարդան Եպիսկոպոս Տեր-Մանուկյանը և պրոֆ. Առաքել Առաքելյանը, Վեհափառ Հայրապետի զավագանիներ Տ. Պարզ արևգա Գևորգյանը և Մայր Աթոռի դիվանապետ Հայկ Առաքելյանը։

Մոսկվայի Վնուկովո ողանավակայանում Վեհափառին և իր շրախմբին շանապարհեցին Մայր Աթոռի միտանություն, Մոսկվայում Հայաստանյայց Եկեղեցւո Նոգնորականության և Նափառայացիների ներկայացուցիչները։ Վեհափառ Հայրապետին ողնկեցում էին նաև Մոսկվայի Ռուսաց Պատրիարքարանի ներկայացուցիչ, Պատրիարքարանի զործերի կառավարիչ ամադ րանա Ն. Ֆ. Կոլչիցկին, Մոսկվայում Անտիոքի վանատան վանաձայր զերապատիվ Տ. Անդրեոսյոյի Եպիսկոպոս Վասիլին, ՍՍՌՄ Միևիստորների Սովետին կից Կրոնական պաշտամունքների զործերի խորհրդի նախագահ

ողակալ Վ. Ի. Գոստիր և Հայկական ՍՍՌ Միևիստորներին Սովետին կից Հայ Եկեղեցու զործերի խորհրդի նախագահ Շ. Գ. Գրիգորյանը։

Փետրվարի 10-ին, ուրբաթ օրը, Երևելյան ժամը 5-ն անց 30 րոպեին Փարիզի Որիի ողանավակայանը ժամանեց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա։

Վեհափառ Նյուրին դիմավորելու Նամար ողանավակայանում սպասում էին Արևմտյան Սփյուռքայի և Փարիզի Նայ ժողովրդի Նոգնոր տոաշնորդ և Կաթողիկոսական պատվիրակ զերաշնորհ Տ. Արևմտի Եպիսկոպոս Մանուկյանը, Ռուս Որթողորս Եկեղեցու, ումիտական Նյուպատոսարանի ներկայացուցիչները, Փարիզի Նայ Եկեղեցու վարչության և Նոգարարծության անդամները, Գաղթականական զրասենյակի վարիչը, Հայկական Քարեղործական Ընդանուր Միության, Կարմիր Նայի, Գարեջասեր տիկնանց միության և ուրիշ Նայ կաղմակերպությունների, Հառադ, Նիվան Քերմերի ներկայացուցիչները և բաղմամիվ Նայեր։

Ողջույնից Նետ Վեհափառը մեծ շերթով ողանավակայանից մեկնեց Փարիզի Ս. Հովհաննես Մկրտչի Նայ Եկեղեցու Եկեղեցում Նայ Նամատայացիների խոտն բաղմության Նետ ներկա էին զանազան կաղմակերպությունների ներկայացուցիչներ, որոնց թվում

Տրանսիայի չայ կաթսիկները առաջնորդ Տ. Կարապետ ծայրադույն վարդապետ Լեւոնին, Մուրադ-Մաֆայելյան վարժարանի տեսուչ Շ. Սերոփրե վարդապետ Ավագյանը, Ս. Խաչ Եկեղեցու նոգարարձության անդամները, Որբախնամ միության և Փարիզի չայկական բոլոր կապակերպությունների ներկայացուցիչները։ Վեհափառ Հայրապետի դալուստը ողջունեց Արեւմտյան Ծվրադայի չայոց առաջնորդ Տ. Սերոփրե Լախակոպոսը։

Սերոփրե սրբազանի իրաւոր չնուր Վեհափառ Հայրապետը զօրունակութիւն չայունեց Քրանսալայութեանը և նրա բոլոր զործիչներին։

Փետրվարի 11-ին զիշխովա ժամը 11-ին

վր և պաշտոնական անձինք՝ Լիրանանի Հանրապետության նախագահի արարողապետ պ. Ժորժ Հայմարին, Սովետական Միության Լիրանանի դեսպան Ս. Պ. Կիկտեր, Լիրանանի վարչապետի կողմից պ. Տիրիզ Հարիրը, Արտաքին գործերի մինիստրության կողմից պ. Ռոբեր Նըլլազ, փոստ-հեռագրական մինիստր պ. Քաղիմ Խալիլ, նախկին վարչապետ պ. Սամի բեկ Սոլ, հախկին մինիստր պ. Ռաշիդ Բեյգուն, Հեռախոսային կառավարիչը, չայ եկեղեցականներինց՝ Կիլիկիայի Կաթողիկոսական տեղապահ զեբաշեար Տ. Խորեն Լախակոպոսը, Որբապետի Պատրիարքական տեղապահ զիրաշէոր Տ. Նիշիկ արքեպիսկոպոսը, Հախկի ա-

ՐԱԶՄԱՀԱՅԱԿ ԴՈՂՈՎՈՒՄԸ ԸՆԵՐՈՒԹԻ ԿԱԼԵՌԻ ԾԵՐԱԵԿԱԿՈՍՏԱՆՈՒՄ ԽՊԱՄՈՒՄ Է ՎԵՆԱՓԱՐ ԶԱՅՐԱՊԵՏԻ ԴԱՐՈՎԱԴԱՐԱՆԸ

Վեհափառ Կաթողիկոս Փարիզից մեկնեց Բեյրութ։ Վեհափառ Հայրապետի շքախմբին միացան զերաշնորհ Տ. Սերոփրե Լախակոպոսը և Անթիյոսի միաբանութեան անդամ բարեշնորհ Տ. Արտակ վարդապետը։

Փետրվարի 12-ին ցերեկվա ժամը 12-ին Վեհափառ Հայրապետը հասավ Բեյրութ։ Ողանավակայանում սպասող բազմաթիվ ժողովուրդը Վեհափառ Հայրապետին ցույց տվեց աննախընթաց և խանդավառ ընդունելություն։ Այստեղ Վեհափառ Հայրապետին սղջունում են բնգունելության հանձնաժողո-

ւոջնորդ զերաշնորհ Տ. Զարեհ Լախակոպոսը, Կիպրոսի առաջնորդ զերաշնորհ Տ. Ղեոնդ Լախակոպոսը, Գամաակոսի Թեմի Կաթողիկոսական փոխանորդ զերաշնորհ Տ. Շավարշ Լախակոպոսը, Հյուսիսային Ամերիկայի չայոց Արեւելյան Թեմի նախկին առաջնորդ զերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոսը, կարգինայ Ազաթանյանի կողմից զերապալծաւ Ստեփան Լախակոպոս կողմանը, օրթողորս պատրիարք զերապատիվ Սեբեթոս, հույն օրթողորս պատրիարք Եւրկայացուցիչները, Լիրանանի Հանրապետու-

Քյուն մյուֆտիի ներկայացուցիչը և Գամբրիի տառաչնորդական փոխադրող Տ. Տաճատ շալրապույն փորցապետը, Կիլիկիայի Կաթողիկոսություն զիվանտպես Տ. Նաճե փորցապետը, Կրտստպեմի տոգարանի տեսուչ Տ. Ջափե փորցապետը, Էպեշեսը՝ Տ. Գնեկ փորցապետը, Լերանե տրեզան և տրիշ տրեզաներ ու յուշանուններ:

Արտատնական սպայերի խոսքեր, որոնք նուիրճ պատասխաներ տալուց Դեսո Վեճափառ Հալլապետը ոգանտփակայանից առաջնորդվեց զեպի Անթիլիաս, Մեծի Տանն Կիլիկիո Շայց Կաթողիկոսարանը, Հալլապետական չրերքին Դեսոմ Լին 2.000-ից

ցափ Կաթողիկոսարանից, Լեյաճաճալլապետանեց Երկար ժամեր:

Այնուհետև տեղի ունեցան պաշտոնական ուղեկաթյաններ Վեճափառ Կաթողիկոսին, Փետրվարի 13-ին ժամը 11-ին Վեճափառ Հալլապետը ուղեկաթյան տվաճ Լիրանանի Հանրապետության Նախագահ՝ պ. Փամիլ Նաճունին, Վեճափառ Կաթողիկոսը Նախագահական պալատում բնգանվեց զինվարական պատիվներով:

Նույն օրը Վեճափառ ուղեկաթյան տվաճ Քիլիկիո սովետական զեպանին:

Նույն օրը Ամենայն Շայց Վեճափառ Կաթողիկոս Տ. Տ. Լապեմե Ա-ի Դես տեսակ-

ՎԵՃԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՐ ԲՆԳՐՈՒԹԻՒՆ ԼԵՅՆՈՒ ՍԵԱՆԱՎԵՆԱՆՈՒՄ ԲՆԳՆԱԹԻՐԻՑ ԴՈՒՐՄ ԴԱՎԱՉ ՕՐԶՆՈՒՄ Է ԵՈՂՈՎՐԴԻՆ

ավելի ինքնաշարժներ, ինչպես և բազմաթիվ Դեմոնիփորգներ և մոտոցիկլիստներ:

Վեճափառ Կաթողիկոսը բազմաճաղար ժողովրդի սրտադին սպայաների և ցեղությունների տղազակների տակ մտաճ Տաճար, Նույն Վեճափառություն զալուստը շնորհավորեց Կիլիկիայի Կաթողիկոսական տեղապահ զերաշնոր՝ Տ. Խորեն Լախակապուր, Վեճափառ Հալլապետը շնորհավորական այս խոսքին պատասխանեց արևոթյամբ:

Վեճափառ Հալլապետի Ազր Դաճարեկով բազմաճաղար ժողովուրդը դու՛ սրտով Դեսա-

ղություն ունեցաճ Լիրանանի Հանրապետության արաալին զորճերի միևիաար պ. Անիճ Լաճուր:

Նույն օրը Երեկոյան ժամը 9-և անց 30 բալեին Անթիլիասի Կաթողիկոսարանում տեղի ունեցաճ Լախակապուսական խորհրդակցություն Վեճափառ Կաթողիկոսի Նախագահությունամբ: Այդ խորհրդակցությունը մասնակցում Լին Մեծի Տանն Կիլիկիո և Երուսաղեմի Աթոռների Տեղապահները, Երուսաղեմից, Ամերիկայից, Եվրոպայից, Կիպրո-

սիւղ Անթիլիաս ժամանած Եպիսկոպոսները, ինչպես և Անթիլիասի Եպիսկոպոսները:

Փետրվարի 14-ին առավոտյան ժամը 10-ին Անթիլիասի Կաթողիկոսարանի դահլիճում հավաքվեցին Կաթողիկոսական բնութաբան մասնակցող պատգամավորները: Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Տ. Տ. Վաղգեն Ա ողջունի խոսք ուղղեց բոլորին և տվեց իր Հայրապետական օրհնությունները: Վեհափառ Հայրապետը մինչև Կահիրե մեկնելը զրադված էր պաշտոնական այցելություններով և ամեն օր ընդունում էր հաւատարմական կազմակերպությունների, զրա-

դարական ժողովի ատենապետ պ. Հրանտ Նասիպյանի:

Վեհափառ Հայրապետին դիմավորելու էին եկել Սովետական Միության Կահիրեում դեսպանության ներկայացուցիչները, Ալեքսանդրիայի հայ զազուլի պատվիրակությունը, գլխավորությամբ Ալեքսանդրիայի քաղաքական ժողովի ատենապետ պ. Մարտիկ Զորբաճանյանի, հոգաբարձական մարմիններ, մամուլի ներկայացուցիչներ, Կահիրեի հայ կազմակերպությունների և մշակութային ու այլ հաստատությունների անդամներ և ժողովրդի խումբ լավժողովուն:

Ի ՊԱՏԻՎ ՎԵՀԱՓԱՐԱՆ ԷԼԵՔՐԱՊՈՍԻ ԿԱԹՈՒԿՈՍՈՍ ԶԱՅԵՐԱՅԱՆ ԿԱԹՈՒԿՈՍ ԿԱԹՈՒՍ ԱՆԹԻԼԻԱՍԻ ԶԱՆԱՊԱՐԵՆԻ

բոցսական, եկեղեցական մարմինների և ժողովրդի խումբ լավժողովուն:

Փետրվարի 20-ին, առավոտյան ժամը 7-ին Վեհափառ Հայրապետը իր շքախմբով մեկնեց Կահիրե: Առավոտյան ժամը 9-ն անց 56 բուսկին ինքնաթիռը վայրէջք կատարեց Կահիրեի միջազգային օդանավակայանում: Այստեղ Վեհափառ Հայրապետը սպասում էր հինավուրց հայրաքաղաքի հայրենակարոտ խումբ հայ բուսկությունը գլխավորությամբ իզիպատոսի հայոց առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Մամբրե արքեպիսկոպոսի և Կահիրեի քա-

րուն ծափահարությունների և խնդրության լուսազանշությունների տակ Վեհափառ Հայրապետը առաջնորդվեց դեպի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ հայ եկեղեցին: Շրջափն մասնակցում էին հարյուրավոր ավտոմեքենաներ: Տաճարում Վեհափառին ողջունեց իզիպատոսի հայոց առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Մամբրե արքեպիսկոպոսը: Վեհափառ Հայրապետը ողջունեց և օրհնեց ժողովրդին:

Փետրվարի 23-ին Վեհափառ Կաթողիկոսը այցելեց Գալուստյան և Նուպարյան ազգային վարժարաններ և ապա Կահիրեի

մեկնեց Ալեքսանդրիա՝ Տեղի ունեցած խանդավառ բնդանկություն:

Փետրվարի 24-ին Վեհափառ Հայրապետը նախագահեց առաջնության «Արևադարձ»-ի և երեկոյան «Անկեղծ»-ի տրամադրություններին և քարոզեց ու օրհնեց նախապայքայ ժողովուրդին: Ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի երեկոյան Սեփյի սրահում տեղի ունեցավ չրեզ առջեկերայթ Հասարակական կազմակերպությունների և նաև քաղաքական ներկայությունների Վեհափառ Հայրապետը պաշտօնապես կրոնական հարաբերությունները:

Փետրվարի 25-ին առաջնության ժամը 8-ն անց 30 րոպեին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը Ալեքսանդրիայից ժամանեց Կահիրե:

Փետրվարի 26-ին Կահիրեի Հայոց Մայր

ժամատունը և նորակառույց ժամատուր և օրհնեց Մարտյան ամուսինների, որոնց նվիրատվությամբ կառուցված է այդ սրբավայրը:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա փետրվարի 29-ին կեսօրյա ժամը 12-ն անց 15 րոպեին տեսակցություն ունեցավ եպիսկոպոսի Հանրապետության նախագահ պ. Կամայ Ռեզեկ Նասիրի հետ:

Վեհափառ Հայրապետի հետադարձան կարգադրությամբ մարտի 2-ին Կահիրե ժամանեցին Քյուրքիայի Հայոց պատրիարքը, Անթիլիոսի, Արտապետի, Ամերիկայի և Եվրոպայի Հայ եպիսկոպոսները մասնակցելու եպիսկոպոսական ժողովին:

Մարտի 4-ին, կիրակի, Կահիրեի Հայոց Եկեղեցում Վեհափառը ներկա եղավ սուրբ

ՎԵՀԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒ ԼԵՍԻԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԶ Գ. ՔԱՄԱԿ ԴԱՄԱՌՈՒՄ
ՄԴՈՅ ԳՆԱԶԱՐԱՆԱՆ ՊԱՎԱՏՈՒՄ ԵՐԶԱՊԱՏՎԱԾ ԻՐ ՇԵՐԱՆՈՐԴՆԵՐ

Եկեղեցում հանդիսավոր սուրբ պատարագ մատուցեց և քարոզեց Վեհափառ Կաթողիկոսը: Կեսօրից հետո ժամը 6-ին Վեհափառը նախագահեց Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության չրեզ թևասեղանին, որը նվիրված էր երեսուներեք վետերան անդամների վկայականների հանդիսավոր բաշխմանը: Վերջում խոսք առավ Վեհափառը և օրհնեց բոլորին:

Փետրվարի 28-ին Նորին Ս. Սնուկյանը սույնից Ալեքսանդրիայի Հայոց Նոր դերեզ-

պատարագին, Քարոզեց պատրիարք ամենապատիվ Տ. Գրեգորի արքեպիսկոպոսը:

Մարտի 5-ին առաջնության ժամը 12-ին Կահիրեի Հայոց առաջնորդարանի մեծ դահլիճում բացվեց Եպիսկոպոսական ժողովը. որ ունեցավ ութ նիստ և տեղի մարտի 5-ից մինչև 8-ը ժողովին նախագահում էր Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա: Մասնակցեցին Քյուրքիայի Հայոց ամենապատիվ պատրիարք Տ. Գրեգորի արքեպիսկոպոսը, նախարարներ, Մեծի

Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսական Աթոռի տեղապահ՝ զերաշնորհ՝ Ս. Խորեն Լախսկոպոս Բարոյանը, Արուստակմի Վալոց Պատրիարքական տեղապահ՝ զերաշնորհ՝ Ս. Ողիշ արքեպիսկոպոս Տերաբրյանը, Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության նախկին տեղապահ՝ զերաշնորհ՝ Ս. Խաղ արքեպիսկոպոս Արապառյանը, Աղիպատսի Վալոց առաջնորդ զերաշնորհ՝ Ս. Մամբրե արքեպիսկոպոս Սիրունյանը, Հյուսիսային Ամերիկայի Վալոց Արևելյան թեմի առաջնորդ զերաշնորհ՝ Ս. Մամբրե արքեպիսկոպոս Գալֆայանը, Արուստակմի Առաքելական Աթոռի Լախսկոպոսներին զերաշնորհ՝ Ս. Սուրեն Լախսկոպոս Էմմանյանը, զերաշնորհ՝ Ս. Հայկապոն և-

պատմիրակ զերաշնորհ՝ Ս. Սերովյե Լախսկոպոս Մանուկյանը, Վրաստանի Վալոց առաջնորդ զերաշնորհ՝ Ս. Վարդան Լախսկոպոս Տեր-Սարգիսյանը, Կալիֆորնիայի Վալոց առաջնորդ զերաշնորհ՝ Ս. Շնորհ Լախսկոպոս Գալստյանը, Ժողովի ատենապետ նշանակվեց զերաշնորհ՝ Ս. Շնորհ Լախսկոպոսը: Մարտի 9-ին Լախսկոպոսական ժողովն ավարտեց իր աշխատանքները և Լախսկոպոսները Կալիֆորնից մեկնեցին իրենց պատանավայրերը:

Մարտի 11-ին և 12-ին Վեհափառ Հայրապետը, ընկերակցությամբ զերաշնորհ՝ Ս. Ս. Խաղ և Մամբրե արքեպիսկոպոսների, Գերենիկ Լախսկոպոսի, բարեշնորհ՝ Ս. Հմայակ

ՎԵՀԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ՄԵԿԵՆՈՒՄ Է ԲԱՐԵՇՆՈՐԻ ԽՈՎՈՅԱԿԱՆ ՀՅՈՒՊԱՏՈՍԱՐԱՆԻՑ

պիսկոպոս Արքամամյանը, զերաշնորհ՝ Ս. Պարզե Լախսկոպոս Վրթանեսյանը և զերաշնորհ՝ Ս. Հայրիկ Լախսկոպոս Ասլանյանը, Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության Լախսկոպոսներին Գալստյանի տեսուչ զերաշնորհ՝ Ս. Գերենիկ Լախսկոպոս Փոլատյանը, Դամասկոսի թեմի Կաթողիկոսական պատմիրակ զերաշնորհ՝ Ս. Շավարշ Լախսկոպոս Գուլումճյանը, Կիպրոսի առաջնորդ զերաշնորհ՝ Ս. Ղեոնդ Լախսկոպոս Զեպեյանը, Արևմտյան Նիքոպոլի Հայրապետական

վարդապետի, այցելեց Լուսառի Եղիպատական նությունները և փարավոնների դամբարանները:

Մարտի 11-ին Վեհափառ Նախագահեց Արևազատի արարողության և քարուղից: Մարտի 18-ին Վեհափառ Հայրապետը Կալիֆորնից մեկնեց Հուսիս Ադանա վանքում նույն Վեհափառության ողջերթ մաղթեց Դոգեորականությունը և ժողովրդի խոտն րազմությունը: Հուսիս օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետի դիմավորեցին

Հոսմամ Մովհանական Միություն գեղարվեստական ներկայացուցիչները, ինչպես և Միլանոյի Հայ Համայնքի ներկայացուցիչները՝ պ. պ. Արմանյան, Հյուսիսյան, Նալբանդյան և Ալեքսանյան:

Մարտի 22-ին Վեհափառ Հայրապետը շրախմբով մեկնեց գեղի Միլանո քաղաքը: Ոգտնափակալանում նորին Վեհափառությունը զինավորեց անգղական Հայ դադուկի ներկայացուցիչների մեծ խումբ, ինչպես և Վենետիկի Ս. Վադար կղզու Հայ Միությունը միաբանության ներկայացուցիչ Հայր Արքիմեդիան, որը Վենետիկից մեկնել էր Հատակ ուղի նպատակի համար:

Մարտի 24-ին տեղի տնեցավ պաշտոնական հաշկերոյթի պատիվ նորին Վեհափառություն Սեֆեյան Հայր Նաթանյանի հաշկերոյթը կազմակերպել էին Միլանոյի հայկական քաղաք կազմակերպությունների վարչությունները: Վեհափառ Հայրապետին ողջունելի ցերեք խոսք ասացին վարչությունների ներկայացուցիչները, որոնց պատանդ խանեց Վեհափառ Հայրապետը:

Մարտի 25-ին Վեհափառ Նաթանյանը իր շրախմբով և քննկերակցությամբ պ. Արմանյան Հյուսիսյանի ուղեկցեց Նոմո քաղաքը և մի քանի ժամ Հյուսիս կողմ Հայ ազգային բարեկարգ պ. Սնեյիկ Մանուկյանի քննադատական

ՎԵՀԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՔ ԿԱԶՄԱՐՈՒՄ:

ՎԱՆԵԿ՝ ԽՅՈՒՐԵՒԱՅԻ ՀԱՅՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐԺ Տ. ԴԱՐՆԵՐԸ ԿԱԶՄԱՐՈՒՄ ԵՎ ՍԵՖԵՅԱՆ, ԱՋԻՅ՝ ԿԵԼԵՍԱՀԱՆՈՐԻ ԱՌԱՋԱՐԻՍ Տ. ՄԱՐԿՐՈՍ ԱՐԾԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԻՐՈՒՆՅԱՆ:

Մարտի 23-ին Վեհափառ Նաթանյանը քննադատեց Միլանոյի Հայ դադուկի կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին՝ եկեղեցական իդարարձուններին, Հայ դադուկի վարչությունը, տիկնանց բարեփոխական միությանը, մշակութային միությանը, Հայկական Բարեփոխական Ընդհանուր Միությունը և «Հայ տուն»-ի վարչությունը ու Երևանապետական միության ներկայացուցիչներին:

Նարկի տակ, Երևանյան Վեհափառ Հայրապետը ներկա եղավ թեյանդանին, որ կազմակերպել էր Միլանոյի Հայ ամբողջ դադուկը: Արտասանվեցին ողջունելի սրտառու խոսքեր, որոնց պատասխանեց Վեհափառ Հայրապետը ծանոթացնելով Հայ եկեղեցու և Մայր Աթոռի կեցության հետ:

Մարտի 26-ին Վեհափառ Հայրապետը ժամանեց Վենետիկ, նորին Վեհափառություն:

նր հանդիսավոր ընդունելություն ցույց տվին Ս. Ղազարի Մխիթարյան միաբանության ներկայացուցիչները՝ հայր եղիա Բենիկյան, հայր Սահակ Տեր-Մովսեսյան և հայր Ներսես Տեր-Ներսեսյան։ Նույն օրը նորին Վեհափառությունը այցելեց Ս. Ղազարի Մխիթարյան միաբանությանը։ Վեհափառ կաթողիկոսին ընդունեց վանքի ամրոցը միաբանությունը գլխավորությամբ միաբանության ընդհանուր արքայնոր տեղակալի։ Տեղի ունեցավ հանդիսավոր ճաշկերույթ, որի ժամանակ ողջույնի խոսք ասացին միաբանության անդամները։ Վեհափառ Հայրապետը

րապետ վարժարանի աշակերտության։ Վեհափառ Հայրապետը երեկոյան մեկնեց Միլանո։

Մարտի 28-ին Վեհափառ Հայրապետին այցելեցին Միլանոյի զաղութի ներկայացուցիչները, որոնց մեջ մեծանուն հայ նկարիչ իլյանը։

Մարտի 29-ին նորին Վեհափառությունը մեկնեց Փարիզ։ Օղտնավակայանում դիմավորեց խուռն յաղմություն։ Վեհափառ Հայրապետը ի պատասխան ժողովրդի ողջույնի որոնեց յաղմությանը։

Մարտի 30-ին Վեհափառ Հայրապետը

ՎԵՀԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՐ ԵՄԵՐՍԻԱՆԻ ՄԵԼԱՆՈՅԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՐ ԿԱԹՈՍԻՆ ՆԵՐՍԵՍԻԱՆԻՑՆԵՐԸ

պատասխան խոսքի մեջ դոկտրինայություն հայտնեց չնրմ զղաղմունքներին ու բողոքների նկատմամբ։

Մարտի 27-ին Լեմնայն Հայոց Վեհափառ կաթողիկոսն այցելեց Մուրադ-Ռաֆայելյան վարժարանը, տեղի ունեցավ պատշաճ ընդունելություն վարժարանի վարչության կողմից, և ի պատիվ Վեհափառ հյուրի սրվեց հանդիսավոր ճաշկերույթ, որի ընթացքում ուղղվեցին ավուր պատշաճի ճառեր, որոնց պատասխանեց Վեհափառ կաթողիկոսը ազդու խոսքով, փր խոսքն ուղղելով մասնավոր

հախաղաղեց Ավաղ ուրբաթի թաղման հունդիսավոր արարողություններին, հարաթ երեկո ճրուղալույցին պատարապիչի էր Վեհափառ Հայրապետի զավարանակիր րարեչնոր։ Տ. Պարզե արեղա Դեորդյանը։ Պատարաղի րնթացքում քարուղեց Փարիզի առաջնորդ և Լեռնայան եվրոպայի հայոց Հայրապետական պատվիրակ դերաշնոր։ Տ. Սերովբե եպիսկոպոս Մանսկյանը։

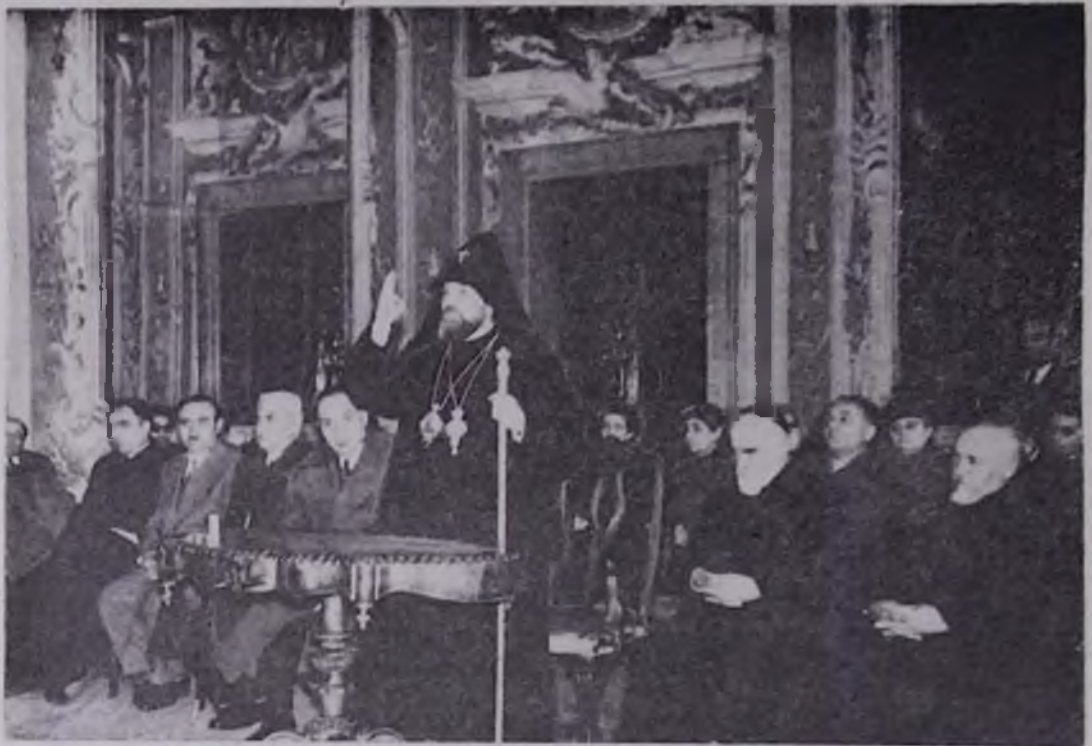
Ապրիլի 1-ին, Ս. Զատիկի օրը, տեղի ունեցավ հանդիսավոր պատարագ։ Պատարագը մատուցեց Վեհափառ Հայրապետը։ Պա-

ստորագին ներկա էր շուրջ 3,000 հոգուց բաղկացած խառն բաղձաթյանը։ Երգում էր երգչախումբը՝ զեկափարաթյամբ պ. Արտ Պարթևյանի, Պատարապից հետո ողջ մարդկային համարանքը՝ Վենափառ Հայրապետի Աբր. Աբահամյանը ունեց կրկար։

Ապրիլի 3-ին Վենափառ Հայրապետը իր չրախմբով և ուղեկցությամբ գերաշնորհ Տ. Սերոփրե եպիսկոպոսի և ուղղալին-եկեղեցական խորանաթյան ղեկավարների ուղեկցությամբ անձանաթ գինություն գերեզմանին ևս ուն բաղձաթյան և փարիզի գինությունական փարթյան ներկայությամբ նորին Վենափառու-

յայ եկեղեցում, Վենափառ Հայրապետը բարոյ խոսեց խառն բաղձաթյան ներկայությամբ։

Ապրիլի 5-ին ցերեկվա ժամը 1-ին տեղի ունեցավ բնդունություն և հաշկերույթ, որ ի պատիվ Վենափառ Հայրապետի կազմակերպեց Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միությունը։ Վենափառ կաթողիկոսը հանգիստօր խոսքի մեր վեր հանեց Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության ազգայնա զորմունությունը։ Նույն օրը, ժամը 5-ն տեղի 30 րոպեին Վենափառին բնդունեց Յրանստիական Հանրապետու-

ՎԵՆԱՓԱՐ ԶԱՐԴԱԳԵՐՔ՝ ՎԵՆԱՓԱՐԻ ՄԻՈՒՐԱՆ-ԲԱՆԱԳԵՆԻՍԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԳԱՅՐԻ ԶԵՏ

թյունը պատկ զրեց անձանոթ գինությունի ղերեզմանին։ Հանդեսին ներկա էին և Վենափառ Հայրապետին ողջունեցին Փարիզի գինությունական հրամանաարը և քաղաքապետության ներկայացուցիչը։ Վենափառին տորվեցին գինությունական պատիվներ։

Ապրիլի 1-ին Վենափառ կաթողիկոսը փարիզի յայտց առաջնորդարանում բնդունեց թերթերի թղթակիցներին ու զանազան հիմնարկությունների ներկայացուցիչներին։ Նույն օրը Երեկոյան ժամը 8-ին տեղի ունեցավ եկեղեցական արարողություն Ալֆորժիլի յա-

թյան Արաարին Գործերի Միությանը պ. Բրիստիան Պրեսնո։ Երեկոյան ժամը 9-ին տեղի ունեցավ յանդիսավոր հաշկերույթ ի պատիվ Վենափառ Հայրապետի, ճաշկերույթին, որ կազմակերպել էին Փարիզի յայ եկեղեցական կազմակերպությունները, ներկա էր 500 հոգի։ Վենափառ Հայրապետը ունեցավ կարեան և զեղեցիկ շուրջ, որ անվեց մեկ ժամ։

Ապրիլի 6-ին, ցերեկվա ժամը 11-ին տեղի ունեցավ պաշտոնական բնդունություն Հայկական թանգարանում ի պատիվ Վե-

համառ կաթոլիկոսի Ընդունելությանը ներկա էին Սովետական Միության Փարիզում գեւապան պ. Վինոգրադովը, Ֆրանսիական կառավարության բարձրաստիճան պաշտոնյաներ և ուսար պետությունների գեւապաններ, Ուլուլենի խոսք ասացին պ. պ. Նուրհան Ֆրենկլանը և փաստարան Հակոբյանը, Վեհափառ Հայրապետը շնորհակալություն հայտնեց ներկա դանդաղներին և խոսեց ֆրանս-հայկական կուլտուրական կապերի մասին: Կեսօրից հետո Վեհափառն այցելեց Վերսայի պալատը:

տեղի ունեցավ հանդիսավոր սուրբ պատարագ ներկայությամբ յազմահագար ժողովրդի: Պատարագեց և քարոզեց Վեհափառ Հայրապետը: Երգչախմբին ղեկավարում էր պ. Վարդան Սարգսյանը, ժամը 3-ին կազմակերպվեց հաշկերույթ ի պատիվ նորին Արություն Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթոլիկոսի: Արտասանվեցին ողջույնի ճառեր ուղղված Վեհափառ Հայրապետին, որն իր պատասխան խոսքով օրհնեց բոլոր ներկաներին:

Ապրիլի 9-ին Վեհափառ Կաթոլիկոսը ըն-

ՎԵՀԱՓԱՐ ԶԱՅՐԱՊԵՏՐ ՎԵՆԵՏԻՅԻ ԽՈՒՐԱՏ-ԹԱՅԱՍԵՆՍԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ

Ապրիլի 7-ին Նորին Վեհափառությունը Փարիզից մեկնեց Մարսել: Օդանավակայանում տեղի ունեցավ խանդավառ դիմավորություն Վեհափառ Հյուրին: Վեհափառ Հայրապետը խոսեց յազմության ուղեկցությամբ ժամանեց Մարսելի հայոց եկեղեցին, որտեղ սպասում էր հոծ յազմություն: Տեղի տնեցավ հանդիսավոր ժամկերություն, որից հետո ժողովուրդը համարեց Վեհափառ Կաթոլիկոսի Աջը: Կեսօրից հետո Նորին Վեհափառություն Ամենայն Հայոց Կաթոլիկոսը ձաղկեպսակ դրեց Մարսելի հերոսների հուշարձանին:

Ապրիլի 8-ին Պրագայի հայոց եկեղեցում

դուռնեց հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին և ժողովրդին: Երեկոյան ժամը 9-ին տեղի ունեցավ հանդիսավոր հավաքույթ, որ կազմակերպել էր Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միությունը: Հավաքույթին ներկա էին նաև Մարսելի նահանգապետը, Կաթոլիկ Եկեղեցու Մարսելի տրեքպիսկոպոսը, ինչպես և յազմաքաղկառ: Արտասանված ողջույնի ճառերին պատասխանեց Վեհափառ Հայրապետը:

Ապրիլի 10-ին Նորին Ս. Յոնությունը գնացքով մեկնեց գեպի Լիոն յազմաբնապարհին, վաղուհի կայարանում հայ դա-

ՊԱՍԿԱԿ ԳԵՂԱՐՅԱՆ ԵՎ ԵՍԿԱՆԱՆԻ ԵՊԱՏՈՍԱՐԿ ԳԵՂԱՐՅԱՆ

զուրկ ցույց տվեց Վեհափառ Հովվապետին խանդավառ դիմավորություն, ժամը 4-ին Վեհափառ Հայրապետը հասավ Լիոն քաղաքը, այցելեց հայոց հին եկեղեցին և նոր կառուցվող եկեղեցին, Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը մասնավոր մեքենայով ուղևորվեց ղեպի մոտակա Դեսին քաղաքը, որտեղ ապրող մեծ թվով հայությունն սպասում էր եկեղեցում, Տեղի ունեցավ եկեղեցական արարողություն, Երեկոյան ժամը 9-ին Լիոնի մեծազույն դահլիճում 5.000 հոգուց բաղկացած բազմությունն առաջ խոսեց Վեհափառ Հայրապետը:

Ապրիլի 11-ին Վեհափառ ժամանեց Փարիզ, իսկ 12-ին Փարիզից օդանավով հասավ Լոնդոն, Լոնդոնի օդանավակայանում նորին Վեհափառությանը դիմավորեցին Սովետական ղեկավարության ներկայացուցիչը, Լոնդոնի Հայրապետական պատվիրակ գերաշնորհ Տ. Պսակ եպիսկոպոս Թումայանը, Քենտրեբրիի արքեպիսկոպոսի ներկայացուցիչ Լոնդոնի անգլիկան եպիսկոպոսը, Լոնդոնի հայ գաղութի ներկայացուցիչներ՝ Պ. Սարգիս Քյուրթյանը և ուրիշները, ուսական պրավոսլավ, հունական և մալաբար հոգևորականության ներկայացուցիչները և ժողովուրդը: Վեհափառ Կաթողիկոսն առաջնորդվեց եկեղեցի, որտեղ եկեղեցական կարճատև արարողությունից հետո Վեհափառ Հայրապետը դիմեց ժողովրդին ողջույնի և օրհնության խոսքով, ժամը 7-ն անց 30 րոպեին Վեհափառ Կաթողիկոսը ուղեկցությամբ դերաշնորհ Տ. Ս. Սերոբբե և Պսակ եպիսկոպոսների, բարեշնորհ Տ. Պարդե արքեպիսկոպոսի և դիվանապետ պ. Հայկ Առաքելյանի առաջնորդվեց Լամբեթ պալատ. այստեղ նորին Վեհափառությանն ընդունեց Քենտրեբրիի արքեպիսկոպոս Զեմֆրի Ֆիշերը: Վեհափառ Հայրապետը Լամբեթ պալատում մնաց 4 օր որպես Քենտրեբրիի արքեպիսկոպոսի անձնական հյուրը:

Ապրիլի 13-ին Վեհափառ Հայրապետը հատուկ տեսակցություն ունեցավ պ. Նուպար Կյուպենկյանի հետ: Կեսօրից հետո Լամբեթ պալատում մասնավոր տեսակցություն ունեցավ Չեչեստրի անգլիկան եպիսկոպոսի հետ, իսկ ժամը 5-ն անց 30 րոպեին նույն պալատում տեղի ունեցավ մեծ ընդունելություն ի պատիվ Վեհափառ Կաթողիկոսի, ընդունելությունը կազմակերպել էին Քենտրեբրիի արքեպիսկոպոսը և Նիկիական կրոնական ընկերությունը: Ընդունելությանը ներկա էին բազմաթիվ պետական պաշտոնյաներ՝ Սովետական Միության դեսպան Մալիկը, օտարերկրյա դեսպաններ, մտավորականներ, օտար եկեղեցիների ներկայացուցիչներ, եպիսկոպոսներ և այլ բարձրաստի-

ճան հոգևորականներ: Ավուր պատշաճ խոսք ասացին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը և Քենտրեբրիի արքեպիսկոպոսը, ժամը 6-ն անց 30 րոպեին Ս. Գրոց ընկերության պալատի մեջ տեղի ունեցավ Վեհափառ Կաթողիկոսի, Ողջույնի խոսք ասաց նախագահ Էդվարդ Կլարկը, Պատասխան ճառով հանդես եկավ Վեհափառ Հայրապետը:

Ապրիլի 14-ին Վեհափառ Կաթողիկոսը այցելեց Նաշոմ վանքը, որ գտնվում է Լոնդոնից մեկ ժամ հեռավորության վրա: Վեհափառ Հայրապետին ընդունեց լանկաստրի եպիսկոպոսը, ժամը 5-ին տեղի ունեցավ հանդիսավոր արարողություն ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի Լոնդոնի Ուեստմինստերի Մայր Տաճարում, Հանդիսավոր խոսք ասացին Վեհափառ Կաթողիկոսը և Մայր Տաճարի եպիսկոպոսը, Արարողությունը վերջացավ Վեհափառ Հայրապետի «Պատասխան»-ով:

Ապրիլի 15-ին Լոնդոնի հայոց եկեղեցում տեղի ունեցավ հանդիսավոր պատարագ, Պատարագեց և քարոզեց Վեհափառ Կաթողիկոսը, Պատարագին ներկա էր իր շքանշանով Քենտրեբրիի արքեպիսկոպոսը, Այդ փշրը Լամբեթի պալատում տեղի ունեցավ քարիզահայ հայտնի երաժիշտ Պ. Ռաֆֆի Պետրոսյանի դաշնամուրի համերգը:

Ապրիլի 17-ին Վեհափառ Հայրապետը պաշտոնապես այցելեց Սովետական Միության դեսպան պ. Մայիկին:

Ապրիլի 18-ին Վեհափառ Կաթողիկոսը շքանշանով այցելեց Քենտրեբրիի Մայր Տաճար, որ գտնվում է Լոնդոնից երեք ժամ հեռավորության վրա, նորին Վեհափառությանն ընդունեց Մայր Տաճարի ավագիբեց Հյուլետ Ջոնսոնը, Տեղի ունեցավ հանդիսավոր արարողություն ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի, Ճառեր փոխանակեցին Վեհափառ Հայրապետը և ավագիբեց Հյուլետ Ջոնսոնը:

Ապրիլի 19-ի երեկոյան Քենդինկտոն մեծ դահլիճում տեղի ունեցավ ճաշկերույթ ի պատիվ Վեհափառ Կաթողիկոսի, Ճաշկերույթը կազմակերպեց Լոնդոնի հայ գաղութը ղլխավորությամբ պ. Նուպար Կյուպենկյանի:

Ապրիլի 20-ին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսին այցելեցին բազմաթիվ պատվիրակություններ և հյուրեր, Տեղի ունեցավ Արդարյան հիմնադրամի վարչության ժողովը:

Ապրիլի 21-ին Վեհափառ Հայրապետը մեկնեց Մանչեստր:

Ապրիլի 22-ին Վեհափառ Կաթողիկոսը հանդիսավոր պատարագ մատուցեց հայոց

ՎԻՇԱՔԱՆԻ ԶԱՐԲԱՊԱՏԻՄ ԼՈՐԴՈՒՆՈՒՄ, ԿԱՆԱԴԱՆՔ Գ. ՆՈՐԱՊԵՏՈՒՄ ԿԱՆԱԴԱՆՔԱՆԻ, ԼԵՊԵՏՈՒՄ Գ. ՍԱՆՏԻՄ ԵՐԵՎԱՆԻ

հեկտեցում: Կեսօրին տեղի ունեցավ մեծ հաշկերույթի պատիվ՝ Վեհափառ Հայրապետի կազմակերպված հայ եկեղեցական խորհրդի և ամբողջ դաշույնի կողմից՝ պիսապորոթյամբ պ. Մարտի Պարթևյանի և պ. Ներսես Կյուրյանի: Առաջարկվեցին լուսամասի վրա թափահասներ, որոնց պատասխանով հանդես եկավ Վեհափառ Կաթողիկոսը:

Ապրիլի 23-ին Վեհափառ Հայրապետը վերադարձավ Լոնդոն:

Ապրիլի 25-ին Նորին Վեհափառությունը իրենաթիռով մեկնեց Լոնդոնից Փարիզ: Օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետի ող-

ակարիլի 26-ին Վեհափառ Հայրապետը այցելեց Պոլոս Նուարի կառուցած տունը՝ հայ ուսանողության համար: Հայ ուսանողությունը դույց տվեց խանդավառ ընդունելություն, արտասանվեցին ողջույնի չերմ հանգր, որոնց պատասխանեց Վեհափառ Կաթողիկոսը: Ժամը 5-ին Վեհափառ Հայրապետը զրույց ունեցավ դպրոցականների հետ, իսկ երեկոյան տեղի ունեցավ խորհրդակցություն եկեղեցական թեմական վարչությունների հետ:

Ապրիլի 27-ին Վեհափառ Կաթողիկոսը այցելեց Դպրոցասեր հայ տիկնանց միու-

ՎԵՀԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՐ ՓԵՐՈՋՈՒՄ ԽԱՂԵՊԱՆԻ Է ԴԵՌՈՒՄ ԱՆՊԱՆՈՐ ԶԻՆՎՈՐԻ ԳԵՐԱԶՄԱՆԻ ՎՐԱ

չերթին Ներկա եղան Սովետական դեսպանության ներկայացուցիչները, Քենտրերի արքեպիսկոպոսի ներկայացուցիչը, պ. Նույար Կյուրյանի և ազգային մարմինների ղեկավարներ ու ներկայացուցիչներ: Մեկնելուց առաջ Վեհափառ Հայրապետը իր գոհունակությունը հայտնեց և որհնեց Ներկա գտնվող հասարակության: Երեկոյան ժամը 5-ին Վեհափառը հասավ Փարիզ:

Սյան ազգականը վարժուրանը և դրույնց զբարացականների հետ: Ժամը 4-ին Նորին Վեհափառությունը այցելեց Մխիթարյանների Մուրաթ-Ռաֆայելյան վարժարանը, որ դրանովում է Սերում: Տեղի ունեցավ խանդավառ ընդունելություն և հանդես:

Ապրիլի 28-ին Վեհափառ Հայրապետը ընդունեց Փարիզի հայ բժիշկների պատվիրակությանը: Վեհափառը կեսօրից հետո

այցելեց Փարիզի Հայկական երկու ժեռուհույները:

Մայրիկի 29-ին Վեհափառ Կաթողիկոսը ներկա եղավ Առնալդիի Հայ եկեղեցու պատարագին և քաղաքեցի Փարիզահայ տիկ-

Մայրիկի 1-ին Վեհափառ Հայրապետն ընդունեց քաղմաթիվ այցելուները:

Մայրիկի 2-ին ժամը Յ-ին Վեհափառ Կաթողիկոսն այցելեց Ֆրանսիական Հռոմի պետությունից հաղթողացի պ. Ռոնե Կոստին:

ՎԵՀԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒ ՆՈՂ ՔԵՆՏՐՈՆԻԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԵ ԱՄՊԷՆՈՎԱՆՈՒ ՏԵՎ ԱՌԱՋՆՈՐԿՈՒՄ ՆՈՂ ԸՆԴՈՒՄՆԻ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ:

նանց միությունը ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի կազմակերպեց թեյասեղան:

Ապրիլի 30-ին Փարիզի Որդայնամ տիկնանց միությունը ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի կազմակերպեց թեյասեղան:

Մայրիկի 3-ին Փարիզի Հայ մշակութային միությունը կազմակերպեց թեյասեղան ի պատիվ Վեհափառ Կաթողիկոսի: Նույն ժրերեկոյան ժամը 9-ին Փարիզի Հայոց առաջնորդարանում տեղի ունեցավ հանդիպում:

իայ դրույնների և մամուլի աշխատակիցների հետ:

Մայիսի 4-ին Վեհափառ Կաթողիկոսն այցելեց Լուվրի թանգարանը: Երեկոյան առաջնորդարանում անդի ունեցավ թեյառարական Վեհափառ Հայրապետի մեկնումի արթիվ:

Մայիսի 5-ին ուղևորության ժամը 9-ին Վեհափառ Հայրապետը Օլիվի օդանավակայանում հրաժեշտի խոսք ասելով օրհնեց Փարիզի իայ գաղութի ներկայացուցիչներին, որոնք եկել էին ողջերթ մաղթելու Նորին Վեհափառության, և մեկնեց Մոսկվա:

Նույն օրը դիշերվա ժամը 11-ին Վեհափառ Հայրապետը հասավ Մոսկվայի Վնուկովո օդանավակայանը: Վեհափառ Կաթողիկոսին զիմովորեցին ՍՍՌՄիության Միենիստրների Սովետին կից Կրոնական պաշտամունքների կոմիտեի նախագահի տեղակալ պ. Գոստեր, զերաշնորհ Տ. Սահակ Կպիսկոպոսը, լարենշորհ Տ. Մեսրոպ Արևյան, Տ. Խաչատուր քահանան և բազմաթիվ հավատացյալներ:

Մայիսի 6-ին Վեհափառ Կաթողիկոսը ներկա եղավ Մոսկվայի իայոց նորարաց եկեղեցում մատուցված պատարագին և քարոզեց ներկա խոստի բաղմոթյան:

Մայիսի 7-ին Վեհափառ Հայրապետը այցելեց ՍՍՌՄիության Միենիստրների Սովետին կից Կրոնական պաշտամունքների կոմիտեի նախագահ պ. Ի. Վ. Պոլյանսկուն:

Ամենայն Հայոց Մայրազույն Պատրիարք և Կաթողիկոս Նորին Ս. Օծուխյուն Տ. Տ. Վաղդեն Ա երեքամյա ուղևորությունից հետո մայիսի 19-ին վերադարձավ Մայր Աթոռ:

Վեհափառ Հայրապետին արժանավայել կերպով զիմավորելու համար նրանի երկաթուղային կայարանն էր փութացել բազմահազար ժողովուրդ: Վեհափառ Հայրապետին զիմավորեցին Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները, Հայկական ՍՍՌ Միենիստրների Սովետին կից Հայ եկեղեցու ղործների խորհրդի անդամները, Հոգևվոր Ճեմարանի դասախոսական կազմը, Մայր Աթոռի ողջ միաբանությունը և պաշտոնականությունը, մայրաքաղաքի եկեղեցական խորհուրդները, քահանայական դասը, մամուլի ներկայացուցիչներ, թղթակիցներ, հասարակական գործիչներ:

Հետմիջօրեի ժամը 4-ն անց 40 րոպեին ժամանում է զնացքը Նրանի կայարան: Այնկոծվում է ժողովրդական բազմությունը, բոլորի ղեմքին ժպիտ է, ուրախություն և բարձր տրամադրություն:

Եվ ահա Վեհափառ... Ինչու է ծափահարությունների ուրախ որոտը, մինչ զնացքի լուսարաց պատուհանից Վեհափառ օրհնում է բոլորին: Գոծունակություն և ուրախություն կա նրա բարի աչքերում, նա վերադառնում է Մայր Հայրենիք, Մայր Աթոռ ուրախ, զստունեկ և լավատես: Նրա սրտի մեջ բարախում է ողջ հայության սիրտը:

Գնացքից Վեհափառի հետ իջնում է Հայկական ՍՍՌ Միենիստրների Սովետին կից Հայ եկեղեցու ղործների խորհրդի նախագահ պ. Հրաչյա Գրիգորյանը:

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամների զիմավորությամբ պաշտոնական զիմավորողների խումբը եկեղեցական ամբողջ դասի հետ մոտենում է Վեհափառին ի համբույր նրա Ս. Արևյան:

Խանդավառ ուրախության և ցնծության մեջ, ծափահարությունների, ծաղիկների և ժպիտների տակ Վեհափառ Հանգիստվորության առաջնորդվում է կայարանի կառավարական պաշտոնական ղեղունկություն զստիճը, սրտեղ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի, միաբանության, Հոգևոր Ճեմարանի դասախոսական կազմի և ուսանողության անունից միաբանության երիցագույն անդամ ղերաշնորհ Տ. Վահան արքեպիսկոպոս Կոստանյանը սրտագին ողջունում է Վեհափառ Հայրապետին հետևյալ ձևով:

Ղեկնործողարդ Ս. Հայրապետ:

Երեքամյա ուղևորան ճանապարհորդությունից հետո այսօր ողջամբ վերադարձար հայության սիրտ՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին: Թույլ տվեք, Վեհափառ Տեհր, Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի, միաբանակից եղբայրներին, Հոգևոր Ճեմարանի ուսանողության, դասախոսական կազմի և Մայր Աթոռի ողջ աշխատավորության և անձամբ իմ կողմից խորին բերկրանքով շնորհավարել Սերությանը ղեկնարներ վերադարձը, որին սրտառարով և ակնդետ սպասում էինք բոլորս, ինչպես և հավատացյալները:

Հավատում ենք, որ Ս. Օծուխյանը այցելությամբ Սփյուռքի հայությունը, որը դարերով բախտ չէր ունեցել տեսնելու իր եկեղեցու սիրեցյալ Հովվապետին՝ Հայոց Ընդհանրական Հայրապետին, բախտ ունեցավ դարերի երազը իրականացած տեսնել: Հայրենարարը, Էջմիածնի կարոտը սրտին սեղմած, դարերի մշտելի

մեջ կյանքը մաշած, ստոր հորիզոններում՝ դապիաշխարհում՝ զեղեկույ Հայր տեմուպեյ Լ Լկպի րնադրախն տեանէ, նրա քնոր հարաշխ սծյալ Ս. Լկը համբուրէ, նրա օրնաւթյունն ոտսմալ, նրա համե-րաշխություն, միասնության խրախուսիչ ու նուակս սիրտ խոսքը յեկո Լկսոր ալղ եռ իրականացալ:

Ձեր նովական ալցոյժ, ալսար ափէյի րան երբեր, տմրապնզմեց Մայր Հայրենի-բի, Ս. Էջմիածնի և Սիւրբուրի հայության սերտ կտար. համապործակցութիւնը և փոխմբրանամբ:

Սյանդ ծրողրած րայոր աշխատանքներ, Ձեր իսկ վերին հսկողությամբ և անմիջա-կան մասնակցութիւնով, մաս տպագրալում իրադարձված ահաներ:

«Հրաշափառ Աստուած և միշտ րարե-խնամող», Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Դաճա-կալի՝ Տ. Տ. Վաղգին Ա-ի սծյալ ձևորով պայծասացրու մեր Ս. Էջմիածնի: Պալ-ժառացրու նաե մեր նարապակ Հայրապէ-տի կյանքն ու իշխանական դափաղանք, սրպեակի իր զաճակտության ժամանակա-շրջանում Մայր ԼԽՈՍ Ս. Էջմիածնում Լ՛յ ափէյի ծաղկի ու րարգաւթանի հայ պիլն ու

ՎԵՆԱՓԱՌԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒ ՍՐԵՎԱՆԻ ԿԱՅԱՐԱՆՈՒՐ

Վեհափառությանդ հայրական ալցր գաղութա հայության մեջ ամրապնդեց հա-փառ և սեր զեպի Խիածնաէջ Լուսո խո-րան Ս. Էջմիածնին ու նրա արժանաբնութի Գահակալ:

Սրբապնակատար Ս. Հայրապէ՛տ:

Խշտամոռն: աղօթելով Վեհից երկարա-կեցության և առողջության համար մաղ-թում ենք, սրպեակի Մայր ԼԽՈՒԻ վերալին-ման, րարեկարգման, Հոգեւոր Ճեմարանի ուսման մակարդակի րարձրացման ու կրօնա-բարոյական ասպարեզում Սրբու-

դրականութիւնը, գիտութիւնն ու արվես-տը և դպրութիւնը:

ՎԵ՛հափառ տե՛ր:

Գոչելով Խնարայ Թաղիադյանի Հայրա-պետական Երէնդից Ձերկարութիւն կե-նաց Հօրն մեր աստուածազգեաց. Շեք-հեա Պետին մեր հարց որ զմեզ հովաւէ...» Դիասքանչ ու յոգեպարար Գոսսքերը թույլ տվեր համաստեյ րոյրորս անայլալլ սերն ու եփրվածութիւնը հանդէպ յուսակերտ Ս. Էջմիածնի ու Ձերդ Սրբության և վերս-տին մաղթել Ձեզ Ձեր հետադա հանրագուս

ծանր, սակայն հաճելի աշխատանքներում նորանոր հաջողություններ,

Համբուրելով Օծյայի գ շնորհաբաշխ Ս. Ալը՝ հայցում ենք Ձեր սրտարուխ օրհնությունը ինչպես բոլորիս, այնպես և սփյուռքի մեր եղբայրների համարս:

Քարի դայստյան այս սրտագին ողջունից հետո խոսեց Վեհափառ Հայրապետը, սփյուռքի հայրենակարոտ հայ ժողովրդի եղբայրական ողջուններն ու սերը հաղորդելով Մայր Հայրենիքի իր եղբայրներին, ծանուցալով Մայր Աթոռի հայ կյանքում կատարած բարոյական-հոգևոր, ազգային-եկեղեցական մեծ գերի և միջազգային նշանակության մասին, պատմեց, թե ամեն տեղ, հայ թե օտար շրջանակներում պտել է շերմադին, տնկել ընդունելություն, պատմեց արուսաստմանում պետական և եկեղեցական ակնաժողովրդների հետ իր ունեցած հանդիպումների մասին, և վերջում շնորհակալություն հայտնեց այս շատ ջերմ ու սրտագին ընդունելության համար, ծորուն կսպասի անհամբեր,— ամենաջրեց Վեհափառը դո՛ւնենակությանը և ժպտով:

Ապա նույն հանդիսավորությամբ դուրս դալով կայարանի կառավարական ընդունելության սրահից Վեհափառ Հայրապետին ցնծալից շերմությանը և ծափահարությամբ դիմավորեց կայարանի հրապարակում հավաքված բազմահազար ժողովուրդը:

Վեհափառը օրհնելով բոլոր ներկաներին, հետագ ինքնաշարժ ու շրախմուղ, պաշտոնական ինքնաշարժների ուղեկցությամբ մեկնեց գեպի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին:

Ինքնաշարժների հանդիսավոր երթը անցավ Լենինի հրապարակով, կառավարական տան առաջով, Հաղթանակի կամուրջի վրայով և ուղղություն վերցրեց գեպի Էջմիածին, ժամապարհին մայրաքաղաքի բնակչությունը շերմորեն ողջունում էր Վեհափառ Հայրապետին:

Պատմական Զվարթնոցի մոտ արդեն լքվում էին Վաղարշապատի եկեղեցիների գանդերի սրահի զոդուհները, մինչ մեքենաները յեթևությամբ սուրում էին ծալված արտերի, աղիների, դաշտերի, գյուղացու առվակների միջով, Արարատի հովիտական և սիրաշատ նայվածքի տակ գեպի Էջմիածին:

Տոնականորեն պարզաբաժնի է դարձնում ու պատմական հայ ժողովրդի Սրբություն Սրբոց, Լուսո խորան Ս. Էջմիածնի վանքը, Ամեն կողմ ծալիկ, կամար և բարի դալուստի անկեղծ ու սրտարաց խոսքեր:

Հինավուրց վանքի արևելյան դարպասի առաջ, ուր կանգնել է մի գեղեցիկ կահալապատ և ծաղկաշեն կամար, կանգ է առնում

ինքնաշարժների երկար շարանը, մինչ տոնական ցնծությամբ զոդանում են Մայր Տաճարի զանգերը և Արարատյան դաշտով մեկ ավետում Վեհափառ Հայրապետի վերադարձի բարի ավետիսը, Վանքում հավաքվել է ուխտավորների, հավատացյալների մեծ լազմություն, շատերը եկել են հեռու շրջաններից, գյուղերից, ողջունելու Վեհափառ Հայրապետին:

Իրենցյան դարպասի առաջ կազմվում է եկեղեցական հանդիսավոր թափուր, Վեհափառ Հայրապետը դալուստված մտնում է հայրապետական ամպնովում տակ, որ տանում են Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի շրա աշխարհական անդամները: Հնչում է «Հրաշափառ Աստուած» շարականը և խնկով ու աղոթքով, խաչով ու խաչվառով Մայր Տաճար է առաջնորդվում Վեհափառը, Լուսո են մի պահ շարականներն ու աղոթքները... Վեհափառ Հայրապետը ծնրաղիքի Ս. Իշման սեղանի առաջ աղոթում է մեր մեծ վարդապետների նոգով ու հավատով... Ուրախության արցունք կա Վեհափառի աչքերում:

Մայր Տաճարը լույսերի և վերջալույսի շողերի տակ է: Տաճարը լիքն է ժողովրդի բազմությամբ: Սահակ սրբազանը բարի դալուստ է մտնում Վեհափառին, Քար լուսություն է Տաճարում: ՌՓառք քեզ, Աստուած, փառք քեզ, յաղազս ամենայնի, Տէր, փառք քեզ,— հնչում է Վեհափառ Հայրապետի հավատով և վստահությամբ լի ձայնը, Մայր Տաճարի կամարների տակ: Վեհափառը գոհություն է մասուցում Աստուծուն իր խաղաղ, անփորձ վերադարձի և ուղեորության նպատակների բարենհաջողության համար, ապա խոսքն ուղղելով ժողովրդին ասում.

«Արտասահման երբայն առաջ սուրյ սեղանի առե, ծունկ չոկցի, ուխտ կատարեցի, որ Աստված հաջողություն տա իմ ազգային-եկեղեցական գործերուն և ծաղկեուն, և այսօր կվերադառնամ իմ իղձեր կատարված, իմ ցանկությունը իրադրված, Աստուծու կամին համաձայն»: «Ուրախ լեւ, Ս. եկեղեցի», որովհետև ամեն տեղ, ուրկե ևս անցա, դտա սեր և եվիում ղեպի այս Ս. Տաճար, ղեպի էջմիածինը, ղեպի Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը և ղեպի մեր մայրենի հողը: Հայ ժողովուրդը ուր այ ուր ըլլա, իր հոգիի ամբողջ ջերմությամբ սիրած է, կսիրե և պիտի սիրե Ս. Էջմիածինը և աշխարհի վրա չկա ում մը, որ կհալենա բաժնել, գալու մեր ժողովուրդը Ս. Էջմիածնեն»:

Իր խոսքի վերջում Վեհափառ Հայրապետը հաղորդեց Սփյուռքի հայության շերմադին ողջունները Մայր Հայրենիքի եղ-

ՎԵՃԱՔԱՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻԶՄԱՆԱՆ ԻՍԿԱՆԻ ԱՌԱՋ ՊԱՏՄԱՐԻ ԵՄ ՏԱԼԻՍ ՀԱՎԱՏԱՑՑԱԼ ԲԱՊՈՎՐԻՆԻ

բայրենքին, ավելացնելով, որ Սփյուռքի հայությունը կապված է մեր պանծալի Սովետական Հայրենիքի հետ, և խրատեց ժողովրդին ազդեցիկ, որ մի երջանիկ օր, Սփյուռքի օտարության մեջ ապրող հայ ժողովրդի բնկորները հավաքվեն Մայր Հողի վրա և աղոթեն այս Տաճարի մեջ բոլորը միացած, միասնական կամրով՝ է՛լ ավելի պայծառացնեն և հղորացնեն Հայրենի երկրի կենսունակությունը և վերելքը, Շատերը արտասովոր էին ուրախությունից, երբ Վեհափառ հաղորդում էր Սփյուռքի հայության ողջույններն ու սերը դեպի Մայր Հայրենիքը, Ս. Էջմիածինը:

Վեհափառի խոսքից հետո Մայր Տաճարի երգչախումբը երգեց Ս. Էջմիածնի հավերժություն և նրա արժանավոր Գահակալի կյանքի երկարության նվիրված հանրածառով «Ամեն հայի սրտից ըխած» հայրապետական զեղեցիկ մաղթերը:

Ընդունելության եկեղեցական մասի ավարտից հետո Վեհափառ Հայրապետը նույն հանդիսությանը և նույն կարգով առաջնորդվեց դեպի Վեհարան, Մայր Տաճարից մինչև Վեհարան փովել էին զորգեր, որի երկու կողմերին կանգնել էր բազմությունը ուրախությամբ, զոհունակությամբ, պատկառանքով: Բոլորի սրտադին ցանկությունն էր մի անգամ ևս տեսնել Վեհափառ Հայրապետին:

Վեհարանի գլխավոր մուտքի վրա կառուցվել էր մի զեղեցիկ ծաղկյա կամար՝ «Բարի գալուստ մեր սիրելի Վեհափառին» վերտառությամբ:

Վեհարանում Վեհափառ Հայրապետի «Գահպանիչ»-ով վերջացավ Վեհափառի վերադարձի ընդունելության արարողության տոադին մասը:

Երեկոյան ժամը 7-ն անց 30 ռուպին, Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի վերադարձի Վեհարանում կազմակերպել էր ընդունելություն, որին ներկա էին Հայկական ՍՍՌ Միևիստրների Սովետին կից Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի անդամները գլխավորությամբ խորհրդի նախագահ պ. Զ. Գրիգորյանի, Մայր Աթոռի ողջ միաբանությունը, Հոգևոր Ճեմարանի դասախոսական կազմը, «Էջմիածին» ռաժադրի խմբագրական մարմինը, մանքի պաշտոնեությունը:

Ի պատիվ Վեհափառ տրված այս հանդիսավոր ճաշկերույթին, առաջինը ողջույնի խոսք ասաց Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անունից պրոֆ. զոկտ. Ա. Ղուրբյանը: Վեհափառին ողջունեցին Հայկական ՍՍՌ Միևիստրների Սովետին կից Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի անունից պ. Զ. Գրիգոր-

յանը, Ճեմարանի դասախոսական կազմի և ուսանողության անունից՝ պ. Մ. Տեր-Ստեփանյանը, միաբանության անունից՝ գերաշնորհ Տ. Սահակ եպիսկոպոսը, բարձրապատիվ Տ. Կոմիտաս վարդապետ Տեր-Ստեփանյանը, հոգեշնորհ Վահան և Հայրիկ արեղաները, Վերատուգիչ հանձնաժողովի անունից՝ պ. Գրիգոր Բեքմեղչյանը, Մեջրեղմեց եղան մեներգներ ու խմբերգներ:

Ապա Վեհափառ Հայրապետը խորին շնորհակալություն հայտնեց Գերագույն Հոգեվոր Խորհրդին, Հայկական ՍՍՌ Միևիստրների Սովետին կից Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահության, միաբանության՝ այս շնորհիմանավորության համար, Վեհափառ Հայրապետը հրապարակավ շնորհակալություն հայտնեց Հայրենի հարազատ կառավարության՝ արտասահման իր մեկնեման առթիվ ցուցարեքված պատրաստակամության և աջակցության համար և խնդրեց պ. Զ. Գրիգորյանից թարգմանել լինել իր նրախառնակական պաշտոններին Հայրենի կառավարության զեկավարների մոտ, ապա շարունակեց.

«Մեծ զոհունակությամբ պետք է նշեմ այստեղ իմ հանդիպումը ՍՍՌՄ Միևիստրների Սովետի նախագահ Ն. Ա. Բուլգանինի հետ, որ ինձ ընդունեց համակրությամբ և դրական լուծում տվավ Հայ Եկեղեցվի վերաբերյալ մեր ներկայացուցած շարք մը հարցերուն»:

Ապա հանգամանորեն Վեհափառը խոսեց իր Սփյուռքում կատարած ուղևորության նպատակների և ձեռք բերված հաջողությունների մասին, Սփյուռքի հայության ակնկալությունների մասին Մայր Աթոռից, Հոգևոր Ճեմարանից, Վեհափառ Հայրապետը հատկապես շեշտեց միաբանության կազմի նոր ու գիտակից, կրթված ու կարգապահ և անձնուրաց միաբաններով համալրելու անհրաժեշտության վրա, շեշտը դնելով այդ հարցում Հոգևոր Ճեմարանի վրա գրված խոշոր ու պատասխանատու պարտականությունների վրա, ապա եզրափակեց.

«Սփյուռքի հայությունը մեզ հետ է մտնում, հոգով և մարմնով: Ես այդ տեսակով աչքերով իմ անցած բոլոր գաղութներու և բններու մեջ: Այս հանգամանքը բոլորիս վրա: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն սկսած մինչև վերջին աշխատավոր միաբանը, սրբազան պարտի կղեն սրբությանը կատարելու մեր պարտքը Մայր Աթոռին, մեր Եկեղեցիին և մեր Մայրենի երկրին հետևում: Մենք մեր բոլոր ուժերը, կողմնությունները պետք է միացնենք Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը ղեկավար համար իր փառավոր ու պատմական ղեկին մեջ, որ դա-

բերով ամբողջ եղանակով: Այս բանին հասնելու համար մենք սենյակի բոլոր տվյալները: Թող Տերը առաջնորդե մեզ իր լույսով: հոգուս և ի օրհնություն մեր Մայրենի և կենդանի և Ա. էջմիածնի»:

Վեհափառ Հայրապետի այս սրտատույ, եկեղեցաշեն, հայրենասիրական խոսքերը դիմադրողների սրտաբնդոտ ծափահարությամբ և ինքնակամ, այն գործի մեջ, որ կա հովատ, նվիրում, տյնտեղ ամեն ինչ հաջողությամբ կոչանկվի:

Թարերախոսությամբ և տյնտեղ բովանդակ հաշտությամբ, բովանդակ Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու համար, որ կուտ-

վաղի Գահի վրա բազմել և Վաղգեն Ա. հաժառափոր, հայրենասիր և եկեղեցաշեն Հովապետ, որի զահակությամբ Մայր Աթոսի պատմության մեջ լինելու և Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու տարեկան իշխան պաշտոն և արդյունաշատ էջերից մեկը: «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությամբ ի սրտե բարի պաշտոն մույթնելով ցանկանում և Վեհափառ Հայրապետին իշխանությամբ երկա՛ր և երկա՛ր տարիներ հոգուս մեր երկրի և մեր ժողովրդի:

«Թագաւոր Երկնաւոր, գեկեղեցի Բո Հայաստանյայց ամշարմ օրանեա»:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՍՍՌՄ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
Ն. Ա. ԲՈՒԼԳԱՆԻՆԸ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԾԱՅՐԱԳՈՒԹՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՆՈՐԻՆ Ա. ՕՇՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ

1936 թվականի մայիսի 12-ին ՍՍՌՄ Մինիստրների Սովետի նախագահ
Ն. Ա. Բուլգանինը ընդունեց Ամենայն Հայոց Մայրագույն Պատրիարք և Կա-
թոլիկոս Նորին Ա. Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա-ին:

Ընդունելությանը ներկա էին ՍՍՌՄ Մինիստրների Սովետին կից Կրթա-
կան պաշտամունքների գործերի խորհրդի նախագահ Ի. Վ. Պոլյանսկին,
Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի
նախագահ Հ. Գ. Գրիգորյանը և ՍՍՌՄ Մինիստրների Սովետի նախագահի
Արձանագրության պետ Ե. Ա. Տաբարինը:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
Ա. Ե. ՔՈՋԻՆՅԱՆԸ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԾԱՅՐԱԳՈՒԹՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՆՈՐԻՆ Ա. ՕՇՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ

Մայիսի 26-ին Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետի նախագահ Ա. Ե.
Քոջինյանը ընդունեց Ամենայն Հայոց Մայրագույն Պատրիարք և Կաթոլիկոս
Նորին Ա. Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա-ին:

Ընդունելությանը ներկա էին Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետի նա-
խագահի տեղակալ Բ. Գ. Մարտիրոսյանը և Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
Սովետին կից Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Հ. Գ. Գրիգորյանը:

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ՊԱՏԱՐԱԳ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ

Մայիսի 20-ին, կիրակի օրը, Մայր Տաճարում մեծ հանգիստավորությամբ տոնվեց Հոգեգալստյուն տոնը: Հսկա Տաճարը լիք էր աղոթողներով և նույնիսկ ժողովրդի մեծամասնությունը մնացել էր Տաճարից դուրս: Պատարագին էր նորին Ս. Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Արքապետին Կաթողիկոսը: Երեք ամիս նորին Ս. Օծությունը բացառությամբ էր Մայր Աթոռից, որովհետև հանձն էր առել մի հոգեաշատ ճանապարհորդություն արտասահմանյան գտնադան երկրներում ապրող իր հոտին այցելություն տալու նպատակով: Ժողովուրդը խոտենեցրած կերպով այսօր Մայր Տաճարի յակն է լրջվել տեսնելու իր սիրելի Հայրապետին և նրանից առնելու իր կարոտը:

Տաճարում քար լուծություն է, երգում է Մայր Տաճարի բառաձայն երգչախումբը ղեկավարությամբ Հոգևոր ձեռնարանի երգի և Լրաժշտության դասախոս և Մայր Տաճարի խմբավար պ. Հրանտ Գևորգյանի: Պատարագը շարունակվում է մինչև «Հայր մեր» որից առաջ նորին Վեհափառությունը հայրապետական դավադանք և խաչը վերցնելով դառնում է ղեպի ժողովուրդը և սկսում է իր քարոզը ավուր պատշաճի բնարան ունենալով՝ «Նույն ամենեքեան Հոգով Արքով» Բացատրելով Հոգեգալստյան նշանակությունը քրիստոնեության համար և ժանապարհով իր խոսքը մեր ժողովրդի համար նորին Վեհափառությունն ասաց.

«Այսօր մենք բախտավոր ենք, վասնզի Հոգեգալստյան այս փառավոր տոնը կտանենք այս խաչ կամարներուն տակ, բոլորս մեկտեղ հավաքված: Այսօր աշխարհի բոլոր եկեղեցիներուն մեջ սուրբ պատարագ կմատուցվի և հայ ժողովուրդի դավակներ, ուր ալ գտնվին անոնք, բոլոր կմտածեն մեր մասին, Ս. էջմիածնի մասին, որովհետև այն Ս. Հոգին, որ ինքի հայ ժողովուրդի վրա, ամենեկն առաջ իշավ այստեղ, այս Ս. Սեղանին վրա, և այստեղեն բաշխվեցան անոր շնորհները բոլոր մեր հավատացյալներուն: Դուք գիտե՞ք, որ հայ ժողովուրդը զմրախտ է եղել տեղյակի մեջ, այդ պատճառով անոր դավակները ստիպված են եղել քողով իրենց տունը, հաբազատներ, հողը, պաշտելի սրբությունները և փախել հեռու երկիրներ՝ փրկելու համար իրենց կյանքը: Անոնք կորսնցուցել են ամեն ինչ: Պանդուխտի ցուպը իրենց ձեռներուն, առտասուրդը աչերուն, փախել են ճեղք աշխարհներ և իրենց հետ ոչինչ կրցել են տանել, ո՛չ հարստություն, ո՛չ իշխանություն, բայց անոնք տաբեր են իրենց ճեղք այն Ս. Հոգին, այն լույսն, որ բաշխվել է իրենց այս Ս. Տաճարեն՝ սուրբ մկրտությամբ և սուրբ խորհուրդներով: Անոնք տաբեր են իրենց հետ այս հաբստությունը և պահել շարունակ ռտաբության մեջ: Այդ և եղև դանոնք պահողը, փրկողը և այն

գործարյունը, որ պահեւ է զանոնք կենդանի իրերն հայ ժողովուրդի զավակներ»:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը ժողովրդին բացատրեց իր արտասահման կատարած ճանապարհորդությունն ասելով.

«Դուք գիտե՛ք, որ Մենք երեկ վերադարձանք արտասահմանէն: Ուրպէս ետրընտիր Կարգիկոս ուղղէր էիմք այցելել մեր ժողովուրդին, որ Կապրի ի սփյուռս աշխարհի: Ամեն տեղ հաստատեցինք, որ արտասահմանի մեր եղբայրները և լոյրերը պահեւ են իրենց հայկական հոգիին և ազատ գիտակցությունը, հայրենասիրությունը, շնորհիվ իրենց սուրբ հավատի գործարյան: Անոնք Մեզ շջապատեցին խոր զուգուրանով, մաքուր զգացումներով: Արտասահմանը անոնց աչքներէն կհոսէին հեղեղի նման, մանավանդ երբ կխոսէինք անոնց Ս. Էջմիածնի, Լուսավորչի կանքեղի և վերածնած Հայրենիքի ու ձեր մասին: Ձեր անունով Մենք տեսելով այս բոլորը ուրախացանք հոգիով և մխիթարվեցանք: Հաստատեցինք, որ հայր ուր այ գտնվի, միշտ կապված կմնա Լուսավորչի Աթին. սուրբ հավատքին, մեր Մայր Հոգիին, մեր Մայր Հայաստանին: Ամեն տեղ, հայրենարարձ զգացումներով լեցված, անոնք կերպով այն օրը, երբ իրենց այ պիտի վիճակվի Հայրենիք տես-

նել: Կուզեն զալ այստեղ Ս. Էջմիածին և մատուցել իրենց ազդրեր: Ըր կրթվենք անոնցմէ. կկանչելին Մեզ սա խոսմէրով. «Ապրի՛ Ս. Էջմիածինը. ապրի՛ մեր վերածնած Մայր Հայրենիքը»: Այս լսեցինք հազարավոր անգամներ: Այս բոլորը ձեզ հայտնելով վստահ ենք, որ ձեզ այ կուրախացնենք»:

Վեհափառ Հայրապետի քարոզը, որ տեւեց ճիշտ մէկ ժամ, վերջացավ այս մարմանքներով.

«Ախրեղի՛ ժողովուրդ, վերջացնելով Մեր խոսքը այս մեծ տոնին ասիք. Մեր ազդրեր կառաւենք առ Աստված, որպէսզի Ս. Հոգիի շնորհները առատորեն բաշխվին հայ ժողովուրդին վրա. որպէսզի Տէրը ամբողջ և անվորձ պահէ մեր Ս. Եկեղեցին և ժողովուրդը՝ անդորրության ու երջանկության մեջ»:

Սուրբ Պատարագից հետո թափուրի երթը Տաճարից մինչև Վեհարան տեւեց 25 րոպէ, որովհետև հավատացյալները համարում էին Լուսավորչի արժանավոր հաջորդ Արքայապետ Հայրապետի սօժալ Աջը ժողովրդի բազմության միջից յավում էին բացառանկություններ՝ «Կենցեղ Վեհափառը», «Երկա՛ր, շատ երկար ապրի մեր սիրելի Վեհափառը»:

Մինչև ուշ երեկո Մայր Տաճարի բակը լիքն էր հավատացյալներով:

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

ԳԼՏԱԿԱՆ ՏՈՒՆԵՐԸ ՄԱՅՐ ԱՅՐԱՊԵՏՈՒՄ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը արժանազան է կերպով պիտավորեց Քրիստոսի Հրաշափառ Հարությունն տոնելու կատարվում էին Ավույ շարափվա սրերի բոլոր եկեղեցական արարողությունները, որոնց ներկա էր լինում հաճառացյալների խոուն բազմություն:

Մարտի 31-ին, շաբաթ օրը, ճրագալույցի երեկոյան արարողություններին և հանդիսավոր պատարագին Մայր Տաճարը լցված էր հավատացյալների բազմությամբ: Մուրը պատարագը մատուցեց Հոգեշնորհ Հայրիկ սյրեղա Ավետիսյանը: Հավարտ պատարագի տեղի ունեցավ նշխարարաշխութայն:

Ապրիլի 1-ին, կիրակի, Քրիստոսի Հրաշափառ Հարությունն տոնի սյրը, Մայր Աթոռ

տոնակառն տեսք էր ստացել: Հավաքված էր հոգևորացյալների մեծ բազմություն: Արարողությունները կատարվում էին պատշաճ հանդիսավորությամբ: Սրվա պատարագին էր գերապատիվ Տ. Մահակ Ապիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանը: Պատարագի ժամանակ քաղույ խոսեց պատարագի սյրապոսեղ, իսկ քարոզի վերջում կարգաց Ավետիս Հայրապետի Ձատիկի շնորհավորական հետագիրը:

Ապրիլի 2-ին, երկուշաբթի, Մայր Տաճարում մատուցվեց պատարագ՝ նվիրված համարին ննչեցելոց հիշատակին: Պատարագին էր հոգեշնորհ Մուշեղ արեղա Պետիկյանը: Պատարագից հետո կատարվեց հոգեհանգիստ:

Ապրիլի 8-ին, Համաշխարհային առաջին և երկրորդ պատերազմների ընթացքում զոհված բոլորավոր նահատակների հիշատակին մատուցվեց սուրը պատարագ Մայր Տաճարում:

Պատարագին էր հոգեշնորհ Հայրիկ արեղա Ավետիսյանը: Հավարտ պատարագի կատարվեց հոգեհանգիստ և ավուր պատշաճի քարոզ խոսեց պատարագիչը:

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կարգադրությամբ Մայր Աթոռի միաբան հոգեշնորհ Մեսրոպ արեղա Անթարյանը մեկնեց Մոսկ-

վա՝ տեղի հայոց եկեղեցու մի քանի խընդիրները կարգավորելու և դատկական տունելուն անցկացնելու համար:

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի հրամանով Ս. Էջմիածնից Հյուսիսային Կովկասի Չալդրայարանակ գյուղը մեկնեց Ս. Հովսիսմեկ վանքի վանահայր րարծրապատիվ Տ. Նա-

ւապետ վարդապետ Մուրադյանը՝ դասկական տոները հին տոմարով անցկացնելու և տեղի հավատացյալ հայությանը միաբնություն համար:

Բեմական պործերով Վրաստանի իմանայ տոաշնորդ գերաշնորհ Տ. Վարդան Ապիսկոպոս Տեր-Սահակյանը ապրիլի 23-ին ժամա-

նեց Մայր Աթոռ: Սրբազանը գործերը կարգավորելուց հետո անմիջապես վերադարձավ իր պաշտոնատեղին՝ Բրիլիսի:

Մայիսի 4-ին Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի հրամանով դերաշնորհ՝ Տ. Սահակ Եպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանը ինքնաթիռով մեկնեց Մոսկվա, հայոց նորարար եկեղեցու օծումը կատարելու և դատական տոներին պատահա-

րադելու ու հավատացյալ հայությանը մխիթարելու համար:

Եկեղեցու օծումը և դատական տոներն անց կացնելուց հետո մայիսի 14-ին սրբազանը վերադարձավ Մայր Աթոս:

Վեհափառ Հայրապետի հրամանով վերա-նորոգվեց և բացվեց Մոսկվայի հայոց Ս. Հարություն եկեղեցին:

Մայիսի 5-ին, Գատիկ Ճրագալույցի երկ-կույան, հավատացյալների հոծ բազմության ներկայությամբ տեղի ունեցավ եկեղեցու վերաբարձման կարգը, ապա կատարվեց հանդի-սավոր ձիսակատարություն և մատուցվեց սուրբ պատարագ: Արարողություններին նա-խագահում էր դերաշնորհ Տ. Սահակ Եպի-սկոպոսը:

Մայիսի 6-ին, Փրկչի հրաշափառ Ս. Հա-րության տոնի օրը, Վեհափառ Հայրապետ

նախագահեց արարողություններին, ներկա եղավ սուրբ պատարագին, իր խոսքով բարո-ւով մխիթարեց հավատացյալներին և հա-ղորդեց նրանց սփյուռքահայության սրա-սուխ ուղիւնները:

Մոսկվայի հայոց հոգևոր հովիվ է նշա-նակված Մայր Աթոռի միաբան հոգեշնորհ Տ. Պարզե արևդա Գեորգյանը և կազմված է եկեղեցական խորհուրդ՝ հավատացյալ ժողո-վքրդի հոգևոր կարիքները հոգալու և եկեղե-ցու բարձր գործունեությունը ապահովելու համար:

Մայիսի 10-ին, Հինգշաբթի, Քրիստոսի Համարձման տոնին Մայր Տաճարում պա-տարագ մատուցվեց: Պատարագիչն էր հոգեշնորհ Տ. Եղիշե արևդա Սարգսյանը:

Հայ հավատացյալ ժողովրդի ամենասի-րելի տոներէց մեկն է Համարձումը, որի առիթով Ս. Էջմիածին էին հովարվել բազ-մաթիվ ուխտավորներ երևանից, Հայաստանի պանաղան շրջաններից և անդամ եղբայրա-կան ռեսպուբլիկաներում ապրող հայերից: Պատարագին երգում էր Հոգևոր Ճեմարանի

ուսանողներից կազմված հստվայն երգչա-խումբը Հոգևոր Ճեմարանի երգի և երաժշ-տության դասախոս և Մայր Տաճարի խմբ-րավար պ. Հրանտ Գեորգյանի ղեկավարու-թյամբ: Պատարագից հետո տեղի ունեցավ հոգեհանդուստան արարողություն: Նվիրված Հյուսիսային Ամերիկայի Արևելյան թեմի նախկին տաշնորդ, Մայր Աթոռի ավագա-լույն միաբան դերաշնորհ Տ. Տիրայր արքե-պիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանի հիշատա-կին:

Մայիսի 13-ին, կիրակի օր, երկրորդ Մազ-կադարդին, Մայր Աթոռում պատարագ մա-տուցվեց: Պատարագիչն էր բարեշնորհ Տ. Եղիշե արևդա Սարգսյանը: Սուրբ պատարա-գից հետո կատարվեց Հայրապետական մաղթանք, նվիրված Հայրապետական Աթոռի Սահ Ս. Էջմիածին տեղափոխության հիշա-տակին: Պատարագիչ Եղիշե արևդան ավուր պատառճի թարոզ խոսեց բնարան ունենալով Միշտ անդաժմ պահեա դեթոն Հայկազ-նեանց: Բացատրելով Ամենայն Հայոց Հայ-րապետության դերը մեր ժողովրդի կյան-քում բարոյիչն ասաց. «Հայոց Հայրապետու-թյունն այսօր ազգային և կրոնական նույն-պիսի փառավոր դեր է կատարում, որքան անցյալում և այդ է պատճառը, որ մոտավո-

րապես 3 ամիս է, ինչ էստավորի արժանա-վոր հաջորդ նորին Ս. Օծություն Տ. Տ. Վազ-դեն Ա ազգրեսիք Հայրապետն ալցելու՝ է արտառամանյան երկրներում ապրող հայ ժողովրդի բեկորներին և իր հայրապետական օրհնություններն է բաշխում նրանց և պա-տվիրում, որ Հայրենիքից հետո ապրող, Հայ-րենիքի և Մայր Աթոռի կարտոր ունեցող մեր ժողովուրդը կապած մեա Հայոց եկեղեցուն, Ս. Էջմիածնին և Հայոց Ընդհանրական Հայ-րապետական Աթոռին»:

Իր քարոզի վերջում Տ. Եղիշե արևդան մաղթանքներ վերադարեց տո ամենաբարեի Աստված Ս. Էստավորչի Աթոռի անշարժու-թյան, անօտանություն և հավերժության հա-մար:

Մայիսի 27-ին, կիրակի, Մայր Տաճարում շեղանդա՝ Հանդիսությունը կարգադրվեց Նոբելի Մ. Սեմյոնի Ս. Ս. Վաղգին և Սրբազան

դուռն Կաթողիկոսի տեղադրման կանկադր, ուղղված Հայ եկեղեցականներին և Համայն լայն ժողովրդին:

Գերաշնորհ Ս. Սահակ Լուկասկոյան Տեր Հովհաննիսյանը մայիսի 28-ին, երկուշաբթի, Մայր Աթոսից մեկնեց Մոսկվա, որտեղից

կուցեց Նյու-Յորք, մասնակցելու ընդհանուր եկեղեցական խորհրդակցության, որ պետք է երկայնացուցիչ Վեհափառ Հայրապետի

Մայիսի 28-ին, 29-ին և 31-ին սուրբ պատարագ մատուցվեց Ս. Հովհաննիսյանի, Ս. Գալստիսի և Ս. Շարակոյի վանքերում: Ավուր

պատանի բարոյ խոսեցին Հովհաննիսյան Ս. Ս. Հայրիկ և Մաշտոց արևդաները և հարգանք մատուցեցին նահատակ կույսերին:

ԱՐՏԱՍԱՀԱՐԱՆԱՆ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ՄԱՍԻ ԱՔՈՒՅԻՐ

ՇԻՆԻՍԻՍԻ ՊՐԻՄԻՍԻՐ ՄԵՆԻՍԻՐ ՏԱԿԵ ԼՈՒԱՆԴԵՐԻ ԱՅՅԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՄԱՍԻ ԱՔՈՒՅԻՐ

Ապրիլի 7-ին Մայր Աթոս Ս. Էջմիածին այցելեց Եվեղիայի պրիմյեր միսիստր պ. Տադև Հոյանդերը, նրան ընկերակցում էին Եվեղիայի ներքին պրիմերի միսիստր Գ. Հեղյունգը կնոջ հետ, Եվեղիայի արտաքին պրիմերի միսիստրության թաղապետական թափնի վարիչ Գ. Յասինգը կնոջ հետ, պրիմյեր միսիստրի առանձին բարձրագույն Ս. Պայման, Եվեղիայի արտաքին պրիմերի միսիստրության առևտրի թափնի երկրորդ բարձրագույն Գ. Լորենտցոն, ՍՍՍՐ-ում Եվեղիայի արտաքին ու լիազոր դեսպան Մուսմանը կնոջ հետ և շվեդացի թղթակիցները: Նրանց ուղեկցում էին կառավարության պատասխանատու խորհրդատիական պաշտոնյաներ, դիստրիկտ և մամուլի ներկայացուցիչներ: Մայր Տաճարի բակում նյութերին դիմա-

վորեց զերապատիվ Ս. Սահակ Լուկասկոյան Տեր Հովհաննիսյանը կղիշ և Մեսրոպ արևդաների հետ:

Թարի դալուստի շերտ խոսքերից հետո սրբազանը հյուրերին ծանոթացրեց Մայր Տաճարի պատմական հնազույն անցյալի, նարտարակառուցական արվեստի, ինչպես և մանրակարգության հետ: Հյուրերը եղան նաև Մայր Տաճարի կից եկեղեցա-հնազանդական թանգարանում:

Նոր տպավորություն ստանալով Մայր Աթոսից և շերտ շնորհակալություն հայտնելով սրբազանին հյուրերը վերադարձան Երևան:

Պրիմյեր միսիստրի խնդրանքով կենտ-ժապավենի վրա նկարահանվեց Մայր Տաճարի իր բոլոր մանրամասնություններով:

ՅՐԱԼԱՆԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՐԻՄԵՐԻ ՄԵՆԻՍԻՐ Պ. ԲՐԻՍԻՍԼԱ ՊԵՆՈՅԻ ՄԱՍԻ ԱՔՈՒՅԻՐ

Մայիսի 22-ին, երեքշաբթի օրը, Մայր Աթոս Ս. Էջմիածին այցելեց Յրանսիայի Արտաքին Գործերի Մինիստր պ. Բրիստիան Պինոն իր տիկնոջ հետ: Պ. Պինոն ուղեկցում էին ՍՍՍՐ-ում Յրանսիայի Արտաքին ու լիազոր դեսպան պ. Բորիս Գեմանը, Արտաքին Գործերի Մինիստրի Կարինեյի զերեկոտր պ. Շառլ Բոշարը, Արտաքին Գործերի Մինիստրության ինֆորմացիայի և մամուլի թափնի վարիչ պ. Պինո Բորդայուլը և Յրանսիական մի շարք թերթերի թղթակիցները:

Պ. Բրիստիան Պինոյին ուղեկցում էին նաև Յրանսիայում ՍՍՍՐ-ի Արտաքին ու լիազոր Դեսպան Ս. Ս. Վինոգրադովը, ՍՍՍՐ Արտաքին Գործերի Մինիստրության ինֆոր-

պական առաջին թափնի վարիչ Զ. Ս. Զարուկյանը և ուրիշ պաշտոնական անձինք:

Հյուրերին Մայր Տաճարի ազագույն ժողովրդական ընդունեցին Տաճարի ազագույն խորհրդի զերաշնորհ Ս. Սահակ Լուկասկոյան և թանգարանի աշխատակից բորեշնորհ Ս. Կղիշ արևդա Մարգարյանը: Յրանսիացի հյուրերին օրվեց համապատասխան բացատրություն Տաճարի և նրան կից եկեղեցա-պատմական թանգարանում պահված հնությունների մասին, որից հետո պ. Բրիստիան Պինոն և նրան ուղեկցող անձինք ընդունվեցին Նորին Վեհափառության կողմից: Ընդունելության ժամանակ պ. Բրիստիան Պինոն հայտարարեց, որ «ինքը շատ ուրախ է, որ փոխադարձ այցելություն է տալիս Վեհափառին Էջմիա-

ծնում, ոչ շատ սուղ Փարիզում չանդիպելուց հետո: Զրույցի ընթացքում պ. Քրիստիան Պինոն հետաքրքրվեց Հայ եկեղեցու գործունեությամբ: Ընդունելության վերում վեհափառ Հայրապետը Արտաքին Գործերի պ. Մինիստրին նվիրեց անգլերեն թարգմանու-

թյամբ նրատարակված Յոմանյան սրբազանի «Հայոց եկեղեցի» խորագիրը կրող ուսումնասիրությունը՝ ի չիշատակ պ. Քրիստիան Պինոյի Ս. Էջմիածին այցելության: Հարգելի չյուրը շնորհակալություն հայտնեց ընդունելության և նվերի համար:

Ապրիլի 11-ին Մայր Աթոս ժամանեց Խաչիայի միջնակարգ դպրոցների ուղղափառ ուսուցիչական միության պատվիրակությունը: Պատվիրակության կազմումն էին Խաչիայի տարրեր բաղադրների միջնակարգ դպրոցների դասատուներ, այդ թվում կրոնական առարկաներ դասավանդող ուսուցիչներ, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների պրոֆեսորներ:

Հյուրերին ընդունեց պրոպագանդ Ս. Սա-

ռակ Լախիսկյուսը, որը նրանց շանդամանորեն ծանոթացրեց Մայր Տաճարի անցյալի, նրա հարտարապետության, սրմանկարչության հետ: Հյուրերը խորը հետաքրքրություն ցուցաբերեցին Հայաստանյայց եկեղեցու պատմական անցյալի և նախապես դավանության ու Կաթողիկ եկեղեցու հետ ունեցած հարաբերությունների նկատմամբ:

Հյուրերը լավ տպավորություններով և գու՜ վերադարձան Երևան:

Ապրիլի 27-ին, ուրբաթ օրը, Մայր Աթոս Ս. Էջմիածին այցելեց Բելգիայի աշխատանքային ընդհանուր ֆեդերացիայի գլխավոր լսարարարի տեղակալ և «Լալենիա» թերթի գլխավոր խմբագիր պ. Անդրե Ռենարը: Մայր Աթոսի հյուրընկալ կամարների տակ նրան ընդունեցին Մայր Տաճարի ավագ լսարարար գերաշնորհ Տ. Սահակ Լախիսկյուս Տեր-Հովհաննիսյանը և Մայր Տաճարին կից եկեղեցի-հանդիսական թանգարանի աշխատակից

Նոգեշորը: Եղիշև արեգա Սարգսյանը, Պ. Անդրե Ռենարին արվեց համապատասխան բացատրություն Մայր Տաճարի և նրան կից եկեղեցի-պատմական թանգարանում եղած սրբազան անոթների և եկեղեցական ու պատմական իրերի մասին, որից հետո նա հետաքրքրվեց Մայր Աթոսի միաբանության կյանքով: Հարգելի չյուրը զոհացուցիչ պատասխաններ ստանալուց հետո լավագույն տպավորություններով մեկնեց Երևան:

Մայիսի 2-ին Մայր Աթոս Ս. Էջմիածին այցելեց շինական երիտասարդության պատվիրակությունը, որը հյուր էր մեր Հայրենիքի մայրաքաղաք Երևանում Մայիսի 1-ի տոնի կապակցությամբ: Մայր Աթոսում հյուրերին ընդունեցին Մայր Տաճարին կից թանգարանի աշխատակիցներ Բարեշնորհ Տ. Եղիշև արեգա Սարգսյանը և շնորհունակ Սպարտակյանը Սանթրուքյանը:

Հայր Եղիշև հյուրերին մանրամասնորեն ծանոթացրեց Մայր Տաճարի կառուցման

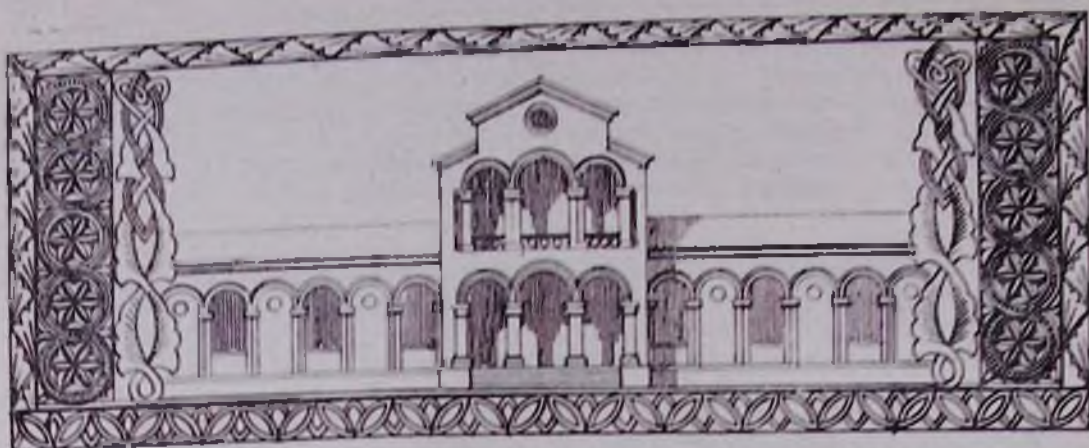
ժամանակաշրջանի, վերանորոգումների և մեր ժողովրդի համար անցյալում ու ներկայում նրա կատարած փառավոր դերի մասին: Հյուրերը եղան հաճ վեհարանում, որտեղ դիտեցին 17-րդ դարի Հովնաթանյանների կողմից նկարադարված ծաղկյա զահլիճը, որը մեծ տպավորություն թողեց նրանց վրա: Հյուրերը լավագույն տպավորություններով մեկնեցին Ս. Էջմիածինի շնորհակալություն հայտնելով ցույց տրված ուշադիր վերաբերմունքի համար:

Մայիսի 14-ին Մայր Աթոս այցելեց Խաչիայի կուրտուրայի գործիչների պատվիրակությունը, որին գլխավորում էր Խաչանյիայի ակադեմիկոս շինարար ինժեներ Արդուրյուր Ուրուգյանը: Մայր Տաճարում հյուրերին ընդունեցին գերաշնորհ Տ. Սահակ Լախիսկյուսը և թանգարանի աշխատակից

շնորհունակ Ակառ սարկավագ Սանթրուքյանը: Մեկնելիս հյուրերը շնորհակալություն հայտնեցին սրբազանին մանրամասն բացատրությունների և պատմական տեղեկությունների համար հայ ժողովրդի այսքան արժեքավոր պատմական Տաճարի մասին: Հյուրերը շատ գոհ մեկնեցին Երևան:

Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ԺԵՄԱՐԱՆՈՒՄ

ԶԱՏԻՍԻ ՏՈՆԱԿԱՆ ՈՐԵՐԸ

Հոգևոր ճեմարանի ուսանողները մասնակցեցին Զատիկի տոնական օրերի ժամերգութիւններին և պատարագի արարողութիւններին:

Իսկ իսկ միայն Մայր Տաճարում, այն Վարչապետի, Ոչականի, Որեանի և Արտաշատի եկեղեցիներում:

ԶԱՏԻՍԻ ԱՐՁԱԿՈՒԹՅՈՒՆՐԸ

Հոգևոր ճեմարանի ուսանողները Զատիկի առթիւ ստացան մի շարաւիզ տրամակուրդ: Իրենց ձեռնդրելով մոտ մեկնելուց առաջ նրանք չսեղիս ճեմարանի վերաանաւ: Կ. Մարտիրոս Տէր. Ստեփանյանի հայրական խրատները հոգևորականի վայել լուրջ ու անյաւախ:

Կյանք ունենալու և արձակուրդի օրերը լաւագոյն կերպով օգտագործելու մասին: Արձակուրդները վերջացան ապրիլի 9-ին: Դճարանի բոլոր ուսանողները վերադառնան և դասավանդութիւնները վերականգնին ապրիլի 9-ին երկուշաբթի օրը:

ՔՐԻՍՏՈՍ ԵՅՅԵԼՈՒԹՅՈՒՆ

Ապրիլի 19-ին և 20-ին Հոգևոր ճեմարան այցելեց Գերագոյն Հոգևոր Խորհրդի անդամ պ. Արամ Աղաջանյանը. ներկա եղավ դասա-

վանդութիւններին. ուսանողների հաշին և հետաքրքրվեց հաստատութեան ներքին վիճակով:

ԻՇԽԱՆԻԹԱՅԻՆ ԱՐՇԱԿ

Հայոց պատմութեան և գրականութեան դասերին ստատարելու և պատաշով, Հոգևոր ճեմարանի ուսանողները մշակութային արշավ կատարեցին զեպի Զվարթնոց և քնարերգականաստեղծ Հովհաննէս Հովհաննիսյանի տուն-թանգարանը. Ուսանողներին ընկերակ-

ցում էին ճեմարանի վերապետը, վերակացուն և Հայոց պատմութեան, Հայոց լեզվի և գրականութեան դասատուները: Ուսանողները լսեցին դասաւորու պ. Մ. Մկրտումյանի զեպի լեզուով բանաստեղծի կյանքի և գործունէութեան մասին:

ԵՐԶԱՆԿԱՆԻՇԱՏԱԿ Տ. Տ. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՄԱՆՎԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԸ

Մայիսի 8-ին լրացավ Երջանկա՜նշատակ Տ. Տ. Գեորգ Զ կաթողիկոսի մահվան երկ-
րորդ տարեկիցը։

Այս ախուր առիթով Մայր Տաճարում
Հանդիսավոր հոգեհանդատյան սուրբ պա-
տարադով, բարոյով և երախտազեռ սրախ
ամենախորունկ պղծամունքով և որդիական
սրտատույլ աննաժանքով նշվեց Հանգուցյալ
մեծազոր շայրապետի մահվան երկրորդ
տարեկիցը։

Երջանկա՜նշատակ Գեորգ Զ-ի մահով
շայտատույնայց Առաքելական Եկեղեցին
կորցրեց իր առաքելաշավիչ և աստվածաբ-
յալ շայրապետին, հայ ժողովուրդը՝ իր հայ-
րենասեր և արժանավոր պապին, իսկ շայ-
րենիքը՝ իր հավատարիմ բազադադուն։

Հանգուցյալ շայրապետը մեր ազգային-
եկեղեցական պատմության անկրկնելի զեմ-
քերից մեկն էր, որի անունն ու կյանքը, գոր-
ծունեությունն ու նվիրական հիշատակը
թանկ են եղել ոչ միայն հայ հավատացյալ
ժողովրդի համար, այլ նաև քրիստոնեական
բոլոր եկեղեցիների և խաղաղասեր ողջ ազ-
գերի համար։

Հանգուցյալ շայրապետի կյանքն ու բազ-
մաբեղուն գործունեությունը, նոր-նախիջե-
վանի սարկավազության որերից մինչև
Ամենայն Հայոց շայրապետությունը, սեր-
տորեն կապված են եղել հայ ժողովրդի
պատմության վերջին իննամյակի հետ։ Նա
մեր ազգային-եկեղեցական ինքնատիպ և
յուսավոր զեմքերից մեկն էր որպես մարդ,
որպես հայրենասեր, որպես եկեղեցական և
մանավանդ որպես Ամենայն Հայոց շայրա-
պետ։ Նա իր սրտի ամենազերմ գուրգու-
րանքով կապված էր հայ ժողովրդի, մեր
պանծալի եկեղեցու, մեր հոգևոր-մշակու-
թային անկրկնելի արժեքների հետ։

Հանգուցյալ կաթողիկոսի գործունեությու-
նը չափազանց ընդարձակ հորիզոններ է
ընդգրկել։ Ամեն տեղ ու ամեն պարագայի
մեջ նա ավելի քան վաթսուս տարիներ սրբ-
ությամբ և պատվով ծառայել է իր ժողո-
վրդին, նրա արդար դատին, մեր պանծալի
շայրենիքին և Ս. Եկեղեցուն։ Որանաշնորհ
շայրապետի թանկագին անունը, մանավանդ
որպես Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի, ոսկե
տառերով է գրված հայ հավատացյալ ժողո-
վրդի սրտում և մեր եկեղեցու նորագույն
պատմության մեջ։ Հանգուցյալ շայրապետ
իր եկեղեցուսիրական, հայրենասիրական,
ժողովրդական վեր գործունեությամբ, իր առա-
քինադարձ կենցաղով, բարոյական և իմա-
ցական չափազատա շնորհներով շայտա-
տույնայց Առաքելական եկեղեցու և հայ ժո-
ղովրդի նկատմամբ իր ունեցած խորունկ
սիրով ու նվիրվածությամբ, իր ազգային-
եկեղեցական քաղաքականությամբ, ինտա-
տես ու փորձված վարչագիտությամբ ոչ
միայն յուսավոր և անմուսաց հիշատակ թո-
ղեց մեր եկեղեցու և ժողովրդի կյանքում,
այլև մանավանդ կարողացավ բարձր պահել
Ամենայն Հայոց Ընդհանրական շայրապե-
տության գերագահ և բարձրագույն հեղինա-
կությունը։

Նրա շայրապետության տարիներին հայ
հավատացյալի երախտազեռ սիրտը ավելի
կապվեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հետ, և
կանգուցյալ շայրապետը կանգնեցավ ազ-
գային միասնության և եկեղեցական միաս-
նակեցության արտաբերող խորհրդանշանը։
Տ. Տ. Գեորգ Զ կաթողիկոսի ապրած բովան-
դակ կյանքը հանդիսացել է նրա դավանա-
ծ և պաշտած Ազգային եկեղեցու միասնու-
թյան, հայրենասիրության, ժողովրդասիրու-
թյան վսեմ քաղաքականների պայծառ քարո-
ղը։ «Սիրեցել է՜մ էջմիածինը» — ահա հան-

զուցյալ Հայրապետի նվիրական կառույցը, որը սրբությունը պետք է պահի ամեն մի հավատացյալ և հայրենասեր հայ, որովհետև «Էջմիածինը, Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը, — պատգամել է մեզ մեր սիրելի Հայրապետը, — աստվածային պարզել է մեզ համար, զառեղի պատմությամբ սրբազանված և խոր արեւմտեցող հզոր մայր մողովիցի կյանքում: Ջյուսկի Ս. Էջմիածնի բաղնիքում ամեն ու ճեղքվածքները, ոտները, բարակ ճեղքվածքները և մողովիցի կյանքում մեզ համար, զառեղի պատմությամբ սրբազանված և խոր արեւմտեցող հզոր մայր մողովիցի կյանքում: Ջյուսկի Ս. Էջմիածնի բաղնիքում ամեն ու ճեղքվածքները, ոտները, բարակ ճեղքվածքները և մողովիցի կյանքում մեզ համար, զառեղի պատմությամբ սրբազանված և խոր արեւմտեցող հզոր մայր մողովիցի կյանքում:

Հանգուցյալ Հայրապետը կամարը հանգուցյալ Մայր Հայրենիքի և Ռիթմոսի հայրենիքի միջև, նրա հայրապետության տալիս է մեր մյուս նվիրականության (Աթոռների, լեռների միջև, սրբազան կողմում են ազգային-հեղինակության տեսանկյունից մի սրբազանության տեսանկյունի միասնությունը:

Երջանկալի շնորհակալ Վեռնիկոս Հայրապետի որով Մայր Աթոռի և Հայրենի հայրապետության փոխարարությունները կանոնավորվեցին: Ամենայն Հայոց Հայրապետության դիրքը Հայրենի կառավարության հանդեպ նրա որով հեղել է օրինական, ուղիղ, ազնիվ, ինչպես պարտ էր լինել ըստ սերունդական և ատարելական պատգամի:

Հանգուցյալ Հայրապետի անվան Վեռնիկոս և կառավար Մայր Աթոռի և Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու վերակազմակերպման, ուղիղ-հեղինակության, հոգևոր ու մշակութային դարձմանի աշխատանքների սկզբնավորությունը:

Ինչպես չէ ամենքից սիրված ու հարգված մեծանուն Հայրապետը, բայց մեզ հետ են նրա հոգին, նրա պատգամը, նրա շունչն ու խոսքերը: Չի մահացել Գեորգ Զ-ը, ինչպես չեն մահացել մեր մեծ ազգային-հեղինակության ղեկավարը, որոնք ապրում են հեղինակության կյանքում, հայ հավատացյալի երախտագետ սրտում իրենց անմահ գործերով, պատգամներով, պայծառ ու խնկելի շնորհ-

ատկներով: «Նրանի մեծությունը, որը ի Տէր ներշնչել է, զի զործք իրենանց լսողն զհետ նոցա» (Մատթ. Ժ 13):

1955 թվականի սեպտեմբերի ամսին վերացավ ոչի սե թողը Հայրապետական Աթոռի վրայից և նոր Հայրապետի՝ Նորին Ս. Ռոմիթյան Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի արժանավոր բնութայամբ մի անգամ ևս փառավորվեց Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցին և «արախոթիմով ուրախ եղեալ, որովհետև նորնայն Հայրապետը, մեր զառապան հոգևորականների անսպակասով և կիրպնությամբ, իր տարրերից ու անբաժանելի կենդանությամբ, Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու նկատմամբ իր ունեցած անսահման սիրով ու նվիրվածությամբ, մեր զարդից ազգային-հեղինակության ավանդությունների հախճապից սրբազան պատմության և սուրբների Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում և Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու կյանքում մեր համար Հայրապետների սրբազան ավանդները, որոնք մեզ ժառանգ են մնացել մեր սրբազան հախճապներից, Ս. Լուսավորչից սկսած մինչև Գեորգ Զ, ավանդներ, որոնցով ապրել, ստեղծագործել ու աշխարհա պայծառ ու խոստումնալից օրվան են հասել: Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցին և հայ ժողովուրդը:

Խոսել ու աղոթքը բոլոր անթառամ ու խնկելի շնորհակալներ, մեր սուրբ և անմահության, երախտաշուն Հայրապետ:

Մայիսի 27-ին, կիրակի, հավարտ սուրբ պատուրազի, Մայր Աթոռի միաբանությունը, զվարավորությամբ նորին Ս. Ռոմիթյան Ս. Ս. Վազգեն Ա Հայրապետի, պատշաճ հանդիսությամբ հոգեհանգիստ կատարեց երջանկալի շնորհակալ Գեորգ Զ կաթողիկոսի մահվան երկրորդ տարիների առթիվով: Հանգուցյալ Հայրապետի զերեզմանի վրա քարազն Մայր Տաճարի յուսարարապետ զերաշնորհ Ս. Սահակ եպիսկոպոսը, վեր հանելով այն կարեւոր աշխատանքը, որ կատարել է երջանկալի շնորհակալ Հայրապետ Ս. Էջմիածնի և Հայաստանյայց եկեղեցու համար:

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԳՐՈՆ. 2. ԱՃԱՌՅԱԼ

Մ Ե Ո Ր Ո Պ Մ Ա Շ Տ Ո Ց*

Ի՞նչ վրաց կրոնական գրականությունը ուշ է սկսվում, բնական է, թե շատ ավելի ուշ պիտի սկսվեր իրենց պատմական գրականությունը, որ առաջինի չափ անհրաժեշտ չէ։ Իրոք էլ վրաց ազգի հայտնի պատմությունը, սր Զվանգիր պատմիչի գործն է և վրաց ազգի ծագումը՝ այն է ջրհեղեղից սկսելով հասցնում է մինչև Դավիթ Բ Վերանորոգիչ (1049—1125), չի կարող 11-րդ դարից առաջ գրված լինել։ Ըստ այսմ բոլոր վրացի պատմական աղբյուրներն էլ ժամանակակից չլինելով Մեսրոպին, ինչ տեղեկություն էլ որ տան վրացական գրերի ծագման մասին, անփափաք է։ Այդ տեղեկությունները պետք է ընդունել միայն րտնասիրական ենթադրություններ՝ պուրկ պատմական ստուգությունից։

Ըստ այսմ վրացական գրերի ծագման, ինչպես առհասարակ վրաց պատմության շատ կետերի համար իբրև ժամանակակից և վավերական աղբյուր կարող են ծառայել հայ պատմագիրները և նրանց տված տեղեկությունները պետք է ընդունել ստիպողաբար՝ առ ի չգոյն ուրիշ աղբյուրի։ Ընդունելով այսպես է վարվում հայ քննական պատմությունն էլ մեր հնագույն շրջանի համար, որից չկան հայ աղբյուրներ, այլ կան միայն պարսիկ, հույն և հռոմայեցի աղբյուրներ։ Ի՞նչ հայ պատմագիրը լավատեղյակ աղբյուր չէ և կասկած կա, որ զանազան ձգտումներով փոփոխել է

պատմությունը, ինչպես է հորենացին, այս պարագային պատմագրի տված տեղեկությունները կարելի է մերժել, Բայց երբ մեր ձեռքի տակն է այնպիսի հավատարիմ, լավատեղյակ, ժամանակակից և վստահելի մի աղբյուր, ինչպես է Կորյունը, կարելի է մի-թե կասկածել նրա տեղեկությանց ճշմարտության վրա։ Հատկապես Կորյունի և վրաց գրերի գյուտի մասին խոսելով, նկատելով, թե Կորյուն լինելով վրաց աշխարհի և պիսկոպոս, երկար ժամանակ ապրած և թերևս վախճանված Վրաստանում, տմանց կողմից մինչև իսկ վրացի կամ վրահայ համարված, անշուշտ շատ լավ ծանոթ պիտի լիներ գրերի գյուտի հանդամանքներին և ամենևին պատճառ չկա իր ասածները իրեն անվավեր մերժելու։ Այսպես է մտածում նաև Մարկվարտ (Պատմություն հայ նշանադրերում, էջ 41), որ Կորյունի համար ասում է. «Պետք ենք ընդունիլ, թե Կորյուն այս եղածներուն (վրաց գրի գյուտի հանդամանքներին) շատ մոտանց ծանոթ էր, ըստ որում, ինչպես ինքն իսկ անձամբ կպատմե, ինքն էր որ ի Վիրս ևպիսկոպոս եղավ»։

Կասկածել Կորյունի վրա նշանակում է սոցասարակ ուրանալ պատմությունը։

Վրացիները այժմ ունեն երկու տեսակ գիր, ձևով իրարից շատ տարբեր. առաջինը կոչվում է խուցուրի, այսինքն ևկեղեցական այբուբեն, որ իրենց հնագույն այբուբենն է՝ ձևով չափազանց նման հայոց երկաթադիր այբուբենին։ Այդ այբուբենը առաջին անգամ տեսնողը փորձում է մինչև անգամ հայերեն կարդալ։ Այս գրերով են գրված հին

* Ետնադրված ամսագրի 1954 թվականի Ս Ս XI-ից, XII-ից, 1955 թվականի Ս Ս I-ից, II-ից, III-ից, IV-ից, IX-ից և 1956 թվականի Ս Ս I-ից և II-ից։

ձեռագրերը, պատմական արձանագրությունները, և այժմ էլ գործ են տեսնում եկեղեցական գրքերում: Երկրորդն է միսեղրությունը, որ բառ կապիտալն իմաստավորապես ձև ունի, տառերը բնական կարգով են ձևավորվում: Այս է արդի ձեռագրում և տպագրության մեջ գործածական այբուբենը: Մեծագույն հնարած այբուբենը խոսքային միայն կարող է լինել:

Վրացիք չեն ընդունում, թե իրենց գիրը Մեծարդն է հնարել: Վախճանյան պատմագիրը իր հարեգությունն մեջ պատմում է, թե վրաց այբուբենը հնարեց իրենց Փարնավազ թագավորը, որ իշխում էր իրը թե Քրիստոսից 3 դար առաջ (302—237 թ. թ.): 2-ի հիշում, թե որ այբուբենն էր այն, ժողովրդական ավանդությունը կարծում է, թե միսեղրային էր (տե՛ս Brosset, «Histoire de la Géorgie», հատ. II, էջ 13): (Մանրամասն տե՛ս նաև Մեկիսեթ-բեկ, II հատոր, էջ 131, էջ 140 (ձան. 12) և հատկապես էջ 187—Վախճանյան):

Արդի քննիչներից մեծերը Մեծարդի կոչում են, արիչների՝ հեղատուկ: Ըստ Խոսեանի Հայաստանյանի, Տիֆլիսում կայացած քննչահանուր հնագիտական ժողովի՝ նիստերից մեկում վրաց գիտնականները մերժում էին սուրբ Մեծարդին ընդունել յուրյանց այբուբենի ստեղծողը:

Բրոսսե («Deux historiens arméniens», էջ 15 և «Histoire de la Géorgie», հատ. II, էջ 13, 141 և մանավանդ հատ. 7, էջ 10—11) իրեն հաստատ և վավերական ընդունելով թե՛ կոչումն և թե՛ վախճանյան տված տեղեկությունները և այս երկուսին միմյանց հետ հաշտեցնել ուղենայով՝ ենթադրում է, թե Մեծարդ հնարել է խոսքային վարադ-Ոսկուր թագավորի ժամանակ, իսկ Փարնավազ՝ միսեղրային, որ նույն հեղինակի կարծիքով հեղհական այբուբենից առնված մի խառնուրդ է, Լանգուա («Collection des historiens arméniens», II, 162), կարծում է, թե վախճանյան հիշած այբուբենը խոսքային է: Մյուսները («Über den Ursprung der arm. Schrift», էջ 131—135) ասում է, թե վրաց և հայոց տառերի ստեղծողը միևնույն տե՛սն է, և երկուսի էլ ծագումը միևնույն աղբյուրից է: Յուրյան, պատմելով հայոց և վրաց տառերի գյուտը բառ մեր պատմության, ավելացնում է. «Պետք է նկատել, որ չարաչար կախալվենք, եթե այս պատմության հիման վրա ընդունենք հայ և վրացի այբուբենների նմանությունը, թեև այս երկուսի մեջ կան նման տառեր, սակայն բոլորովին

տարբեր արժեք ունեն: ...Հայ և վրացական տառերի գոտափոխությունն այնպես է, որ ավելի հասկանալի կլիներ, եթե ասեին, թե Մեծարդ նախ գոտափոխեց վրացի այբուբենը՝ արամեական այբուբենի համեմատ և հետո՝ կազմակերպեց հայոց այբուբենը: Գուալանթ («Agathangelos», ZDMG 31, 25) ասույց է համարում, որ Մեծարդ հնարեց վրաց և ազգանից գրերը: Հյուսիսյան չի ընդունում, որ վրաց գրերը Մեծարդ է հնարել և Գարսհատույեն ասում է, որ սխալ է հայոց այն կարծիքը, թե հայերեն գրերը վրաց այբուբենի հիմքն են կազմում, որ ընդհանրապես ուղղակի նույն այբուբենից է ծագում: Մյուսները («Über den Ursprung der griechischen Schrift», Wien, 1898) ծագրի է ենթադրում իր նախորդների այն կարծիքը, թե վրացերեն գրերը հեղհականից կամ զենդականից են առաջացած (էջ 5): Հաստատում է, որ միսեղրային ծագում է խոսքային բոլորովին: Եթե ասեինք, թե միսեղրայինց պարզացած է բոլորովին և բոլորովին էլ երկաթագիր խոսքային, հնագրության պատմության մեջ չտեսնված մի երևույթի առաջ պիտի գտնվեին: Արդարեւ ամեն դիր հնապեւ տեսնում է երկաթագիր հաստ ու թանձր ձև, հետո նորանում է և ավելի կուրսով ձև է ստանում: Արանից հետևում է, ասում է Մյուսները, որ վրաց պատմության ավանդածը սխալ է և հայոցը ավելի ճշմարիտ: Արա երկրորդ ասպնդույցն այն է, որ վրացական գրերից երկաթագիր խոսքային է նման հայերեն տառերին և ոչ թե միսեղրային: Վրացի գրերի մի մասը հայերենի հետ նույն անունն ունի (բ, ի, կ, մ, ռ, ս, փ, ց): Հայերենի ծայրահանդիսականը միշտ նույնն է, ինչ որ վրացականը: Ինչո՞ւ ուրեմն Մեծարդ հայերեն գիրը չավելց վրացոց (էջ 8): Արանից պետք է ուրեմն հետևենք, թե կար հին վրացական այբուբեն, որ ծագած էր արամեականից (ինչպես հայոց Գանիկյան այբուբենը) և որից Մեծարդ ձևակերպեց վրացական գրերը: Այսպիսով հաստատելով վրացական գրի ծագումը արամեականից, ավելացնում է (էջ 11)՝ Քրիստոսից առաջ 3-րդ դարում Փարնավազ թագավորը բերավ արամեական այբուբենը և իր երկրում գործածության դրեց: Մեծարդ 5-րդ դարում ձևափոխեց ու զարգացրեց այդ գիրը՝ նկատելի է, որ այն բուն վրացական գրերը, որ չկան սեմականում (ծ, զ, ծ, օ և այլն), բնավ նմանություն չունեն հայ գրերի հետ, ուստի և հայերենից չեն ծագում և հետևաբար Մեծարդի ժամանակ արդեն կախն: Արանից հետևում է, թե արամեական գիրը վրացոց մեջ արդեն զարգացած և իր պակասները լրացուցած էր (էջ 11—12): Իսահակ

Հարությունյան կարծում է, թե վրացիք արդեն ունեին հին անկառար մի այրուրեն, որ 5-րդ դարում արդեն լիովին չէր համապատասխանում վրացերեն լեզվի պահանջներին, ուստի կանչեցին Մեսրոպին և սա էլ թարգմանների ղեկավար կարգավորեց ու լրացրեց պահանջները, իսկ միակերպի այրուրենը ուշ ժամանակի ծնունդ է: Վերջապես մեծագույն վրացադեմ Ն. Մառն ասում է. թե Վրաց այրուրենը և՛ Մեսրոպից հնարված չէ, դուրս հայկականի վրա է ձևավորվել: Peeters էլ («Revue des études arméniennes», 9, 227) ընդունում է, թե այս այրուրենի հեղինակը Մեսրոպն է:

Բայց բոլոր այս տարակարծիք տեղեկությունները, կասկածներն ու հերքումները շուտով ավանդին պատմական հիմք. ոմանք ազատարարական աստատ ունեն, մեծ մասը վրաց անվավերական տեղեկությունը Կորյունի հետ մի կերպ հաշտեցնելու համար հերքումված բաներ, իսկ մյուսները, ինչպես Հյուրդմանիչը, լուկ սկեպտիկյան վերաբերմունք ատանց պայացույցի և սուանց պատճառաբանության:

§ 7

Կան սակայն մի քանի կետեր, որոնք տուրաբային հակասակ են թվում մեր պատմագիրների ավանգաձին և պետք է դրադիվ Երանց քննությանը, ցույց տալու համար, թե ի՞նչ արժեք է գործություն ունեն նրանք:

ա) Կորյուն և մյուս պատմագիրները համաձայնության մեջ Քաղապետի համարում են վրաց այն թագավորը, որի ժամանակ Մեսրոպը հնարեց վրացերեն գրերը: Բայց վրաց պատմությունը այդ ժամանակամիջոցում Քաղապետ անունով թագավոր չի հիշում: Քաղապետ կամ նման տնտեսներով ժանոթ են վրաց պատմության մեջ:

1. Քաղապետ Լ. որ Վալե թագավորի որդին ու հաջորդն էր, Արշակունյաց ջեղից. նստել է 231—246 թ. թ.:

2. Քաղապետ, որ թագավորեց 342—364 թ. թ. ևս խոսքովանց ջեղից էր և որդին ու հաջորդը Միթրան թագավորի, որի ժամանակ վրացիք բրիտանիկություն ընդունեցին:

3. Քաղապետ, Վաղարշապետ կամ Վաղարշ-Քաղապետ, որ Միհրդատ Գ. ի որդին ու հաջորդն էր և նստավ 379—393 թ. թ.:

Մրանցից հետո դալիս են կարգով՝ Տիրույատ (393—405 թ. թ.), Փարսման (405—408 թ. թ.), Միհրդատ Կ (405—410 թ. թ.), որ պարսից Ուրարտի իշխանից հաղթվելով գերի բռնվեց. Արշիլ Լ (410—434 թ. թ.), Քաղապետ Բ (434—528 թ. թ.), Քաղապետ Կ (528—570 թ. թ.):

Ինչպես տեսնում ենք, այս ժամանակագրությունը Կորյունի հետ չի հաշտվում: Հաշ-

տություն գոյացնելու համար իզուր է՝ ըստ Սեն-Մարտինի («Histoire du Bas-Empire», V, 324) ենթադրել, թե մեր պատմության մեջ հիշված Քաղապետ վրացական փոքր մի իշխան էր և հետևաբար դորձ շունի վերի թագավորների հետ: Թողնելով հնագույն և նորագույն անունները՝ քիչ թե շատ հարմարողներն են Վարադ-Քաղապետ (379—393 թ. թ.), Փարսման, Միհրդատ և Արշիլ. առաջինը տնտեսով, իսկ մյուսները՝ թվականով: Կարելի էր կարծել, թե ուղիղն է Վարադ-Քաղապետ և հետևաբար վրացական գրերի գյուտը եղավ 379—393 թվերին: Բայց որովհետև հայերեն գրերի գյուտը 400 թվից հետո է և վրացերեն գրերը մի քիչ ավելի ուշ գտնվեցին, ուստի այս ենթադրությունը չի կարող ընդունվել:

Բայց որդյոր ի՞նչ ապացույց ունենք, թե ստույգ են վերի թագավորներին տրված թվականները, նրա իրեն աղբյուր են ծառայում հետին շրջանի վրացական տարեգրությունները, նրանց արժեքը հայտնի է: Անտարակույս է, թե հայոց պատմական գրականությունը շատ ավելի հարուստ է, քան վրացականը. մենք շատ ավելի առիթներ ենք ունեցել արտաքին պատմության մեջ հիշատակվելու. մինչև այժմ եղած են յաղմաթիվ հետազոտություններ. բայց զեռ ինչքան հեռու ենք մեր թագավորների հաջորդության և պատմական զիլավոր ղեկավարի ստույգ ժամանակագրությունը ունենալուց, նույնիսկ մեր գրերի գյուտի թվականը կատարելապես ստույգված չէ: Եթե այս այսպես է, ապա ինչքան ավելի վրաց ժամանակագրությունը, որ ավելի ավանդական դույն ունի և հետազոտության մեծ կարողություն: Օրինակ՝ Կորյուն Քաղապետի հետ, Մեսրոպի հիդերորդ ճամբորդության ժամանակ, վրաց թագավոր է ղեկում Արձյուղ, որ ըստ Կորյունի ղեռ նոր էր թագավորել այն ժամանակները, այն է ժողովրդապետ 424 թվին: Այս Արձյուղը վրաց պատմության մեջ էլ է հիշվում Արշիլ անունով: Բայց ի՞նչ թվական է տրվում իրեն: Ահա թե ինչպիսի՜ խառնակություն. ըստ Կյապրոթի՝ 413, ըստ Սեն-Մարտինի՝ 413, ըստ Դորենի՝ 410—474 կամ 397—421, ըստ Երսասի՝ 410—434 թ. թ.: Ո՛րն ընդունենք: Մերանց հետևում է, թե վրաց պատմության ժամանակագրությունն ընդհանրապես և Մեսրոպի շրջանի ժամանակագրությունը մասնավորապես (հենց Արձյուղի անստույգ թվականի պատճառով) խուլանալու կարող է ընկնել: Սուսի բնավ չի կարող ներկա միջակում հերքել մեր պատմության տված տեղեկությունները: Ինչպես վրաց ժամանակակից և վավերական պատմիչները մեր պատմության համար, նույնպես և մեր ժամանակակից և վավերական պատմիչները վրաց պատմու-

թյան համար տվեցից ափիկ տառնակապարդ նշանակություն պետք է ունենան պատմական գեպերն ու թվականները ճշտելու համար:

Գարձնելով խոտոր մեր բան նշանի վրա, կարող ենք համարձակ կերպով ասել, թե մեր պատմության (Կորյունի) մեջ հիշված Քալուր տվեցին ուրիշ մարդ էլ, եթե ոչ Վառադ-Քալուր, և թե սրա թագավորություն թվականը պետք է գտնել 16 տարի առաջ տալեյով՝ լեբել հասցնել 409 թիվը, որ ժամանակ եղած պիտի լինի նաև վրացական գրերի գյուտը Մեսրոպի ձեռքով:

Այսպես է մտածում նաև Բրուսե («Vie-loire de la Géorgie», հատ. 3-րդ, էջ 41), որ վրաց գրերի գյուտը գնում է 106 թվին: Կորյունի մեջ Քալուրից հետո հիշվում է, ինչպես առաջինը, Արմյուզ, մինչպես վրաց պատմության մեջ այդ երկուսի միջև կան Տիրգուտ, Փարաման և Միսգուտ, սրանք իշխում են 383—410 թվերին, որ է ընդամենը 17 տարի: Մենք Քալուրից մինչև Արմյուզի գահակալությունը ունենք 25 տարի և կարող ենք բաժանել նրանց վրա, մի քիչ շարժելով միայն սրանց թվականը: (Այս մասին ավելի ընդարձակ տեղ գրառն առանձին կհրատարակենք):

բ) Մյուսիք հարց է տալիս, թե եթե Մեսրոպ մացրեց վրաց մեջ գրականությունը, հաջա ինչու չափով նրանց մեր հայերեն այբուբենը, այլ բոլորովին ուրիշ այբուբեն հնարեց: Սրանից Մյուսիք ուզում է հետևել, թե վրացիք սրղեն ունեին անկասար մե այբուբեն, որ մի բանի տառերի հափելությամբ լրացրեց Մեսրոպի, Բայց մենք վերևում տեսանք, թե ինչու՞ Մեսրոպ հայերեն տառերը չտվեց վրացիներին, Այն ժամանակի մարդկանց համար այնքան ընտելան բան էր ամեն ազգի առանձին լեզու և ամեն լեզվի առանձին տառ ունենալը, որ բոլորովին անմոռոհի պիտի լիներ վրացաց հայերեն տառ դործածելը: Արևելքում նույնիսկ այսօր շատերին անհասկանալի է թվում լսել, թե բոլոր եվրոպական ազգերը միևնույն բառերով տառերն են դործածում, կամ թե Ավստրիան գերմաներեն է խոսում, Քելդիան՝ ֆրանսերեն, Ամերիկան՝ անգլերեն և այլն:

գ) Յառտույնը ճիշատում է, թե նա և վրաց տառերը նման են, բայց այդ նման տառերը միևնույն արժեքը չունեն: Սրինպլ՝ վրաց երկրորդ տառը Վ՝ նման է մեր Վ տառին, բայց արժեքով չ է վրացերեն ն բոլորովին նույն է մեր ն տառի հետ, բայց վրաց մեջ այժմ չկան ունի: Այսպես և ուրիշներ: Բայց մի՞թե սա ապացույց է, թե Մեսրոպ չէ վրացերեն տառերը հնարողը: Եթե Մեսրոպ ուղեց վրացիներին տալ նա այբուբեն, անշուշտ պիտի աշխատեր որքան կարելի է հետանալ հայ

ձեռքից: Նույնիսկ եթե վրացերեն գրերը հայերենին բացարձակ հակոտնյա կազմերն, զարկյալ չէին կարող մերժել Մեսրոպի մասը: Գրերի ընդհանուր ձևը, գրադրական ոճը, ուղեգրերի բնորոշ նկարագիրը՝ ահա թե ի՞նչն է կազմում հայ և վրաց տառերի նմանությունը: Այս նմանությունը կա և կմնա, իրոք առաջ համար, թե երկու այբուբեններն էլ միևնույն նկարագրի զծագրություն են: Բայց տակափն հարց է, թե ինչքան իրավունք ունի Յառտույն և թե Մեսրոպ ինչքան հաջողել է տարբեր ձեռք տալ վրաց գրերին: Այս կետը պարզված կլինի մեր աշխատության երրորդ մասում:

դ) Նույն հեղինակը ուսուրբինակ է գտնում այն հանդամանքը, որ մինչպես հայերենին, վրացերենին և հունարենին ընդհանուր եղող տառերը միևնույն շարքով են գնում երեք այբուբենների մեջ էլ, ընդհանրապես՝ հայերենին և վրացերենին հարասությունը կազմող գրերը հայ այբուբենում գրված են մյուս գրերի մեջերս, իսկ վրացական այբուբենում շարված են Ը տառից հետո: Այս պատճառով ահա հեղինակն ասում է, թե հափելի հասկանալի կլինեն, եթե ասվեր, որ Մեսրոպ նախ դասավորեց վրաց այբուբենը՝ համեմատ արամեական այբուբենի, և հետո կազմակերպեց հայ այբուբենը: Մենք զարմանում ենք միայն, որ այսպիսի լեզվի պատճառարանություններից եղբակացություններ են ուղղում հայերին: Մեսրոպ նախապես հնարելով հայերեն տառերը, ընտելանալու պիտի տալ նրանց այն շարքը, որ իրեն զեղելի ու ընտելան էր թվում: Ավելի տառերը կարելի էր գեանել: Երեք ձևով այբուբենի սկիզբը կամ մեջերս և կամ վերջը: Որովհետև սկիզբը գեանել անպատե՛հ և մյուս բոլոր այբուբեններին անհամաձայն կլիներ, որովհետև վերջը գեանելը էլ մի անասկ խճողում առաջ պիտի բերեր (ինչպես է այժմ ուսսաց այբուբենի վերջում գրված Ա, Յ, Վ, Պ, Ռ, Ն, Լ, Ը, Զ, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ, Ը, Թ, Կ, Լ, Ծ տառերը), ուստի Մեսրոպին մնում էր ղեկավարել այդ տառերը մյուս գրերի մեջտեղերը: Երբ հետո էլ հնարեց վրացերեն այբուբենը, առաջնորդվելով այն սկզբունքով, որ պետք է տալ վրացերենին տարբեր այբուբեն, մասնեց նույն ավելի տառերը գեանելը այբուբենի վերջը, ինչպես արև են ուսները: Այսպիսով վրացական այբուբենը կլիներ հայերենից թե՛ ձևով և թե՛ շարքով տարբեր: Այստեղ ո՛չ զարմանալու բան կա և ո՛չ էլ տարբերակի եղբակացություններ հանելու տեղիք:

ե) Գարտնառուները նկատում է, որ վրաց այբուբենը թե՛ ձևով, թե՛ դասավորությամբ և թե՛ թվական արժեքով ավելի է նման հունարենին, քան հայերենին: Զեղով նմանություն ասելով հասկանում է տառերի զծագրությունը:

որինակ վրաց լի, փ առաքելը, որոնց հայերեն համապատասխաններն են Փ, Ք, ավելի նման են հունարեն ֆ, ք տառերին, բան-թև Փ, Ք: Դասավորությամբ էլ վրացից դարձյալ ավելի նման է հունականին բան հայերենը. որովհետև հայերենը մեջերն է ներմուծում իր հարստությունը կազմող նոր տառերը, մինչդեռ վրացականի մեջ այբուբենի վերջն են գրված: Սրանով հույն տառերի շարքը խախտված չէ: Վրացի այբուբենի թվական արժեքը սկզբից մինչև վերջը հունարենին համապատասխան է, մինչդեռ հայերենը 2=6 թվից սկսած բաժանիլում է հույնից: Այս հանդիմանքներից հետևելով է Գարահատյանը, թև վրացի այբուբենը անկախ է հայկականից և հայ գրերը չեն, որ հիմք են ծառայել վրացերենի, այլ հույն այբուբենը:

Գարահատյանի մտածությունը և նրանից հանած հետևությունը բոլորովին ճիշտ են. բայց ամենինն փերաբերություն չունեն Մեսրոպի հեղինակության հետ: Եթե լսենք, թև Մեսրոպ հայերենի վրայից է ձևել վրացական գրերը, այն ժամանակ կարելի էր մեր առածը վերի պատճառաբանությամբ հերքել: Բայց պատմությունը այդպիսի բան չի ասում և ամենինն բնական էլ չէ, որ Մեսրոպ հունարենից հայերեն, հայերենից վրացերեն և ուրեմն վրացերենից էլ ավանդներն զրեւո հետրած լինի: Պատմությունը տալիս է միայն իրողությունը, թև Մեսրոպ իրար հետ վիճի հետքից այդ երեք այբուբենները (նախ հայերեն, հետո վրացերեն և հետո ազգականներն): և բանասիրության դարձն է գտնել և հույց տալ, թև Մեսրոպ ինչ աղբյուրներից հանեց այդ տառերը: Վրացի տառերի ավելի նմանությունը հունարենի հետ կարելի է այսպես մեկնել:— Մեսրոպ հետքից հայերեն գրերը, ջանաց տալ նրանց ոչ թև ճիշտ ու ճիշտ հունական գրերի ձևը, այլ նրանցից մի քիչ տարբեր երևույթ, այնքան, որ կարևորագույն առանձինն այբուբեն ձևացնել: Երբ սկսեց կազմել վրացի գրերը, արդեն հայերենը կազմած լինելով չէր կարող նրանցից ավելի տարբեր ձևեր հետել, փախուսելով, որ գրերը բոլորովին չհեռանան բնատուր ձևից. սախիվում էր ուրեմն ավելի մոտենալ հունականին. մի բան՝ որից խուսափել էր նախապես դիտարկել: Դասավորության տարբերությունը արդյունք է այն գրերի հավելումին, որի վրա խոսեցանք չորրորդ կետում: Իսկ թվական արժեքը բնական հետևությունն էր դասավորության այս ձևի: Հայոց համար բնավ հետաքրքրական էլ չէր, թև այսինչ գիրը հունարենում ինչ արժեք ունի. որովհետև եթե այս բանին կարևորություն տված լինեին, կամ տանպատճառ հայերեն գրերը հունարենի շարքով պիտի դասավորեին, կամ նորա-

մուտ գրերին թվական արժեք չպիտի տալին և կամ թվական արժեքը խառն ձևով դասավորած պիտի լինեին, ինչպես արել են տարբեր համեմատությամբ երաշյական գրերի (abjad hāwaz հաշիվը):

Այս հինգ առարկությունները շեղելուց հետո, ուրիշ բան չէր մնում մեզ անել, եթե ոչ երկրորդ անգամ շեղանք, թև հակառակ աղբյուրները արժեք չունեն այս մասին, իրենց տված անգլեկություններն ու ժամանակագրությունը սխալ են, և թև իրեն միակ ժամանակակից և փափկական հեղինակ, ուստի և իրեն միակ հիմնական աղբյուր մնում է Կորյունը, որի առաջները կասկածելի համարելու պատճառ չկա բնավ:

Տ Տ

Հատկապես պետք է հիշել Մարկիվարտի կարծիքը վրաց գրերի ծագման մասին («Պատմություն հայ նշանագրերում», էջ 41): Այս գիտնականի հիմք է բռնում նախ Կորյունի հետևյալ խոսքը. «Եւ տոնոյր կարգեալ նշանագիրս վրացերէն լեզուին, ըստ շնորհեցելոյ նմա ի Տեառնէս (Կորյուն, էջ 15) Սրանից հետեցնում է, թև վրացերեն գրերը «հայերեն գրերի կազապարի վրայից կարգվեցան»: Վրացիների ձայնական գրությունը իսկ է հայերենի հետ՝ աննշան տարբերու-

թյամբ (չունի ը. ունի ղ և ճ): Ուստի Մեսրոպ հայերեն գրերը պիտի տար վրացի, Իսկ եթե այսպես չի վարվել և նոր այբուբեն է հնարել, ուրեմն կար պատասխանում գործածական մի այբուբեն, որին ստիպված էր հետևել: Բայց որովհետև վրացերենի ձայնական գրությունը այնքան հարուստ է, որ անկարելի է ենթադրել, թև որեւէ մեկը Մեսրոպից առաջ փորձ է արել որեւէ գրով վրացերեն գրելու, ուստի պետք է ենթադրել, թև Մեսրոպին հիմք ծառայող այդ այբուբենը այն ստար այբուբենն էր, որ գործածվում էր Վրաստանում ստար լեզվով պաշտոնական գրություններ գրելու համար: Դա պիտի լինի խուսափյալն այբուբենը, որ ծագում էր արամականից և գործածվում էր պարսիկների մոտ: Մեսրոպի կազմած այս այբուբենն է խուցուրին:

Եթե ուզենանք ամփոփել վերահիշյալ դատողությունները, կունենանք հետևյալ թև գիտները.

ա) Վրացերենի համար ոչ մի այբուբեն հնարված չէր:

բ) Վրաստանում գործածվում էր ստար (պահլավական) լեզվով գրությանց մեջ խուսափյալն այբուբենը:

գ) Մեսրոպ ստիպված էր հետևել նրան:

դ) Մեսրոպ հայերենի օրինակով կազմեց վրացական այբուբենը:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

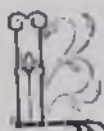
Այս յոյս թեզիսներից տառիներ յայտարարին ճիշտ է, այնպես ինչպես հայոց համար էր նրկորդ թեզիս ճիշտ չէ, ո՞վ է ասում, թե վրաստանում միայն պահպանվել են էին պրոմ, եթե տուրքներն անպարժեղման համարներ, ինչո՞ւ պիտի մերժենք համարներ, ո՞վ ասաց, ո՞վ վկայեց և ինչպե՞ս ապացուցեց, որ վրաց պրոմ պահպանվել են «խուսարեղման» այրուքներով էր և ոչ թե այն ստորակառն այրուքներով, որ պարժեղման էր պարսկական արքանիքում, Հայտատանում, Ազգանքում և այլուր, երբորդ թեզիսը յայտարարին անհատական է, ինչո՞ւ Մեսրոպ ստիպված պիտի լինի հետևել նկարագրող «խուսարեղման» այրուքներին և ոչ թե, արևելի, տարածական, հունականին, ստորակառն իրանյանին և կամ արին որ ուղենար Չորսարդ նույնպես յայտարարին անճիշտ է, Կորյունի «բոս շնորհեցելու» նմա ի Տեսանել թառերը ամենեկին հայերին տառերը չեն ակնարկում, այլ իր աստվածական կարողությունը եթե Կորյուն ասած լինի «բոս շնորհեցելու» նմա ի Տեսանել նշանագրողը» (Տիրուհի իրեն շնորհված տասերի համաձայն), այն մամանակ կարելի էր հայերեն տառերը հասկանալ, իսկ այստեղ պարզապես թարգմանում ենք «սկսեց կազմել վրացերեն տառերը» իր աստվածաշնորհ կարողությամբ Գրեթե նույն բանն է ասում Կորյուն իսկ ապիանից գրերի հորինման մասին խոսելիս։ Առնել ասպա նշանագիրը, բոս վերնապարզ կորույթի ստորութեան իրում և յաջողութեամբ Քրիստոս շնորհացն կարգելու և հաստատելու կշռերու

Չորս թեզիսներից պահելով միայն առաջինը՝ ընդունում ենք, որ վրացերեն լեզվի համար ո՞չ մի այրուքն զոյություն չունի և Մեսրոպ հնարեց այն, իսկ թե ի՞նչ այրուքների օրինակով այդ ցույց կառ այն մանրամասն համեմատությունը, որ պիտի կատարենք աշխատությունս երրորդ մասում։

1. Մեսրոպ մի բանի սղեակաճեմուն զեռում է Կորյուն զովասար զիւ և ասում տառաճելու, իսկ սմանդակեցին Կորյուն ի յշխար Շարար և Շրա որդին Կյուտա։— 2. Ավանդում են, թե Մեսրոպ բնակվել է Մարտանյա պաղը և այնտեղի եկեղեցին ինքն է կառուցել։ Այս ավանդությունը բխում է Հայտարարության և հիմնված է կեղծ ստուգարանային վրա։— 3. Մեսրոպ Կորյունի անգամ Այուսիմ, ուր երկար մամանակ մնաց, վաղիմակ իշխանի և սրահադուր վասակ Այուսի իշխանի սղեուրյամբ հունանցի ամենամեծու անկյուններն անգամ զարույնեւ բաց արեց, իսկ հաջորդ նշանակեց իւ աշակերտ Անանիա Այունեցուն։— 4. Այուսիմում Մեսրոպ հնարեց վրացերեն այրուքներ, մի բանի աշակերտներով անցավ վրաստան, վրաց Բակուր Բաղաթի հրամանով աշակերտներ հավաքեցին և Մեսրոպ բաց արեց առաջին վրացական դպրոցները։ Իրականությունը միայնակ վրաց բաժան-բաժան ցեղերին։ Մեսրոպ դարձավ վաղաբնակալ։— 5. Այուս պատմագիրներ (նատկապես Խոսեմացու) տված տարբերություններ վրաց լուսավորության մասին անհիշատ են։— 6. Վրացական ազգայնների տված տեղեկություններ և արդյւնքների հեղինակների կառ-ծիքը վրաց այրուքներ ձաղման մասին։— 7. Նրանց հենադատությունը և բավականի խնդիրը։— 8. Մարկվարտի կառծիք և Շրա հըն-նությունը։

(Շ ա Ր Ո Շ ա կ լ ի)

ՄԻ ԶՈՒԳԱԶԵՌ ԳՐԱԲԱՐԻ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ՄԻՋԵՎ

Եզոսն ենթակա է մշտական փոփոխությունների, ընդ որում փոփոխվում է ոչ միայն բառապաշարը, այլև քերականական կառուցվածքը։ Քերականական կառուցվածքի փոփոխությունը շատ ակնհայտ է թե՛ հնոսովոր ե թե՛ մոտիկ անցյալում։ Այս դրույթի բացահայտ ճշմարտացիությունը հաստատող բաղձաթիվ փաստերի ենք ականատես մեր լեզվի պատմության մեջ։ Այսպես, 13-րդ դարից մնացած մի ձեռնարկի մեջ պահպանված բառարանում հանդիպում ենք մի շարք բառերի, որոնք դուրս են բերվել հայ լեզվի բառային ֆոնդից ե փոխարինվել նոր բառերով։ Դրանցից են մալամիտ (անմիտ), նորատան (ծածկոյթ), շոթափել (փութալ), պապալ (հանդարտ), առ ող (ուսում), անպարթե (անդուլարար), անդուրդ (վճար), անքոյ (տնանկ), անիմակ (անընկեր), արքողառ (գծուծ), ասակից (խօսակից), աստնուրի (խաւարային), ապաւարո (մաքուր), ագոր (բարձրություն), ահար (ամբար), ակալիմական (հակառակ), բասղան (հմուտ), բացձուն (հպարտություն), բաքով (գօրազար), ցամ (հոտ), ցամնոտի (հոտի), ցապաք (ապաքէն), փարաղծաղ (հիմնադիր), փարթուր (դոնեա), նքողեալ (սովետ), ծխոյել (պատուհան), բակերտել (հաստաբեր), բաքաղեալ (դորաղեալ), ստորիք (փողոց), ծրղել (ներկել), ծփոց (խնոցի), համուռ (միանգամայն), համիդրակ (կաթնակից, ուսումնակից), փիպել (պատմել), փաղանուն (բաղձանուն) ե այլն։

13-րդ դարում հայտնի է վարդան վարդապետը (կոչվել է մեծ), որը Կիլիկիայի Հայոց Հեթում թագավորի պատվերով գրել է քերականության մեկնություն այս վերնագրով՝ «Յաղագս մեկնութեան քերականին,

զոր տրարեալ է մեծ վարդապետին՝ Վարդանայի խնդրոյ թագաւորին Հայոց Հեթումոյ»։

Քերականության մեկնության սկզբում գետնի վրա է թրակացու թարգմանության հայերեն դժվարությունների բառերի բառարանը։ Բառարանը կազմված է ոչ թե այբբենական կարգով, այլ խառն, սկսած առաջին էջից ե պարունակում է 194 բառ։ Բառարանը կրում է այսպիսի վերնագիր՝ «Մեկնութիւն բասից քերականին»։ Բերում ենք մի բանի որինակ.

տրամադրեալ—փոփոխեալ

բաղդաւք—պատճառք

անբաղդաւք—անպատճառ

ներկուր—բառ կուր, կիրթ, վարժ

բառ ներգոյս—բառ ի ներքս գոյս

վերծանելի—ընթերցելի

բառ ենթադրութեան—բառ քննութեան

սնդալո—որ երկուքին կարճ են

ստեղն—մէջ

վերջատանջ—որ վերջն երկայն է

տրամախոհ—ճշմարտախոհ, մտածարար,

մտածօրէն

արուորագոյն—քաղազոյն

նենթակալումն—պատահումն

եզ տո մու—մի առ մի

նմանասէր—նմանազգի

ներաւկառեալ—ընդ ստացողին առեալ

հակակալ—ընդդիմակալ

կոնք—ստուար

տարորոշ—բաժանեալ

տասնութինք—ասմունք, ասնույ, ասել

ըմբողջատութեամբ—առանց համեմատութեան

պատումն—ընտրութիւն, քննութիւն

աւելթար—անբասիր, անսխալ

եզ—մի

ենթանկեալ—ընդ անուամբ անկեալ

բազմապատկան — չամիճառանկան
 ո՞ր, ո՞ր գան — ո՞րպէս
 ո՞ր պակ — ո՞ր քան
 ի՞նչ կէն — ի՞նչ կէն
 ի՞նչ բար — ի՞նչ բար
 ի՞նչ գան — ո՞ր տարադ կամ ո՞րպէս
 ո՞ր ցան — ո՞ր պունակ
 ո՞ր կէն, ո՞ր պակ — ո՞րպէս
 ո՞ր շան — ո՞ր յափ
 բազմանակ — բազմաբար
 նրապանկ — նրապանկ
 ամանակ — նուազ մասն ժամանակի
 շաղաշար — շարժեցելոց
 արագեղ — արագեղացի՝ և տղն:

№ 2371 — 2371 Անտաղբում, բացի Բրա-
 կացու քերականությունն բառարանից, զե-
 տեղված է նաև հայերենից հայերեն և հը-
 բայեցիկներից հայերեն բառերի բառարան:
 Հայերեն բառարանը հետաքրքրական է նրա-
 նով, որ նրա մեջ պարունակվող շատ
 բաներ չբացիկ են արդեն մեր արդի բառա-
 չին ֆոնդից: Այսպես՝

տնչել — աչել էլ
 սուրդը — մամուլը
 տոշկել — ողորկել
 տինա — իսկ նա
 տոխարակ — գերազանցելու
 տեղետին — զուխ իմաստասիրաց
 Նախ — մացուս
 Նամ — հոտ
 Նանդ — յաւէտ
 րախարար — օրախարար

Ուշադրով է № 7117 Անտաղբի հայերեն
 բառարանը, որի անձանոթ բառերը գործա-
 ծությունից դուրս են եկել, իսկ դրանց մեծ
 մասը՝ բացատրությունը՝ հանդիսացող բառե-
 րի մեծագույն մասը գործածական են մեր
 արդի հայերենում: Բառարանը կազմված է
 այբբենական կարգով: Նմուշի համար բն-
 րում հենց հետևյալը.

առած — արհեստ
 առաջոյն — առաջին
 առաջուր — առ ռտն կոխել
 անգուրդ — վճար
 անքոտ — տնանկ
 անկոէն — թերադարձ
 արգանակ — ճարպ սպաս
 բաժ — մասն
 ծածանակ — խայտառակ
 ծմբել — տխրել
 կածել — գրոշմել
 շապրել — յուրդորել
 շականցել — ի վերայ կալ մոռը և լսել
 շաղապաան — պատառիկ

նհանցել — յետս դարձուցանել
 ներքրջանակ — ուսումնական
 պարէտ — անսույ
 պատանի — որ ի հորտոյ կտրդի է, թէպէտ
 և նրխատարդ է

բապադ — նուազ
 բուզէ — աշխարհ
 բուզէից — մասանց
 բուհանակ — տնտաւոր
 զամնուտիլ — հուտիլ
 ցանդ — միշտ, հետևողով
 ցանդ հախրաւ — մշտագնացույ
 ցիճին — յար
 ցի — ձիւրա
 ցովիլ — էրեկ, բերկրել
 իւթ — նիւթ
 իւն — թույնը
 ինանկումն — ցնորումն, պակասումն
 իւրանկալ — զգայ յինքն
 իւր — հայարտութիւն
 իւրադանք — սևոք ազանց
 փաղփաղել — փալլել
 փաղասէր — բազմասէր
 փաթուր — զետ
 փառողանալ — բարձրանալ
 փասկայ — փախուստ
 փարու — պատասխանի
 ի զէղ — ի ճաշ, յանդ, նման և արև

Գրաբարը թե՛ իր կազմավորման շրջանում
 և թե՛ իր զարգացման հետագա էտապներում
 իր մեջ ընդունել է յազմաթիւ բառեր ու հա-
 րուստացրել հայերենի բառային ֆոնդը թե՛
 նորաստեղծ և թե՛ օտարամուտ, փոխառյալ
 բառերով: Հայ ժողովուրդը դարձել է շարունակ
 յաղաքական, տնտեսական, կուլտուրական
 փոխհարաբերությունների մեջ է գտնվել իր
 նարեան ժողովուրդների՝ վրացիների, ադըր-
 բեյանցիների, ինչպես և օտարների՝ պար-
 թների, պարսիկների, ռուսների, նոռայե-
 ցիների, արաբների, ասորիների և ուրիշների
 հետ: Այդ փոխհարաբերությունների հետե-
 վանքով զրաբարի մեջ մտել են բազմաթիւ
 արմատներ, բառեր, արտահայտություններ և
 հոխացրել հայ լեզուն: Ընդի հարստացումը
 կատարվել է նաև փոխառություն և թարգմա-
 նական պրակտիկայի միջոցով:

Գրաբար լեզվով թարգմանվում է Աստվա-
 ծաշունչը անմիջապես գրերի պոետից հետո,
 այնուհետև ասորերենից և հունարենից
 թարգմանվում են կրոնական բնույթի գրքեր,
 ինչպես և շարադրվում են ինքնուրույն ստեղ-
 ծագործություններ: Աստվածաշնչի ու կրոնա-
 կան գրքերի թարգմանությունը զրաբար լեզ-
 վով վիայում է, որ այդ լեզուն հասկանալի է
 եղել հայ ժողովրդին զեռ 5-րդ դարում: Իսկ

1. Հայկական ՍՍՀ Պետ. մատեն. - ի Ան. № 2371 —
 2371, ք. ք. 1 — 7:

և թե՛ գրադարը հասկանալի է եղել բովանդակ հարկային համար, այդ նշանակում է՝ նա չի հանդիսացել բարձր խափի լեզուն, հետևաբար դասակարգային լեզու չի հանդիսացել ու չի սպասարկել միայն մի դասակարգի: Սակայն այդ չի նշանակում, թե հայ գերիշխող դասակարգն անտարբեր է եղել լեզվի նկատմամբ և որեւէ եղանակով չի արտահայտել իր ազդեցությունն այդ լեզվի վրա:

Պարզ է, որ հեթանոսության և քրիստոնեության ժամանակաշրջանում գրական հայերենի մեջ մուտք են գործել ժամանակաշրջանի կենցաղը, աշխարհըմբռնումը գրականորոշ բազմաթիվ արտահայտություններ, Այդպիսի բաներ կարող էին լինել եկեղեցի, Երիտունեություն, տաճար, նախարար, հաւաքատեղի, իշխան, մարգպան, հազարավետ աշխարհի, կայսր, իշխոս, եպիսկոպոս, Բահանայապետ, գեղջուկ, աւագանի, բանաւոր հոտ, դաս Բահանայից և այլն: Այս բաները մուտք գործելով լեզվի մեջ, ընդ փոխում գրաբարի քերականական կառուցվածքը, այլ գործածվում են պահպանելով լեզվական միջին այդ գոյություն ունեցող կառուցվածքը՝ բայական, գոյական ձևերը, միայն երբ նոր բաները մուտք են գործում լեզվի մեջ, այդ ժամանակ նրանց տեղի են տալիս և դուրս են ընկնում հին, նախաքրիստոնեական շրջանի բաները, ինչպես են Բուրմ, Անհյան, արծան Անահտի, Միհր, Աստղիկ, ատուշան, երգ ցցուց, հայր աստուածոց, ղիցն օգնակաւորիւն, մատնան մեհենից, լիշապագուն և համանման այլ բաներ:

Գրաբարին, որպես ընդհանուր լեզվի, առթնթիւ պոլիթյուն են ունեցել նաև հայ բարբառները, այսինքն այն լեզուն, որն ընդհանուր հայ ժողովրդի լեզու չէր, այլ առանձին զավառամասերում ապրող ժողովրդի խոսակցական լեզուն:

Բարբառների գոյություն մասին վկայում են մեր մատենագիրները՝ Կորյունը, Կլիսիկը, Անանուն մեկնիչը, Ստեփանոս Սյունեցին: Դրա հնագույն տեղեկությունը գտնում ենք Կորյունի մեջ, նա խոսում է Մարաց կույմերում բնակվող հայ ժողովրդի կոչում ու կոպիտ լեզվի գծվարմբունկություն մասին:

«Յայնժամ վապլաղակի հրաման ստեալ ի թագաւորէն՝ սկիզբն առնելոյ դիտածարութ կողմանսն Մարաց, որք ոչ միայն վասն դիւական սատանայակիր բարոյցն ճիւղողութեան, այլ և վասն խեցրեկագոյն և խռորագոյն լեզուին՝ զծուարամատուցք էին:» (Այն ժամանակ թագաւորից շուտով հրաման առավ՝ սկսելու [սովորեցնել] Մարաց կողմերը, որոնք զովար մատուցելի էին ոչ միայն իրենց դիվական, սատանայակիր, ճիւղողային բարքի, այլ և

խեցրեկագոյն և կոչում ու կոպիտ լեզվի պատճառով):

Մարաց կողմերը, ինչպես բացատրում է տեղեկագիր Մ. Արեղյանը, չպիտի հասկանալ Մեծ կամ Փոքր Մարաստանը, այլ Մասիս լեռան հյուսիս-արևելյան կողմերից սկսած Թրաս դեռի երկու կողմերը, Շարուրի դաշտից մինչև Նախիվան, Խրամ և Զուլա և այլն (Բվարք Մաշտոցի, էջ 207, ծանոթ. 55):

Ստեփանոս Սյունեցին, Դիմիտրիոս Բրակացու քերականության հայերեն թարգմանություն մեկնիչը, որ ապրել է 8-րդ դարում, իշխատելով է 7 դարրադի ասիականություն իր օրով. դրանք են՝ Կորճաթի, Տայթի, Խուրթի, Զորորդ Զայթի, Սպերի, Սյունիքի և Լեզգախի. իսկ նույն Բրակացու մի ուրիշ մեկնիչը՝ Անանունը՝ հաղորդում է «բազմութիւն թարգմաչին արտաբերումները՝ զազուկ, պազուկ, փազուկ»: Բարբառային այս արտաբերումները (պազուկ, փազուկ) էական են արեւմտահայ լեզվին և գոյություն ունեն մինչև այսօր:

Սովետական հայ լեզվաբանության մեջ կանխադրություն, թե գրաբարի անկումը սկսվում է 7-րդ դարից և տևում է մինչև 11—12-րդ դարը՝ Մեղ թվում է, որ ճիշտ չէ 11—12-րդ դարը ստանալի դրաբարի անկման վերջակետ, որովհետև 12—15-րդ դարերում ունենք բազմաթիվ գրական արտաբերություններ գրաբար լեզվով: Անգամ 17-րդ դարում հայ պատմիչ Առաքել Նալբանդյանի իր պատմությունը գրել է գրաբար. էլ ընթ խոսում Միսիթարյանների մասին, որոնք 18—19-րդ դարերում հսկայական գրական ժառանգություն (ինքնուրույն և թարգմանական) թողել են գրաբար լեզվով: Անժխտելի է, որ 12-րդ դարից գրաբարին զուգահեռ իրապարակվել են գրական արտաբերություններ գրված ոչ ժամբար գրաբարով, այլ Թարբարային հիմք ունեցող հայերենով: 31

Բայց դա չի կարող հիմք ծառայել ստեղծ, թե 11—12-րդ դարերում գրաբարն արդեն հասել էր մեհոս, բարացած վիճակի, երբ 11—12-րդ դարերում մեր ձեռքի տակ կա հսկայական գրականություն գրաբար լեզվով: 19-րդ դարի 60-ական թվականների ժամանակաշրջանում սրված պայքարը գրաբարի և աշխարհաբարի շուրջը վկայում է, որ գրաբարը, որպես ընդհանուր գրական լեզու, 11—12-րդ դարերում դեռ չէր սեռանում: Զի կարելի սահման դնել, թե այս կամ այն ժամ-

2. Կորյուն, «Բարք Մաշտոցի», թարգմ. պրոֆ. Կ. Արեղյանի, Երևան, 1941 թ., էջ 55:

3. Ա. Ա. Արքադաւան, «Գրաբարի ձեռնարկ», Հայկական ԽՍՀ Պետական ներքին մանկավարժական ինստիտուտի հրատարակություն, Երևան, 1952 թ., էջ 15:

զնառում մի լեզու չբանում է, մեռնում է և նրան հարորդում է մի ուրիշը՝ կնգվի, այս պնդումը պարարի, փոփոխությունը և զարգացումը տեղի է ունենում անզուգուր, միևնույն որ նոր ձևերը և արտահայտությունները իշխում են լեզվի մեջ և փոխում նրա նախնի կերպարանքը՝ Բեյր սասածը հաստատվում է 13-րդ դարի ուղղագրական ոճի բառաբանից բերած հետևյալ օրինակով.

«Բէ ս'յր են տասնց յիւյ բառեսաւն —
ճգնեա, թագաւորեա» (Բէի սրտն էն յ չոս-
նեցազ բառեսաւ — ճգնեա, թագաւորեա)՝

«Բէ ս'յր են բառեսաւն սյք յի տանուն ի
վերջան — արդարացայ, ձանձրացայ, բն-
թայայ» (Բէ սրտն էն այն բառեսաւն, որ-
տան վերջում տանում են յ — արդարու-
ցայ, բնթայայ)՝

Եւս եւս հափնակոնացուցիք նույն դարի
մի ձեռագրում (N 2374—2375) արդեն զար-
ձկն է Լ. Թրինակ՝ «Վասն սկսոյ սր անպատ-
հառ յի ունի զկիս — տասարկոյ, տանկոյ,
արծաթոյ» (էջ 90)։ «Վասն նոյն կատարեալ
բառեսոյ սր յամենայն տեղիս անխալ և
անպատհառ անուղղուն զկենդանական յի-
սուս — անխառնոյն, իրեայ, հայերէն,
այս ուղղ, այս մարդ և այլն (էջ 93)։ «Վասն
նոյն կատարեալ յիւսոյ սր անփոփոխ էն և
անշարժ... տարեցայ, տրդարացայ և այլն
(էջ 94)։ Զեռուգրի Վեդինակը Լեւոնապետ
գրիչն է, որը կազմել է ուղղագրական բառ-
գիրք և այլբանական կարգով գրել բառերի
ուղղագրությունը։

Բերած օրինակից պարզվում է, որ 13-րդ
դարում գոյություն է ունեցել դրարաբք, հար-
կավ, 5-րդ դարի դրարարը չէ, որովհետև
100 տարվա ընթացքում դրարարը ենթարկ-
վել է փոփոխությունների, և այդ փոփոխու-
թյունները կատարվել են աշխարհարարի
տարրերի անձան և ուժեղացման ուղղու-
թյամբ դրարարի մեջ, մինչև որ 18—19-րդ
դարերում արդեն դրական լեզուն նաեղև է
զայիս որպես աշխարհարար լեզու, բայց ոչ
լիովին ազատագրված դրարարյան ձևերից։
Հետևելով դրարարի մեջ տեղի ունեցած փո-
փոխություններին, նկատում ենք, որ 13-րդ
դարում որպես հոգնականացուցիչ մաս-
նիկ դրական հայերենում գոյություն են ունե-
ցել Բ. եւս, ևր մասնիկները, Թրանցից Լաւ-ր
վերածվել է Լ. Բ. և չբացել աջորդ դարե-
րում, Բ հոգնականացուցիչը դիմացկուն է
եղել և շարունակել է ապրել Լ. Բ. ին գուգա-
նեո մինչև 19-րդ դարի 60-ական թվական-
ները, 20-րդ դարում արդեն Բ. չգուրս է րև-

ել և իր տեղը զիջել Լ. կամ Եւս հափնակա-
նացուցիչներին։

Գերանխոնակա՞ն եւս, սո՞ւս, եոցա, սո-
ցա, եոսանկց, սոսանկց և այլ դրարարյան
ձևերը զեւ իշխում էին 1000—1015 թվա-
կաններին, սրանք փոխարինվում են եւսանկ,
եւսանցից, սոսանկ, սոսանց, սոսանցից
և այլ ձևերով և յրանում արդի հայերենից։

Գերան հոյնանափոխությունը արդի հայե-
րենի և հին հայերենի մեջ նույնն է, Թե՛
դրարարում և թե՛ աշխարհարարում բառի
անձան պնդումը շեշտի ուղղեցություն տալի՝
սյ-ր (սյ) դառնում է ու, օրինակ՝ յոյս—
յոսանայ, յոյս—յոսայ, յոյս—յոսական.

Ի ձախավորը դառնում է ր, բայց չի գոր-
վում, օրինակ՝ թուղթ—թղթոյ (թղթի), չուր—
չրայ (չրի)։

Ի ձախավորը դառնում է Լ. օրինակ՝ զեւ
—զիտել, Բոսվէս—Բոսվիսի, սեր—սերոյ,
սիրել և այլն.

Լայ երկրարարը գոտնում է Լ. օրինակ՝
պոշառնեայ—պաշառնէլի, պաշոռնէական,
իրեայ—հրէի, հրէական.

Եւ երկրարարը դառնում է Ե. օրինակ՝
ուսեան—ասեան, ասենակայ, մատեան—
մասեան, մատենադարան և այլն։

Հոյովման մեջ սեականը դրարարում և
աշխարհարարում մեծ մասամբ նույնն է,
տարբերությունն սկսվում է եղակի հայցա-
կանից և պաշտանվում դիմավորապես բա-
ցատական, զործիական ու ներգոյական հո-
ովներում, Հոգնակի յիում աշխարհարար
մեծ մասամբ տարբեր է դրարարից։ Եւսպես՝

Եւս հոյովումը նույնն է դրարարում և աշ-
խարհարարում, օրինակ՝ զայուստ—զայրս-
ուսան, զայրսեամբ, փախուստ—փախստեան
փախստեամբ, քաջութիւն—քաջութեան, քա-
ջութեամբ, գրութիւն—գրութեան, գրութեամբ
Աշխարհարարում նկատելի է սեականի եւս
հոյովմանի անկում և նրա փոխարինումը
յուելի (յուելի) հոյովմանով, իսկ զործիական
հոյովման մեջ Լամբ վերջավորության փո-
խարինումը իւելով (յուելով), օրինակ՝ Հարա-
թիւն—Հարութիւնի, Հարութիւնով (փախ, Հա-
րութեան, Հարութեամբ) և այլն։

Ի հոյովման մեջ եղակի սեականը և տրա-
կանը նույնն են դրարարում և աշխարհարա-
րում, մնացած հոյովները տարբեր են, իսկ
տարբերությունն սկսվում է եղակի բացա-
ռականից, սիրտ—սրտի, սրտից—ի սրտէ,
սիրտք—սրտեր, ձայն—ձայնի և այլն։ Գոր-
ծիական և ն հիշեցնում է այդ հոյովմանի
նմանությունը, սրտիս—սրտով, ձայնիս—ձայ-
նով և այլն.

Ան հոյովման մեջ դրարարի ու աշխար-
հարարի սեականն ու տրականը նույնն են,
բայց նույնը չեն եղակի բացառականը, գոր-

4. Հայկական ՍՍՀ Պետ. մատեն. ի ձեռ. N 1117,
թ. 185.

5. Նույն անգում, թ. 187.

ծիականը և բոլոր նորվաձևերը հոգնակիում: Օրինակ՝ տուն—տան, հղն—հզան, զեկու-
ցում—զեկուցման. բայց՝ տնից—ի տանի,
տներ—տուներ, տների—տանց, տներով—
տամբք:

և հոլովման մեջ աշխարհարարում կորել
է գրարարյան ձևը և ն հոլովիչը փոխարին-
վել է ի հոլովիչով (արտաքին թիքման), Օրի-
նակ՝ աղբիւր—աղբեր (գրարար), աղբուր—
աղբրի (աշխարհարար), կայսր—կայսեր
(գրարար), կայսր—կայսրի (աշխարհարար),
բայց իբրև ածական՝ կայսերական (աշխար-
հարար):

ու հոլովման մեջ սեռականը և տրականը
նույնն են, բայց տարրեր են եզակի բացա-
ռականը, գործիականը և հոգնակի թվի բոլոր
նորմները: Օրինակ՝ գանձ—գանձու, (գրա-
րար), գանձերի (աշխարհարար), գանձույ
(գրարար), գանձերով (աշխարհարար): ու
հոլովումը աշխարհարարում պաշպանվել է
ի վերջավորված բառերի մեջ, որոնք գրա-
րարում եզակի սեռականում և տրականում
ունեն ոչ հոլովիչը: Ինչպես երևում է, գրա-
րարի ոչ հոլովիչը աշխարհարարում փոխա-
րինվել է ու հոլովիչով. օրինակ՝ մորենի—
մորենույ (գրարար), մորենի—մորենու (աշ-
խարհարար), դաւ—դաւոյ (գրարար), դաւ—
դաւու (աշխարհարար) և այլն:

ՍԵ հոլովման մեջ թե՛ գրարարում և թե՛
աշխարհարարում եզակի տրականը և սե-
ռականը նույնն են, եզակի թվի բացառակա-

նը երկսի մեջ կազմվում է տրականից, իսկ
եզակի գործիականը և հոգնակի թվի բոլոր
նորմները գրարարում բոլորովին տարրեր
են: Օրինակ՝ եղբայր—եղբոր (գրարար և
աշխարհարար), հայր—հոր, բայց ի հորե
(գրարար), հորից (աշխարհարար), յեղբորե
(գրարար), եղբորից (աշխարհարար) և այլն:

ՈՋ հոլովման մեջ եզակի թվի սեռականը
և տրականը նույնն են գրարարում և աշխար-
հարարում, իսկ եզակի բացառականը և գոր-
ծիականը և հոգնակի թվի բոլոր հոլովները
տարրեր են իրարից: Օրինակ՝ կին—կնոջ,
կանայք—կանանց (գրարար և աշխարհա-
րար), ի կնոջէ—կնոջից, կանամբ—կնոջով և
այլն:

Այսպիսով գոյականների հոլովման մեջ
աշխարհարարում պահպանվել են միայն ե-
զակի թվի սեռականի և տրականի հին, գրա-
րարյան հոլովական վերջավորությունները,
իսկ մնացած բոլոր հոլովներից չբացել են
գրարարյան ձևերը և փոխարինվել նոր հո-
լովական ձևերով: Փրարարի հոգնակի թվի
հոլովական բազմազան ձևերը չբացել են և
աշխարհարարում վերածվել են մեծ մասամբ
ի հոլովման:

Համաման երևույթ նկատում ենք դերա-
նունների հոլովման և բայերի խոնարհման
մեջ:

Գերանունների հոլովման մեջ տեղի է ու-
նեցել հետեւյալը.

գ ր ա ր ա ր

ուղղ.	սեռ.	տրկ.	բցո.	գրծ.
եզակի	ես	իմ	իճծ	յինէն ինն
հոգն.	մեր	մեր	մեզ	ի մէնջ մեք
եզակի	դու	քո	քեզ	ի քէն քեք
հոգն.	դուք	ձեր	ձեզ	ի ձէնջ ձեք
եզակի	սա	որա	ոմա	ի սմանէ սովա
հոգն.	սարա	սոցա	սոցա	ի սոցանէ սոքաք

ա շ խ ա ր հ ա ր ա ր

ուղղ.	սեռ.	տրկ.	բցո.	գրծ.
ես	իմ	իճծ	ինձնից	ինձնով
մեք	մեր	մեզ	մեզնից	մեզնով
դու	քո	քեզ	քեզնից	քեզնով
դուք	ձեր	ձեզ	ձեզնից	ձեզնով
սա	որա	որան	որանից	որանով
սրանք	սրանց	սրանց	սրանցից	սրանցով

Անձնական դերանունների հոլովման մեջ
նույնն են եզակի և հոգնակի թվերի սեռա-
կանը և տրականը. շեղումն սկսվում է եզակի
թվի բացառական հոլովից, իսկ ցուցական
դերանունների հոլովման մեջ եզակի թվի սե-
ռականում և տրականում դուրս է բնկել ո
ձայնավորը: Բոլոր դեպքերում բացառականը
և գործիականը կազմվել են տրականից (թե՛
եզակի և թե՛ հոգնակի թվերում):

Նույնանման պատկեր տեսնում ենք բայե-
րի մեջ:

Փրարարում և աշխարհարարում անորոշ
դերբայները հոլովվում են միայն եզակի

թվով (դրիւ—գրիւոյ, դրնլու) իսկ անցյալ
դերբայները հոլովվում են թե՛ եզակի և թե՛
հոգնակի թվերով (տեսնալ—տեսնելոյ, տեսն-
լոց, տեսած—տեսածի, տեսածների):

Ներկա կամ ենթակայական դերբայները
գրարարում և աշխարհարարում ունեն միա-
տեսակ վերջավորություն՝ ուլ, իշ և հոլովվում
են թե՛ եզակիում և թե՛ հոգնակիում: Այստեղ
նույնպես նմանությունը եզակի սեռականի և
տրականի մեջ է: Փրարարում հոլովվում է
ի—ա խառն հոլովմամբ, իսկ աշխարհարա-
րում՝ ի պարզ հոլովմամբ: Այսպես՝

		Ի Ե Մ Ի Մ Ե		Ա Ղ Յ Ա Մ Ե Ի Մ Ե	
Եզակի	ուղղ.	հեղինջ	յաղթող	հեղինջ	հաղթող
	սխտ. արկ.	հեղչի	յաղթողի	հեղչի	հաղթողի
	լլղռ.	ի հեղչէ	ի յաղթողէ	հեղչից	հաղթողից
	զլրծ.	հեղչատ	յաղթողատ	հեղիչում	հաղթողում
Քաղնակի	ուղղ.	հեղինջք	յաղթողք	հեղինջեր	հաղթողներ
	սխտ. արկ.	հեղչաղ	յաղթողաղ	հեղինջերի	հաղթողների
	լլղռ.	ի հեղչաղ	ի յաղթողաղ	հեղինջերից	հաղթողներից
	զլրծ.	հեղչաք	յաղթողաք	հեղինջերում	հաղթողներում

Ընթանալու հետևանքով ձևափոխության արժեքները հետևյալն են, ինչ որ պայմանական տեսանկյունից։ Այսպիսով, արժեքները պահպանվել են եզակի սեռականի ու արականի նույնությունը պահպանելու համար, իսկ չորսը եղև եզակի բացասականի, դարձականի և հոգնակի թվի բոլոր նյութական դարձարժեքները և նրանք փոխարինվել են ի պարզ նյութական ձևերով։

Համանման երևույթ կարելի է նշել նաև բայերի խոնարհման մեջ։ Որոշ ձևեր չբացվել են և փոխարինվել նորերով, իսկ որոշ ձևեր շարունակում են պահպանվել աշխարհարարում։

Ի խոնարհման ժամանակ բայի ներկան և անցյալ անկատարը նույնն են, միայն աննշան ատրիբուցիայով։

Ե Ի Լ Կ Ա		Վ Ա Մ Ա Ն Կ Ա Լ Կ	
զլրալար		աշխարհարար	
Էժ	Էմբ	Էժ	Էնբ
Էա	Էք	Էա	Էք (էք)
Է	Էն	Է	Էն

Ա Ն Գ Ղ Ա Ղ		Ա Ն Լ Կ Ա Մ Ա Ղ	
զլրալար		աշխարհարար	
Էի	Էար	Էի	Էինբ
Էիր	Էիք	Էիր	Էիք
Էր	Էին	Էր	Էին

Տարբերություններ ներկա և անկատար ժամանակների շղթայի շուրջին դեմքի մեջ է, իսկ մյուսները նույնն են։

Այս օժանդակ բայաձևերը դարձարժեքներ են դալիս միացած, կցված բայաբաժանի, իսկ աշխարհարարում՝ անջատ են։

Ե Ի Լ Կ Ա		Վ Ա Մ Ա Ն Կ Ա Լ Կ	
զլրալար		աշխարհարար	
զր-Էժ	զր-Էմբ	զր-Էժ	զր-Էնբ
զր-Էա	զր-Էք	զր-Էա	զր-Էք
զր-Է	զր-Էն	զր-Է	զր-Էն

Ա Ն Գ Ղ Ա Ղ		Ա Ն Լ Կ Ա Մ Ա Ղ	
զլրալար		աշխարհարար	
զր-Էի	զր-Էար	զր-Էի	զր-Էնբ
զր-Էիր	զր-Էիք	զր-Էիր	զր-Էիք
զր-Էր	զր-Էին	զր-Էր	զր-Էին

Ա խոնարհման մեջ դարձարժեքի խոնարհման ձևերը դուրս են ընկել և փոխարինվել նույն ձևերով, ինչ որ տեսանք և խոնարհման

ներկա և անցյալ անկատար ժամանակների մեջ։ Օրինակ՝ կարդալ, խաղալ, դաժանալ բայերը։

Ե Ի Լ Կ Ա		Վ Ա Մ Ա Ն Կ Ա Լ Կ	
զլրալար		աշխարհարար	
կարդ-ուժ	կարդ-ուժք	կարդ-ուժ	կարդ-ուժ Էնք
կարդ-առ	կարդ-այք	կարդ-ուժ	կարդ-ուժ Էք
կարդ-այ	կարդ-ան	կարդ-ուժ	կարդ-ուժ Էն
Ա Ն Գ Ղ Ա Ղ		Ա Ն Լ Կ Ա Մ Ա Ղ	
զլրալար		աշխարհարար	
կարդ-այի	կարդ-այաք	կարդ-ուժ	կարդ-ուժ Էինք
կարդ-այիր	կարդ-այիք	կարդ-ուժ	կարդ-ուժ Էիք
կարդ-այր	կարդ-ային	կարդ-ուժ	կարդ-ուժ Էին

Այստեղ գրարարի և աշխարհարարի նույնությունը դեմքերի վերջավորության մեջ է՝ ի, իր, ր, իր, ին (բացառությամբ հոգնակի առաջին դեմքերի)։

Փրարարի ու խոնարհումը չթացել է, զրակ սն աշխարհարարում ու խոնարհում զոյություն չունի։

Բայերի խոնարհման անցյալ կատարյալ ժամանակի որոշ ձևերը պահպանվել են աշխարհարարի մեջ։

Նախ՝ և և ա խոնարհման բայերի անցյալ

զյալայլ

կարդաց-ի	կարդաց-աք
կարդաց-եր	կարդաց-իք
կարդաց	կարդաց-ին

Համանման երևույթ կարելի է նկատել նաև բուն հրամայականի և արդելական չրամայականի կազմության մեջ, Այսպես՝ բուն հրամայականը կազմելիս բայերի համար հիմք ընդունում ենք անցյալ կատարյալի և-

կատարյալի հիմքը (առիստի բունը) թե՛ զրարարում և թե՛ աշխարհարարում ցո-ական է։ Այսպես՝ կարդալ—կարդաց, գրել—գրաց, գրեց, Փրարարյան կատարյալի պարզ հիմքը (պարզ առիստը) աշխարհարարում չկա, ուրեմն չթացել է որպես բայաձև, որովհետև, ինչպես վերև ասվեց, ու խոնարհում չկա աշխարհարարի մեջ։

Երկրորդ՝ դեմքի վերջավորությունները մուլն են նրկսի մեջ, բացառությամբ հոգնակի առաջին դեմքի։

աշխարհարար

կարդաց-ի	կարդաց-ինք
կարդաց-իւ	կարդաց-իք
կարդաց	կարդաց-ին

զակի թվի երրորդ դեմքը (որը կատարյալի հիմքն է), որը նգակիում ստանում է շեշտ, ընդորում կորչում է ցո-ական հիմքի ց հրն-յունը, իսկ հոգնակիում նույն զո-ական հիմքին ավելանում է Ն հոգնականացուցիչը, 0-րինակ՝

կատարյալի հիմքը—կարդաց, գնաց, թող.

հրամայական { եղակի—կարդա, գնա, թող.
հոգնակի—կարդաց-էք, գնաց-էք, թող-էք.

Արդելականի հրամայականը կազմվում է (զրարարում և աշխարհարարում) եղակի և հոգնակի թվերի երկրորդ դեմքից. նգակիում ստանում է ր վերջավորությունը, իսկ հոգնակիում՝ Ը։ Օրինակ՝ մի կարդա, մի՛ կարդա (զրարարում, մի՛ կարդա, մի՛ կարդա)։ Թե՛ նգակիում և թե՛ հոգնակիում բա-

յից ոտաց զրվում է մի՛ նգանակիչը (զրարարում և աշխարհարարում)։

Քերականական կառուցվածքի նմանությունը հաստատուր բաղմաթիվ ուրիշ փաստեր ևս կարելի է բերել զրարարից ու աշխարհարարից, սակայն լավարար ենք համարում այս-րանը։

ՄԻՆԳԵՋԱՌԻՈՒՄ ԳՏՆՎԱԾ ՀԱՅԱՏԱՌ ԲԵԿՈՐՆԵՐԻ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գրքեջանական ՄՄԻ Գիտություն. ներքի սկապիմիայի Պատմության խնամախոսի նույնաների վերջին տարիներս Մինգեջաուրում չապիտական նյութերից ուղղորդված արժանի են չապիտական գրքի պարտականույ ընկերները, որոնք, զբախտաբար, մինչև այժմ մնում են չապիտականությունը և չվերածված վիճակում:

Հայկական գրքի պարտականույ այդ նյութերի ընկերների մասին առաջին աղբյուրում արագորակ է Աղբյուրական ՄՄԻ Գիտությունների ակադեմիայի «Ջեկուցագրեր»-ի 1918 թվականի N 9-ում պատկերված Մինգեջաուրի 12-րդ չապիտական տեղամասում չապիտական չապիտական Մ. Մ. Կապիկի տեղեկագրում: Այնտեղ այդ ընկերների մասին առված է նույնպիսի: «Չապիտական չապիտական պատերից մի բանիս պարզանկարված են փորագրի սրեամենտներով, որոնք ունեն կամ շատ կարծր և կամ կոպիկ նման փրիսյուն կապված: Որոշմանտները պատրաստված են փարպակների, երկրաչափական Ավերի և այլ պարզագծերի նմանությամբ: Արեամենտները մի փախիս վրա կան արեամենագրություններ»¹ (ընդգծումը մերն է — Ա. Ա.): Հոգվածում ապագրիկ է ընկերներից մի բանիս լուսանկարը, սրի մեջ, զբախտաբար, վատ ունույթի նույնանքով, որոշ տառեր աղտոտված են ներկայացվել:

¹ С. М. Казнев, «Новые археологические находки в Мингеауре» (см. «Доклады АН Аз. ССР», № 9, 1918 г., стр. 398).

Հայտնառ այդ ընկերների մասին 1951 թվականին միջառկայ ձեռք խոսակ էն նաև չապիտաներ Մ. Մ. Վալիդովը և Վ. Պ. Նոմենկոն՝ Մինգեջաուրում չապիտական տառերի մասին իրենց գրած արժեքագրում: Նրանք ևս տպագրել են ընկերների լուսանկարն առանց վերծանություն և մեկնարանություն:

Չապիտական տվյալ ընկերների ուսումնասիրությունը, չապիտական չապիտական չապիտական վրա մենք նախ աշխատեցինք պարզել տվյալ գրության մոտավոր ժամանակը, առանց որի անհնար էր պարզել վերծանության նույնպիսի որոշ չապիտաներ նշված գրքի գրանները չապիտական մեջ ղեկով չապիտական չապիտականների նույն մենք եկանք այն չապիտական չապիտական, որ ապիսյ ընկերների գրերը նմանվում են իրապագեմի չապիտական չապիտական (մոգիսիկ) արժանագրությունների գրերին, որոնք 6—7-րդ դարերի գրություններ են չապիտական, Մինի արժանագրության գրերին, որը 637—640 թվականների է չապիտական, Մապարայի արժանագրության գրերին, որը 640 թվականի է չապիտական և այլն:

² Р. М. Вандов В. П. Фотенко, «Средневековый храм в Мингеауре» (см. «Материальная культура Азербайджана», т. II, Баку, 1951 г., стр. 80—102).

³ «Zeitschrift des Deutschen Palästina Vereins», В. XXXIV.

⁴ Н. А. Орбели, «Шесть армянских надписей» (см. «Христианский Восток», 1913 г., т. II, ч. I, стр. 32).

⁵ Գրքերի կոթ. Հոգիսյան, «Չապիտական չապիտական», Վապարչապատ, 1912 թ., էջ 171:

Բեկորների հայկական առաստաղների մեջ առանձնապես հատկանշական է Ա-ի երկրորդ սյունազգծին գույրնթաց իջնող գիծը, որը հրկարում է հունական ալֆայի ծման և փորթ ինչ թերթում ղեպի վերև, Ա-ի երկրորդ սյունազգծի երկու անգամ կարճ լինելը, Յ-ի արաբական Յ թվանշանի ձև ընդունելը, Բ-ի զրդխումար հունական բժոի նման կլորելը և այլն, որոնք բացահայտ կրում են 6—7-րդ դարի հնության ինքի: Ըստ որում, դրությունը շունի ղեկ թառանջատում, ինչ որ հաստի է ինչ հայկական դրությունը:

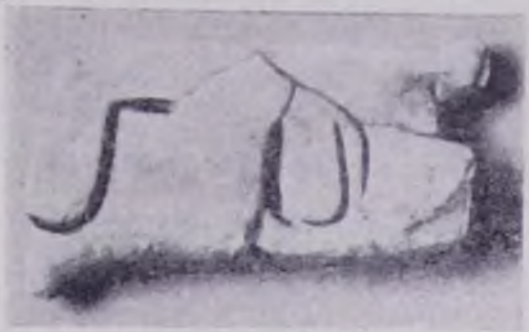
Մյուս կարևոր հարցը, որ նախ աշխատեցինք նույնպես պարզել, արձանագրության ծագւալի հարցն է— ի՞նչ մեծություն է ունեցել նա: Այդ առանձին զեմարությունը չէր ներկայացնում, բանի որ արձանագրությունը դրված է եղել կյուր պատկաձե մի շրջազգծի վրա, որի բեկորներից մեկի կորությունը կարկինի միջոցով չափելուց հետո զեմար ըր որոշել շրջազգծի մեծությունն ամբողջությամբ: Պարզվեց, որ տվյալ շրջազգծի վրա կարելի էր տեղափոխել 65—70 տառ միայն: Եթե նկատի առնենանք, որ մեկ հասած բեկորները պարունակում են միայն 39 տառ, ապա պակաս տառերի թիվը մտաւածորապես կլինի 30—35, որիմէ, ալգրան տառերով էլ մենք պետք է լրացնենք տեքստը:

Արձանագրությունն սկսում է բեկորներից մեկի վրա փորագրված տեքստարտաձան մի խաչից, որի երեք թևերը հավասար են իրար, իսկ ներքին թևը փոքր ինչ երկարում է: Այս խաչը պարունակող բեկորի վրա, խաչից տամիջապես հետո, տեքստի սկզբից մնացել է միայն երեք տառ— ԻԺԱ... Այս տառերը, մեր կարծիքով, լրացնացած են երկու բառերից— Ի նախկինից և ԺԱ թերի բառից:

Թերի բառի շարունակությունը պահել է մի այլ բեկոր, որն ունի ՄԱ տառերը և Ն-ի զրդխիկի և ձախ սյունազգծի հաջիվ նկատելի նկարերը:

Վ. Ա. Գ. Արքա համայն, «Հայկական պատկերասրահ», Երևան, 1948 թ., էջ 61—66:

Րարերախառարար, բեկորներից մեկի վրա պահվել են թերի բառի մնացած երեք տառերը ևս՝ ԱԼԻ, վերջին Ի տառի սյունազգծի վերին մասը շարվել է, իսկ առջին Ա-ից առաջ հաջիվ նկատվում է նաև տառի աջ թևի մի մասը: Այսպիսով, տեքստից, վերև բերված բեկորներով ամբողջանում է երկու բառ՝ Ի ԺԱ ՄԱ (և Ն)...

«Ի ժամանակի», «Ի թուականի», «Յամի» բառերից հետո փիճաղի արձանագրությունների մեջ սովորաբար հիշվում է թվականը: Մեր ներկա տեքստում ևս, բնական է, պիտի հիշված լինեք թվականը: Այստեղ մեկ ոգնություն ևս հասնում արձանագրության մնացած երեք բեկորները, որոնցից մեկն ունի ԵՄՆԵՐ, մյուսը՝ ՈՐԻ, իսկ երրորդը՝ ԵՐՈՐԳ տառերը, որոնք, ունշույտ, հղծված թվականի մասերն են կազմում: Բայց այստեղ մեր տառն ձառանում է մի այլ զեմարություն ևս— ի՞նչ թվական է դարձ ամբողջ արձանագրության մեջ:

Մինչև 8-րդ դարը հայտնական թվականի մասին խոսք լինել չի կարող, սրով հետև հայկական թվականի գործածությունը քաղաքացիություն է ստանում միայն 8-րդ դարից հետո: Քիչ հավանական է նաև, որ գործած-

7. ՏՀ՝ Վ. Գ. Արքա համայն, «Տարեթվերի և ամսամիջերի գործածությունը հայ մատենագրության մեջ», «Էջմիածին», 1956 թ., Մ Մ 1, 11 և 111:

Հարց է առաջանում— չէ՞ր կարող պատահել, որ ՈՐԴԻ և ՐՈՐԴԻ թերի թվական բառերը գրված լինեին հապավված ձևով, այսինքն փոխանակ «երեսներորդի» «ինգերորդի», գրված լինեին «Լերորդի Ե.երորդի»։ Մեր առումնասիրությունից պարզվեց, որ սովյայ թվական բառերը հապավված ձևով չեն տրվել, բանի որ այդ դեպքում թվականի համար դորձածված տառերը անպայման պիտի վերցված լինեին կետերի մեջ և վրան հապավման նշան՝ «պատիվ» ունենային, այսինքն՝ ոչ հապավման նշանի հետքն է երևում և ոչ կետերի։

Հին հայկական փիմագիր տեքստերում, սովորաբար, թվականից հետո գրված են լինում «ամի դասկալություն» կամ «ամի թագաւորութեան» բառերը. մեր տեքստում ես, թվում է, որ նրանք պիտի լինեին, սակայն, հաշվի առնելով շրջանակի ծավալը, մենք կարծում ենք, որ մեր տեքստում պիտի փորձածված լինեի ԱՄԻՆ կարճ ձևով, առանց «թագաւորութեան» բառի։ Մեր այս առաջարկած վերծանությամբ, տեքստը կլրացվեր ՍԻԱՄԱՆԱԿԻ ՆՐԵՄՆԵՐՈՐԴԻ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴԻ ԱՄԻՆ...» ձևով։

ԱՄԻՆ բառին հետևում է արձանագրության տեքստի ամենից դժվար և ամենից վիճելի բառը— այն անձնավորության անունը, որի գահակալության 35-րդ տարում գրվել է արձանագրությունը։

Այդ անձնավորությունը, տնկասկած, պիտի լինեի թագավոր, կաթողիկոս կամ իշխան, այլ անուն լինել չէր կարող։ Այստեղ մեզ աղետության է գալիս արձանագրությունը գրել տվողի անունը։ Այդ անձնավորությունը, ինչպես հետո կտեսնենք, ներսահ իշխանն է։ Հասկանալի է, որ արձանագրությունը դրող իշխանն իր նման մի այլ իշխանի անունը

«իշել չէր կարող քիչ նախնական է, որ նա իշած լինեի նաև կաթողիկոսի անուն։ Միակ անձնավորությունը, որ կարող էր հիշված լինել, պիտի լինեի միայն բյուզանդական կայսրներից մեկն ու մեկը, որոնք մի շարք անգամներ հիշված են 6—7-րդ դարի նախկան արձանագրությունների մեջ. որինակ՝ Բագրևանդի արձանագրությունն ունի «Քոստնուրդ ամույն աստուածապա՛ւ նրակդ թագաւորի...», Ալամանի արձանագրությունը՝ «Քոստ և Եթն ամույն Հերակղի բարեպաշտ թագաւորի...», Արտանի արձանագրությունը՝ «Ի և Թ ամի Կոստանդինի...»¹⁰ և այլն։

Արձանագրությունը, հնագրական տվյալներով, ինչպես վերը տեսանք, գրված է 6—7-րդ դարերում։ Մեզ մնում է պարզել, թե այդ դարերում գահակալող կայսրներից ո՞ւմ անունը կարող է հիշված լինել։

Մեր կարծիքով 6-րդ դարի կայսրներից ոչ մեկը հիշված լինել չէր կարող, քանի որ այդ շրջանի բյուզանդական կայսրերը թշնամական, պոտակոտոգական քաղաքականություն են վարել Հայաստանի նկատմամբ, ստեղծել են եղել հասարակական լայն շրջաններում և չեն հիշված մեկ հասած արձանագրություններից ոչ մեկի մեջ։ Չէին կարող հիշված լինել նաև 7-րդ դարի Երկրորդ կեսում գահակալող բյուզանդական կայսրները, որովհետև Անդրկովկասն արարական գերիշխանությունն ամբողջովին իշխաններից ոչ մեկը չէր համարձակվի տալ բյուզանդական կայսր անուն, մանավանդ դրել տալ որպես մեծաբանք արձանագրությունների մեջ։ Միակ բյուզանդական կայսրը, որը շատ ու քիչ հնդինականություն է ունեցել հայ ֆեոդալական զեկավար շրջանում, հանդիսացել է Հերակլը, որը և մի շարք անգամներ հիշված է հայկական արձանագրությունների մեջ։ Մեր այս կարակալությունն ավելի նախնական է, քան ինչպիսիք և նրա 35-րդ տարում կարող էր գրված լինել արձանագրությունը (Հերակլը գահակալել է 610—641 թվականներին)։

Արձանագրության վերծանության մեջ մենք սովորի հարմար ենք համարել ՀՆՐԱԿԼԻ անունը գործածել ՆՐԱԿԼԻ ձևով։ Բացառված չէ, իհարկե, որ նա կարող էր գրված լինել ՀՆՐԱԿԼԻ ձևով։

3. Կ. Կոստանյան, «Վիմական տարեգիր», 1923 թ., էջ 1։

9. Նույն տեղում։

10. Կ. А. Орбели, «Багаванская надпись», (см. «Христианский Восток», т. II).

Այսպիսով, մեր արձանագրության տեղատեղի այս մասում ամբողջականանում է ձևակերպ. ձևով. «Ե ԵՄԻՆԻՄԻՆԻ ԵՐԵՄԻԱՆԻՐԲԻ ՀԻՄԵՆՐԹԻՆԻ ԽՈՐԴԻՆ ԵՐԵՄԻԱՆԻ»:

ԵՐԵՄԻԱՆԻ անունից անմիջապես չեղադրվում գրված ինի արձանագրության գրելով պիտի անտեսել ՄԻՎ և գրելով պիտի այդ արձանագրությանը:

Առաջին տնայում մենք այն կարծիքն ունեցինք, որ ապրիլում բերված այն բեկարքը, որի վրա մնացել են ԵՄԻՆԻՐ՝ տատերը, պիտի չափարել արձանագրության գրելով պիտի անտեսել և պիտի վերանայել «Ե ԵՄԻՆԻՄԻՆԻ ԵՐԵՄԻԱՆԻ» Այսպես էլ մենք ունեցել ենք Քարվի նախկին մեր մատուցած հրահանգները: Այսպես երկարացնում ենք մարզում գտնված մատուցող աշտպար տատմանսիրելով ավելի բեկարք չափողվելով, որ այդ բեկարքի գրելով թվականության մասն են կապվում:

Ինչպես երևում է, փառացի է ամբողջությամբ արձանագրության միջին մասը, ուստի այն պիտի վերականգնել միայն երկարությամբ, արտադրանքության շրջան վրա:

Արձանագրությունը գրելով պիտի անտեսել պարզելու հարցում մասամբ մեզ պետք է ներս վերցնել լուսերը, որոնք կարելի է լինում, մասնավոր բեկարքների շրջան վրա, վերականգնել: Այդ լուսերը վերաբերում են արձանագրության գրելով ուստի նպատակին և չենք անվանել: Արձանագրությունը, ինչպես կատարենք, գրվել է Նիդերլանդական տառերի կառուցման կապակցությամբ:

Ինչպես պարզվել է, Արթուրյանական ՄԻՄԻ Դիտությունների տեղեկագրի նախկինների Միջնադարում չափանշաններում տառերը չանցիսանում է ավելի անհասկանալի: Հայ մատուցողներին չափանշանի և նույնպես, որ աղվանների մոտ ամենից սիրված ու մեծարված ստորրը չափարվում էր Նիդերլանդական տառերի ներքին: Չափանշանի մատուցողների տեղեկություններից երևում է, որ աղվանական այն կենտրոնական տառերը գտնվել է ոչ թե Վարդապետի Զրարերից զբաղված, ինչպես Երևանից են ուսումնասիրողներից ու անասագործողներից ուսմանը¹¹, այլ ավելի «չուսիսում» ներկայիս ուղիների յապրած վաշերում:

Ըստ աղվանական ավանդության, որը գրել է տեղի Մովսես Կապանկատից, Նիդերլանդական լատինականից չեղադրվում է Ռուսական կոչվող ավանդում, ապա նրա լատինական տեղեկագրից ներս-Միջին ուղի:

ուսումն, որ այժմ կայի Զրարերի¹², Ռուսական Որդերները նույնպես այս տառերը չեղադրվում է մարդկային կապակցությամբ, որոնց մի մասը, ըստ Որդերների, գալիս է չափանշանում է որ Միջին-Նիդերլանդական, որ է Զրարերի¹³, Նիդերլանդական վարդապետության մեջ են այդ նույն տեղեկությունը կրկնվում է: Մուրքի Նիդերլանդական լատինականից ի գրելով, որ կայի Դիտ... և էլ նախ ի պարզելու հարցում... և ապա նրա պատճառներ... կայի նշանակող որոշյուն ի վանքն, որ կայի Զրարերի¹⁴:

Վերս բերված տեղեկությունների մեջ աշտպարության արժանի է Նիդերլանդական տառերի Միջին-Նիդերլանդական կամ Նիդերլանդական ավանդակը: Այդ տառերը կապված չեն ոչ տեղեկություն և ոչ մատուցողներից զբաղվող այլ անհատությունների: Նախ Մեր կարծիքով այդ տեղեկությունը կապվում է եղել վանքի կատարողի անվան չափ Նիդերլանդական լատինականից, որ Միջին-Նիդերլանդական լատինական բերված տառերը աղվանական կենտրոնական տառերն է, ապա նրա կատարողը է եղել Նիդերլանդական: Մենք, մեծ վերապահությամբ, արձանագրության Նիդերլանդական լատինական տառերի և տեղեկությունը լատինական լատինական:

Ի դեպ, Նիդերլանդական կապակցությամբ զանազանում ենք կովկասականների աշտպարությանը ներկայացնել 1724 թվի մասին 20-ին ուղիների Պետրոս առաջինին ուղարկված գիմուսն այն մասին, որ Նիդերլանդական վանքը գտնվում է ավերակ վիճակում¹⁵, Այս տեղեկությունից պարզ երևում է, որ Նիդերլանդական վանքը ոչ մի կապ չունի Վարդապետից գտնված վանքի չափ: Այդ տեղեկությունը իմք է տալիս մեզ նաև մտածելու, թե Միջին-Նիդերլանդական լատինական վանքն աղվան ուղիների գիմուսն մեջ ինչպիսի վանքն է: Այդ Վարդի առաջադրումը տեղին է, թե նկատի ունենանք, որ Պետրոս առաջինի էլ, իման-Կարապետի մյուս ճանապարհների վտանգավորության պատճառով Վարդապետից է եղել Քարվից զեպի Վարդապետի Նիդերլանդական այս շրջանով: Այս պատճառով է, երևի, Միջին-Նիդերլանդական մատուցող անցնող այս ճանապարհ:

12. Մովսես Կապանկատից, Պետրոսի և Նիդերլանդական լատինական, Քիշին, 1912 թ., էջ 15:

13. Մատուցողի Որդերի Պետրոսի և Նիդերլանդական, Քիշին, 1911 թ., էջ 15:

14. Շ. Շ. Տառյան, Նիդերլանդական լատինական լատինական լատինական լատինական լատինական լատինական, 1905 թ., էջ 29 և 40:

15. Ռ. Որդերի մյուս, Նիդերլանդական լատինական լատինական լատինական լատինական լատինական, 1922 թ., էջ 35-37:

11. Տե՛ս Քարվապետի Վերջին, էջ 234, Լեռնի մեծ Նիդերլանդական, էջ 286, Շ. Շ. Ուկրաինական լատինական լատինական, էջ 112 և այլն:

նապարհը մինչև այժմ կոչվում է «Էմի յո-
րան»։

Հարցի էությունը չի փոխվում, եթե առար-
կություններ լինեն տաճարի տեղագրության
հարցում, այսինքն, կառավարման և առար-
կան այն մասին, որ գտնված հայապատիվ
կորները այդ տաճարին չեն, այլ այդտեղ են
լեռնված եղել այլ վայրերից։ Այս գնահատման
համար կարևորը տվյալ բեկորների
պատկանելության հարցն է։

Դժվար է անմիջապես պարզել ներսենի
անձնավորությունը։ Մեր կարծիքով հավա-
նական է, որ նա Շիրակի ավազյուզյան
պատրիկ ներսեն համադրականը լինի, որը
հայտնի է որպես «շինդ կեկեղեցնաց»¹⁶,
այսինքն այն անձնավորությունը, որը կո-
չուցել է Քալինի կեկեղեցին 7-րդ դարի երես-
նական թվականներին։

Արձանագրության ներսեն ըստ
արամեական լեզուով է «շինդ կեկեղեցի», «կա-
ուցեցի», «հիմնադրեցի» բայերից մեկն ու
մեկը։ Այնքան, որքան արձանագրությանը
գրված է տաճարի տվարտման կառավարու-
թյամբ և բոլորածն նման պատկ պատրաստ-
վել է ոչ թե շինքի հիմնադրման, այլ ա-
վարտման առթիվ որդես հաշտությանի,
վերս իջված երեք բայերից ամենահավա-
նականը «շինդ կեկեղեցի» բայն է։

Այսպիսով, արձանագրության առջև բեր-
ված տեքստը յուրացվում է ամբողջականու-
թյամբ է հետևյալ ձևով. «Ի ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՐԵՄ-
ՆԵՐՈՐԴԻ ՉԻՆԳԵՐՈՐԴԻ ԱՄԻՆ ԵՐԱԿԷԻ ԵՍ
ՆԵՐՍԵՆ ԵՐԵՆԵՐԻ...»

Արձանագրության հաջորդ բառը, ըստ
պարզ տրամաբանության, պիտի լինի շինքի
անունը՝ կեկեղեցի, տաճար, բաժարան, վկա-
յության։ Այնպես, որքան որ մնացած բեկոր-

ներից մեկի վրա պարզ կարգացվում են ԱԻԱ
տառերը, մենք հավանական ենք համարում,
որ այն եղած լինի ՔԱՐԱԿԱՆ բառը։

Մի այլ բեկորի վրա մնացել է առանձին
բառեր, որը գուցե «Բառարան» բառի Բ-ն է,

1954 թվականին Բարսիում գտնված ժամա-
նակ մենք բեկորներից մեկ տեսած ենք եղել
և թղթի վրա տրամաբանական ենք նաև «Երկու
բեկոր» ԲԱՆՅԱՆ և ԵՂ, որոնք, զբաղիտաբար,
մենք շուտանք վերջին մեր այցելության
ժամանակ։ Չենք կարծում, թե մենք շփոթած
լինենք այն։ Այդ բեկորի ԲԱՆ տառերը մենք
համարում ենք նախորդ «քառարան» բառի
վերջին երեք տառերը, իսկ ՅԱ տառերը հա-
մարում ենք ՅԱՆԱՆԻ բառի առաջին եր-
կու տառերը։ Պարզ է, որ եթե ներսենը
կառուցել է կրոնական մի շինք, ապա նա
նվիրված պիտի լիներ սրբի, սրբի, ինչ-
պես ունեն կեկեղեցական կառուցումների կա-
ռավարությանը գրված արձանագրություննե-
րի մեծ մասը։ Այսպես, ներսեն համադրակա-
նի Քալինի արձանագրության մեկ տառով է.
«ԵՍ ՆԵՐՍԵՆ... ԵՐԵՆԵՐԻ ԶԵԿԵՂԵՑԻՄ ՅԱՆԱՆԻ
ՍՐՐՈՑ ԱՍՏՈՒԱՏԱՆԻ»¹⁷։

Մեր արձանագրության մեկ էս ներսենը,
մեր կարծիքով, կառուցել է «քառարան»-ը և
նվիրել այն «Յանուն սրբայ...» մեկին։

Արձանագրության մեկ «սրբայ» բառը կա-
րող էր գրված լինել վերև բերված յոթի ձևով
և կամ կրճատ՝ ՍՐՅ, այդ բառը չին հայ մա-
տենագրության մեկ տեքստական համարվող
այն յոթը բառերից մեկն է, որը, սովորա-
բար, գրվում էր հազարավոր ձևով։

Ում է նվիրված եղել կառուցված «քառա-
րան»-ը։ Այս հարցի պարզադասման մեկ
պնդության է դալիս վերը իջված ՍՂ տառե-
րը պարունակող բեկորը, ինչպես և տեքստի
սկզբի պատագործած խաչ պարունակող բե-
կորը, որի վրա, խաչից առաջ, երևում է
պարզ երկու տառ՝ ՅԻ։ Մեր կարծիքով,
փնտրված այդ անունը պիտի լինի «Ողի-

16. С. М. Казанев, «Археологические рас-
копки в Мингеауре» (см. «Материальная
культура Азербайджана», Баку, 1949 г.,
стр. 10).

17. Հ. Անադյան, «Հայոց անձնանունների բառա-
րան», Երևան, 1948 թ., էջ 33:

18. Գաբեղին կաթ. Հովսեփյան, «Քառարան հայ
մատենագրության», էջ 173:

շայի» բառը, որի տառաչին նրկառ ասաց պա-
նեյ է վերը հիշված տառաչին բեկորը: Իսկ ՅԻ՝
վերջինը: Միգրում մենք տարածությունում էինք
տվյալ բառի նույնականը: Ահի հշտաթյան
նկատմամբ, թե ինչու՞ պիտի լինի «նգիշայի»
և ոչ «նգիշի»։ Բայց ուշագիշ գնահատվ կա-
զանկատվադու ահապար համագրվեցինք, որ
ուշը բառի հարմարման ինն և հիշա՝ ձեր «նգի-
շայի»։ Ահն է, որը համապատասխանել է
հագանաբար տվյալ բառի ազգականական ար-
տասանությունը:

Այսպիսով, Մինդեյառություն գտնված հույ-
նական տառեր պարունակող արձանագրու-
թյան մեր էնթոգրադան գերծանությունը հի-
տեյալն է:

«Ի ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՐԵՍՆԵՐՈՐՈՂԻ ՀԻՆԳ-
ԵՐՈՐՈՂԻ ԱՍԻՆ ԵՐԱԿԻՒ ԵՍ ՆԵՐՍԵՂ
ՇԻՆԵՑԻ ԶԱԽԱՐԱՆ ՅԱՆՈՒՆ ՍՐՅ ԵՂԻ-
ՇԱՅԻ»:

Մենք անհրաժեշտ ենք համարում նորից
զգուշացնել, որ մեր այս գերծանությունը
չենք նկատում վերջնական. ջարդարար
եղանակ բազմական պակաս մի արձանագրու-
թյան բեկորներից հագրվա հնարավոր եղանակ
գտնել նման մի սովորապիսի միայն, վերջնա-
կան խոսքն այժմ պատկանում է Ազգայնա-
նական ՄԱԻ Դիտությունների ազգականության
մեր նկատմաններին. Եթե նրանց հաշտվի ար-
ձանագրություն գտնված վաղրի մասերում
գտնել թեկուզ մի բանի նոր բեկորներ, ապա
մենք կկարողանանք այդ արձանագրու-
թյան մասին խոսել ա՛յլ թե կատարմանը, աչ-
ի վիճակի կգտնվենք առանց կատարմանի
վերջանել տեղադր: Պիտի նկատի տանելու,
որ Մինդեյառի նորագրություն հայկական ար-
ձանագրությունը հնարարական մեծ արժեք
ունեցող հին հայկական արձանագրու-
թյաններից է և արժանի է հատուկ ուշադրության:

ԱՐՏԱՇԱՏ ՔԱՂԱՔԻ ՏԵՂԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՋԸ*

Անդրիացի ճանապարհորդ Զեյմա Մորիս-րը, 1820 թվականին Թավրիզից Երևան կատարած իր ուղևորության ընթացքում, անցել է Նախիջևան—Նորաշեն, Ցուվա—Դար-դալու—Արտաշատ—Աղբաշ—Երևան ուղե-ղծով և մանրամասն նկարագրել է Արտա-շատ գյուղի մոտ եղած ավերակները՝ վերա-դրելով այն Արտաշատ քաղաքին։

Անդրիացի մի այլ ճանապարհորդ՝ Ռուբրո Բեր Քորդրը, 1817 թվականին Երևանից Թավրիզ կատարած իր ուղևորության ըն-թացքում, նույնպես այցելել է Արտաշատ գյուղը և նկարագրել նրա մոտ եղած ավե-րակները։

Մի այլ ղերմանացի ճանապարհորդ՝ Կո-յուրուի, 1817 թվականին զարձալ Երևանից Թավրիզ կատարած իր ուղևորության ըն-թացքում հիշատակում է Արտաշատ քաղա-քի մասին, գրելով հետևյալը.

«Եղմիածնի վանքում պահված հայկա-կան պատմության հիշատակարանները հավաստում են, թե Նախիջևանը հին նշանավոր Արտաշատն է (Artaxat) և Հայաստանի ամենահին քաղաքներից մե-կը»¹²։

Ինչպես տեսնում ենք, անդրիացի ճանա-պարհորդներից Զեյմա Մորիսը, այցելելով Արտաշատ գյուղի մոտ եղած ավերակները և այնտեղ շտապելով այն 36 սն մարմարյա սյուների, որոնք դրանից սուրբ նկատելի էր Շարդղենը և մյուս կողմից, որ Արաքս գետը հոսում է այդ ավերակներից տվելի բան տասն մզոն հեռու, Մորիսը անհավանական

է համարում, թե դա լինի Արտաշատ քաղա-քը։ Նա գտնում է, որ Արտաշատը պետք է եղած լինի Արևելյան Արփաշայի և Արաքսի միացման վայրում ու Արասաբադ բերդի կեսում, ուր Արաքսը մեծ կիսաշրջան կա-տարելով, ձևացնում է թերակղզի և որտեղ նկատվում է մեծ հողե բլուր, որը հավանա-բար կաղմված լինի ավերակ շենքերից, իսկ Արաքսի վրա նկատվում են հին կամուրջի մնացորդները։ Այդ բլուրը, ինչպես ենթա-դրում է Մորիսը, համապատասխանում է Սուրբարենի և Մովսես Խորենացու՝ Արտաշա-տի տեղադրության նկարագրությանը։

Միանգամայն պարզ է, որ Մորիսը ան-զամ շղիտե, որ Արասաբերդի բերդը գտնե-վում է Արտաքս և Նախիջևան գետերի միաց-ման վայրի մոտ, Արփաշայից հարյուր կիլո-մետր ավելի հեռու՝ գետի արևելք է, որ Արաքսը Արարատյան դաշտավայրում ըն-դունում է բավաճախի վանքի և լեռնանշա-պես հոսում է ողորդապատյալ ընթացքով՝ Ճիշտ են Մորիսի այն գիտողությունները, որ Արարատյան բերդի սահմաններում կան փոքր բարձունքներ և ընդարձակ ավերակ-ներ, որոնք սակայն պատկանում են ոչ թե Արտաշատ, այլ հին Աստուպատ քաղաքին, իսկ Արաքսի վրա իրոք պահպանվել են մեծ կամուրջի մնացորդները։ Բայց այդ, Մորիս-ը, մեր կարծիքով, միտնդամայն իրավացի է, երբ պնդում է, թե այդ մասում, այսինքն՝ Արտաշատի (Նախիջևան Ղամարյուի) և Վեդու շրջաններում Արաքսը բլուրների շի փոխել փր հունք։

Ինչ վերաբերում է ղերմանացի ճանա-պարհորդներ Ֆրեյդանին և Ֆոն Կոցու-րուին, որոնք Նախիջևանը նույնացնում են Արտաշատի հետ, վկայակոչելով պարսկա-կան աղբյուրները, տպա բուրքին հայտնի է, որ ոչ պարսկական պատմական աղբյուրնե-

*) Սկզբը տե՛ս «Եղմիածնի» ամսագրի 1956 թվա-կանի № III-ում։

12. «Ուղևորության Մորից Ֆոն Կոցուրուի, 1817 թ., Երևանից Թավրիզ», Երևան, 1931 թ., էջ 55։

րում և ոչ էլ էլքիաձնում պահվող հույժան պատմական որի՛ն Հիշատակարանում տեղեկություն չկա այն մասին, թե նախնիք մանր հին Արտաշատ քաղաքն է՝

Անվիճելի փաստ է, որ դրանք տարբեր քաղաքներ են՝ նախնիքանք Այունյաց նու՛ննդում, իսկ Արտաշատը՝ Այրարատյան, Բիթատմանակ այն հանգամանքը, որ Նրեյ պանք նախնիքանք քաղաքի և Արտաշատ փառք միջև եղած տարածությունը նախնիք միջև սուր մերսա, Բիթաշեկո նու՛ հինգ վերստից տվել չէ, հաստատում է այն փաստը, որ եվրոպարի հանապարհորդների մի մասը ծանոթ չէ Հայաստանի պատմությանն ու նրա ֆիզիկական աշխարհագրությանը։

Այդ բոլորից պարզ է դառնում նաև, որ օտարազգի նշված ճանապարհորդների ուղեգրությունները չեն բխել Հայաստանի կամ հարևան երկրների մոլոմոլորդների կոյտությանն արժեքներն ուսումնասիրելու բարի ցանկություններից, քնդահառակը, նրանց այդ ուղեգրությունները հետապնդել են ավելի խորը՝ պետական քաղաքական նպատակներ, իսկ նրանց ճանապարհորդական-եկարագրական նրատարկությունները լանդիսադել են մի միջոց իրենց ճանապարհորդական իտեկական գիտավորությունները քոլարկելու համար։ Դա ավելի հասկանալի է դառնում, երբ նկատի ենք ունենում նրանց անձնական և պաշտոնական դիրք հայրենի և օտար երկրներում։

Ուստի միանգամայն պարզ է ու անվիճելի, որ օտարազգի ճանապարհորդների հաղորդած տեղեկությունները բոլորովին հեռու են իրական ճշմարտությունից և չեն կարող նյութ ձառայել Արտաշատ քաղաքի տեղը ճշտելու գործում։

Անդրադառնալով հայ հեղինակներին, պետք է ընդգծել, որ դրանց շարքում համեմատաբար աչքի ընկնող տեղ է զբաղում նաև Հ. Ս. Էփրեկյանը։

Արտաշատ քաղաքի տեղագրության խնդիրը համեմատաբար ավելի հանգամանորեն են քննել Քաջերունին, որը պաշտոնավարելով Եարուր-Գայարազյազի նախկին դավառում՝ զավառական բժշկի պաշտոնով, անձամբ շրջադայել է Եարուր-Գայարազյազի, Վեդի-Բասարի, Գառնի-Բասարի և Զանգի-Բասադի նախկին շրջանները, տեղում հետազոտել է պատմական հուշարձանները և արդյունքները հրատարակել պարբերական մամուլում՝ «Ճանապարհորդական եկարագրությունը» հոդվածաշարքով։

Արտաշատ և Դժին անունով գյուղերի գոյությունը տվյալ վայրում շփոթության մեջ է զգել նաև Քաջերունուն, որն Արտաշատ և

Դժին հին քաղաքները տեղադրում է համանուն գյուղերի վայրում։

Քաջերունին իրեն սեղպ համարելով Արտաշատ և Դժին քաղաքների խկական տեղը սրտելու խնդրում, հարցը թույնում է ձևողեաների հետադատությանը։

Արտաշատի տեղագրության հարցը քննելով, Բարդուղիմեոս եպիսկոպոսը հայտնում է այն կարծիքը, թե պոյություն է ունեցել երկու Արտաշատ, սրանք՝ դոմեկում են ոչ թե ետր Վիրապի շուրջը կամ այժմյան Արտաշատ գյուղի սահմաններում, այլ ավելի դեպի տրեմուսը՝ Վաղարշապատի և երվանդակերտի տեղում, որպիսի տեսակետը մասամբ պաշտպանում է նաև Կարապետ եղյանը։

Այդ նույն տեսակետը պաշտպանում է նաև Խաչիկ վարդապետը, որն Արտաշատ-Վաղարշապատ քաղաքի սահմանները տարածում է միևնույն էլքիաձնի ներկա շրջանի Արզավանդ (Զաֆարաուդ) գյուղը և Զվարթնոց ատհարի ավերակների տեղը։ Բողի այդ, Խաչիկ վարդապետը տարբեր գետեր է համարում Մարին մեծ և Մեծամոր գետերը, որոնք հին մասենողիքների մոտ նշվում են որպես միևնույն գետը։

Հայտնի է, որ հիշյալ հեղինակների տեսակետները չեն բխում պատմական փաստերից և հեռու են Արտաշատ քաղաքի տեղը որոշելու իրական խնդրից։ Առավել ևս անհամատեղելի են նրանց տեսակետները մի շարք գետերի նույնացման վերաբերյալ՝ հայ պատմագիրների վկայությունների հետ։

Ինարկե, հնարավոր չէ քննության առնել Արտաշատ քաղաքի տեղագրության խնդրով զբաղվող բոլոր հեղինակների աշխատությունները, քանի որ քաղմաթիվ և քաղմադան են այդ կարծիքներն ու ենթադրությունները։

Արտաշատ քաղաքի հիմնագրության մասին ամենահին տեղեկությունները հաղորդում են հայն և հոմմայեղի պատմիչները՝ Ատրարներ, Տակիտոսը, Պլինիոսը, Դիոն Կասիոսը, որոնց համաձայն Արտաշատը գտնվում է Արարատյան դաշտավայրում, Արաքս գետի ափին։

Արտաշատ քաղաքի տեղագրության վերաբերյալ որոշակի տեղեկություններ կան նաև հայ մատենագրական աղբյուրներում։ Պատմաճայր Մովսես Խորենացու վկայությամբ, Արտաշատը կառուցված է քուրների վրա, Արարս և Մեծամոր գետերի միմյանց խառնրվելու վայրում։

Արտաշատ գետում է այն տեղը, որտեղ Կրասիսը և Մեծամորը խառնվում են, և այնտեղ բլուրին հավանելով, քաղաք է

շինում և իր անսննդ կոչում է Արտաշատ¹⁾։

Ակադեմիկոս Հակոբ Մանանդյանը իր մենագրական աշխատություններին մեկում, Ստրաբոնի և Մովսես Խորենացու հիշատակված վիպաբանությունների հիման վրա, քննություն ատենելով Արաաշատ քաղաքի տեղագրության հարցը, ենթադրում է, որ այդ տվյալները համընկնում են և կարող են վճռական նշանակություն ունենալ Արտաշատ քաղաքի տեղը որոշելու գործում։

Անկասկած է, որ Ստրաբոնի և Մովսես Խորենացու վերևում հիշված անդեկությունների կարող են իրոք վճռական նշանակություն ունենալ Արտաշատ քաղաքի տեղը որոշելու խնդրում։ Սակայն մի հանգամանք պետք է նկատի ունենալ. դա այն է, որ Մեծամոր գետի Արաքսին միանալու այժմյան վայրում չկան ոչ լուրներ և ոչ էլ սրեն հին բնակավայրի հետքեր։ Ուստի որչափով էլ որոշակի են Ստրաբոնի և Խորենացու վիպաբանությունները, այնուամենայնիվ նրանք զգալի չափով թերի են ներկա իրադրության պայմաններում և չեն կարող վերջնական ձևովով որոշել Արտաշատի տեղը։ Տվյալ դեպքում անհրաժեշտ են լրացուցիչ պատմական տվյալներ, որոնք օժանդակ նյութ ծառայեն նշված խնդիրների լուծման համար։

Այդ տեսակետից առավել հետաքրքիր են Մովսես Խորենացու և Փավստոս Բյուզանդացու Դվին քաղաքի կառուցման և պետական արքունիքը Արտաշատից ալեսելու տեղափոխելու վերաբերյալ անդեկությունները, որոնցից որոշակի կերպով իմանում ենք, որ Դվին քաղաքը նույնպես գտնվում էր Արաքսի ափին՝ իրադրության պայմաններում, Արաքսի և Մեծամոր գետերին մոտիկ, Արտաշատ քաղաքի անդալ, վերջինիս հյուսիսային կողմում և, որ Արտաշատից դեպի հյուսիս գտնվող մեծ անապատն ունեցել է Դվին քաղաքի վրայով՝ Խոսրովակերտ և Տիկնիքի ապարանքների արանքով, որոնք ամենայն հավանականությամբ եղել են Դվին քաղաքի արվարձանները։

Այժմյան Արտաշատ (Վերին Արաաշատ) գյուղի մեջ գտնվող ավերակների վայրում կատարված բազմաթիվ հնագիտական պեղումները, ինչպես և ակադեմիկոս Ն. Մատի 1892 թվ. հունիսի վարդապետի 1907 թվ. և ՄԱԽԻ Գիտությունների ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի կողմից 1937 թվին սկսած ու այնուհետև Հայկական ՍՍԽ Գիտությունների ակադեմիայի կողմից մինչև այժմ շարունակվող

բունակվող սխտեմատիկ հնագիտական պեղումներն այլևս ոչ մի կասկած չեն թողնում, որ այդ ավերակները պատկանում են Խոսրով Խոզափորի կառուցած Դվին քաղաքին։ Վերջինս տարածված է եղել ներկայիս Վերին Արաաշատ, Թափարաշ, Թոփրախլալ, Այվեստան և Ախուրդզովան գյուղերի սահմաններում, բունելով ավելի քան 12 քառակուսի կիլոմետր տարածություն։

Միաժամանակ, մեր կողմից Դվին քաղաքի ավերակների շրջակայքում կատարած մի շարք հնագիտական հնախուլդումները բերել են այն համոզման, որ Փավստոս Բյուզանդացու մոտ հիշատակված Տիկնիքի անապատները պետք է լինի քաղաքատեղից մոտ երեք կիլոմետր դեպի հյուսիս-արևմուտք գտնվող Կրգ-կալասի անունը կրող ամրոցը։ Վերջինս մի բլուր է, հարթ դադաթով՝ քառակուսի ճեղքված, որոնք միաժամանակ ամրացված են եղել հաստ պարիսպներով։ Դադաթի հարթության վրա, պարիսպների ներսում նկատելի են քաղաքի վրա շենքերի հետքեր, իսկ գետին երեսին թափված են թրծած աղյուսներ և պատի կրաշաղախ միջուկի բեկորներ։ Պարսպապատերից պահպանվել են շատ անշնան հետքեր՝ արեմըտյան կողմից շատ հետաքրքրական ամրոցներին բնորոշ գլխավոր մուտքով։ Առանձնապես հետաքրքիր է այն, որ տեղացի բնակչությունը մինչև այժմ էլ Կրգ-կալասի անունով հատկապես շենքում է այն հանգամանքը, որ այդ տեղը եղել է հայոց թագավորների արքունի կանոնները։

Մատենագրական մի շարք տվյալներից նույնպես տևեալում է դառնում, որ պետական արքունիքը միշտ ձգտել է պալատական կանանց հետո պահել արքունիքից, պետական քաղաքականության հարցերին նրանց միջամտության համարական փորձից խուսափելու նկատառումներով։

Ինչ վերաբերում է Խոսրովակերտ արքունի ապարանքներին, մեր կարծիքով, դա պետք է լինի Վերին Արաաշատ գյուղից մոտավորապես երեք կիլոմետր դեպի հարավ, որտեղ վերջին ժամանակներս հիմնադրվեց Ռատրակաշեն անունով փոքրիկ ավանը։ Այդ ավանի շինարարական աշխատանքների ժամանակ զետեղի տակից հայտնաբերվում էին շենքերի պատերի մնացորդներ, շարժած մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախով մածուցված, ինչպես և խեցեղեն ամանների բազմաթիվ կտորներ։ Հայտնաբերված այդ մնացորդների ուշագիտ զննումը ենթադրել է տալիս, որ նրանք պատկանում են Հայաստանի պատմության հնագույն շրջանին։

Փավստոս Բյուզանդացու վկայությամբ Խոսրովակերտը կառուցված էր Մեծամոր

1). Մովսես Խորենացի, «Հայոց պատմություն», Երևան, 1940 թ., էջ 117։

գետի նովաում, եղեղնարհրտանին, այսինքն առն վայրում, որ վերջումն էն Արարատյան զաւառաւայրի ամենացածրագիր մասերը, որոնք սովորաբար ծածկված են լինում եղեղնատեղերով ու ճահճոտներով և սկսվում է բարձրագիր մասը. սրն ուստիճանարար վեր է ամփում սարահարթի և միաձուլվում Նյուսիսային կողմի լեռնաշղթային:

Ար Արտաշատը գտնվում էր Արարսի Լախ ափին, այդ մասին որոշակի տեղեկութուններ կան նաև Նայ պատմիչներին՝ Փափսաոս Բյուզանդացու և Ղազար Փարպեցու մոտ:

Փափսաոս Բյուզանդացու նկարագրութունը երևում է, որ Արտաշատը գտնվում էր Արարսի Լախ ափին, որովհետեւ, ինչպես տեղեկացնում են պատմական աղբյուրները, Արտաշատի մասն էլի է երկու կամուրջ՝ Տափերական կողմից կամուրջը, որը գտնվել է Արարս գետի վրա, զեպի նորոգ ուսնող հասարակչին և Մեծամորի անվանվող կամուրջը, որը գտնվում էր Մեծամոր գետի վրա՝ զեպի Դիկին կամ քղզ նանրապես զեպի Նյուսիս տանող հասարակչին:

Ապա Փափսաոս Բյուզանդացին խոսելով պարսից ճապոս՝ քաղաքի 352 թվականին Արտաշատ քաղաքի վրա կատարած նորակման մասին, տեղեկացնում է,

«... Եւ յորժամ ամին ժողովեցին պամենայի ղզերին քաղաքին ի մի վայր, և անցուցաւ քառ Տափերին կամուրջ, և առնէին համար զերույն, ի մէջ շերտափակ զսրացն պատեհն, ասեն զօրագրութիւն ցԶութիւն երկց քաղաքին Արտաշատուն»¹¹:

Ինչպես նայտնի է, Շտպուհի 352 թվականին Արտաշատի վրա կատարած նորակման ժամանակ պարսիկները մեծ ավերածութիւններ կատարեցին քաղաքում և շատ ունեւ լիով զերիներ տարան Պարսկաստան: Բյուզանդացու վերը մեջ բերված պատմածից երևում է, որ պարսիկները ղզերներին համարում են մի վայրում և ապա տեղեկով Արարսը Տափերական կամուրջով վարում են Պարսկաստան: Այդ ժամանակ Արտաշատից պարսից երկիրը տանող ամենամոտ և հարմար հասարակար հարավային ուղղութիւնում էր Հասկանայի է, որ եթէ Արտաշատ քաղաքը գտնվելիս լինէր Արարսի աջ ափին, ապա կարիք չէր լինի նոյն ղզերներին անցկացնել Արարսը Տափերական կամուրջով, զեպի Լախ ափը. այսինքն ղզպի Նյուսիս:

Ղազար Փարպեցին ավելի որոշակի կերպով Արտաշատ քաղաքը գտնում է Արարսի

11. Փափսաոս Բիւզանդացի. «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1913 թ.:

Լախ ափին: Փարպեցու այդ հաղորդման համաձայն, Արտաշատը եղել է մի գյուղաքաղաք, գտնի իր նախնի փառքից ու հպարտութիւնից¹²:

Այսպիսով, Երարապի և Նայ պատմիչների վերը մատնանշված տեղեկութիւնները անհերքելի կերպով սպասարկում են, որ Արտաշատ քաղաքը գտնվում էր Արարատյան դաշտավայրում, Դիկին քաղաքի հարավային կողմում, Արարս գետի Լախ ափին, բնութենի վրա:

Մեզ մնում է նաև բնութային տունէ Արարատյան դաշտավայրով հոսող Արարսի ձախակողմյան վտակները կազմող ղետերի, տառվել ևս Մեծամորի ղետի՝ բնիացքը, ավելի հիմնաւորելու համար մեր կարծիքը Արտաշատ քաղաքի տեղակայութեան մասին:

Ակադեմիկոս Մանանդյանը բնութային տունելով պատմական աղբյուրները՝ Դիկին քաղաքի տեղը որոշում է այժմյան Արտաշատ գյուղի մոտ գտնվող ավերակների վայրում, միաժամանակ Արտաշատ քաղաքը գտնվում նրա հարավային կողմում: Այս մասին նա գրում է.

«Իրատական աշխատութիւններում, ինչպես նայտնի է, ղերիշիւում է այն կարծիքը, որ Դին Արտաշատը գտնվում էր այժմյան Արտաշատ գյուղի վայրում: Լինելով տեղում զգաւր լէ համոզվել, որ Արտաշատ գյուղի մոտ գտնվում են ոչ թէ Դին Արտաշատի, այլ Նետազայի մայրաքաղաք Դիկինի ավերակները:

Նետազայն, հետեւելով նայ պատմիչներին ցուցումներին, Արտաշատ մայրաքաղաքը պետք է փնտրել այդ վայրից նկատելի չափով ղզպի հարավ: Այստեղ, հարավում պետք է ըստ երևույթին Նետազատէլ Արարսի նորթավայրում ընկած տեղիտորքան և, նախ և առաջ պետք է կատարել երկրաբանական Նետախուղութիւններ, պարզելու համար Արարսի, ինչպես և Մեծամորի Դին հունը»¹³:

Բնորոշ է այն, որ Մանանդյանը նույնպես, ինչպես Արիշանը և ուրիշները, մատնացույց են անում այն հանգամանքը, որ բացի մատնանշական տեղեկութիւններից անհրաժեշտ է նաև երկրաբանական հետ-

12. Ղազար Փարպեցի. «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1904 թ., էջ 143—144:

13. Պարք. 2. Մանանդյան. «Հայաստանի տեղերի և քաղաքների մասին», Հայկազատ, Երևան, 1926 թ., էջ 14 (տուներին բնագրից թարգմանութիւնը մերի է—2. Ե. յ.):

գիտական հետազոտություններ կատարել պարզելու համար Արարատյան դաշտավայրով հոսող գետերի շին ընթացքը և այնտեղ գտնվող շին ընթացքի տեսլի:

Նախաճանաչողական-տեղագրական հետազոտությունների արդյունքների մասին խոսելը անհրաժեշտ է ըննության տեսել պատմական սպորտների տեղեկությունները Արարատյան դաշտավայրով հոսող գետերի շին ընթացքի մասին:

Աղաթանգեղոսը նկարագրելով Անախի կողմից Հայոց հոսքով թագավորին սպանելու հանցամասնները տեղեկացնում է, որ Անախի խառնությունը հոսքովին սպանելուց հետո, անմիջապես յուրայինների հետ միասին ձիերը նստած փախչում են գետի Պարսկաստան: Հայ նախարարները ստանալով թագավորի սպանության և Անախի փախուստի լուրը, հետապնդում են նրանց և Արարատ քաղաքում հասնելով փախչողներին, բռնում են բոլորին և Տափերական կամուրջի մոտ գցելով Արարս գետը՝ խեղդում:

«Իսկ իրեն պայն գիտացին նախարարը հայախոյս զօրացն՝ զունդ զունդ հատանելին, գեկն լինելին. ումանք ընդ ցամաքն աճապարկալ, հասանել ի խելս կամրջացն առ դրունս Արարտշատ քաղաքի: Զի գետն իրախս յարուցեալ զայր ըի դարի և պարի. սառնանալ, ցրակուտակ, ձինստոյզ, ձինստիսպաղ թագմութեամբն յաւուրս իւրոյ սղտորութեանն: Կէսքն անցեալ ընդ կամուրջն վաղարշապատ քաղաքի, դոր և կամուրջ Մեծամորի կողմն՝ աճապարեին հառանել յառաջ մի ի խելս կամրջին Արարտշատ: Ի կիրան ճանապարհացն տրցելին զնոսա, ի մէջ արարեալ զնոսա՝ ի Տափերական կամրջացն զետալիւ առնելին զնոսա»¹⁷:

Աղաթանգեղոսի այդ նկարագրությունից պարզ էրևում է, որ նա երկու կամուրջ է հիշատակում Արարատ քաղաքի մոտ, մեկը մեկ Հայտնի Տափերական կամուրջը, որը գտնվում էր Արարս գետի վրա և մյուսը՝ վաղարշապատի կամ Մեծամորի անունով, որն, անկասկած, պետք է ընկեր Մեծամոր գետի վրա: Մի շարք ուսումնասիրողներ սխալ են մեկնաբանել Աղաթանգեղոսի այդ տեղեկությունը, շփոթելով կամ նույնացնելով Մեծամորի նշված կամուրջը՝ վաղարշապատ քաղաքին մոտիկ գտնվող Մեծամոր գետի վրա եղած մի այլ կամուրջի հետ: Ինչպես

Հայտնի է, մի շարք հայ մատենագիրների մոտ այդ կամուրջը նույնպես կոչվում է «վաղարշապատի կամուրջ»¹⁸: Խոսելով Հոփսիսիան կույսերի նահատակության մասին, Աղաթանգեղոսը որոշակի կերպով մատնացույց է անում այդ կամուրջը. նա գրում է.

«Արդ ելեալ զանապետն պարծելով՝ շարամա՛ առնել զնա, և ետ հանել զնոսա շղթայիս ի քաղաքէն ընդ դուն հարաւոյ, ընդ կողմն պողոտային որ հանէր ի Մեծամորի կամուրջն, ի տեղին յայն, որ սովոր էին սպանանել զամենայն մահապարտս, ի ճախճախտ տեղի մի, մոտ ի պարկէն փոսին որ շուրջ զայր գրապարան»¹⁹:

Ինչպես տեսնում ենք, Աղաթանգեղոսը Մեծամորի այդ կամուրջը որոշակի կերպով գնում է վաղարշապատից հարավ, այն ճանապարհի ուղղությամբ, որը վաղարշապատից տանում էր գետի Քաղաքանգ, Տարոն և այլն: Հիշյալ կամուրջի խելերի մնացորդները մինչև այժմ էլ նկատվում են էջմիածնի շրջանի վերին համայնարիս գյուղի հարավային կողմում, Մեծամոր (Մեծամոր) գետի ափերին: Վաղարշապատից Արարատ տանող ճանապարհը գնում էր արեւելյան ուղղությամբ, քաղաքի Արեւ գոնից, ինչպես այդ մասին պարզ կերպով նշում է Աղաթանգեղոսը և Մեծամորի գետն անցնում էր Արարատի մոտ՝ վաղարշապատի կամ Մեծամորի կամրջով:

«... Եւ ընթացեալ (Հոփսիսիան կույսը — 2. Ե.) ընդ քաղաքամէջն» ելանէր ընդ արեւելս կոյս, ընդ Արեւ գուն քաղաքին: ... և ինքն յարեւելս կոյս, ի ստիպմանակ ի բարձրաւանդակ յաւազին տեղի մի. մոտ քի բուն պողոտայն, որ երթայր յԱրարտշատ քաղաք»²⁰:

Աղաթանգեղոսի նախորդ վկայությունը որոշ բանասերների մեջ շփոթություն է առաջ բերել մի այլ առիթով: Ոմանք իրավացի կերպով նկատում են, որ Արարատյան դաշտովայրում լեռներ, սայա և լեռնային կիրճեր չկան, որի մասին պատմում է Աղաթանգեղոսը, խոսելով հայ նախարարների՝ Անախի, հետապնդելու մասին: Այդ կարգի բանասերները մոռանում են, որ Աղաթանգեղոսի մոտ խոսքը վերաբերում է ոչ թե վաղարշապատից մինչև Արարատ տեղամասին, որտեղ իրոք գոյություն չունեն ոչ լեռներ և ոչ էլ

17. Աղաթանգեղոս, «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1909 թ., էջ 22—23:

18. Նույն տեղում, էջ 111:

19. Նույն տեղում, էջ 103—104:

լեռնային կիրճեր, այլ և՛ Կրասնայա թաղաքի սահմաններում եղած բլուրներից ա՛յլ որսնոց մեջ եղած կիրճերին, Կապիտանովկայի որսման կետերով հիշատակում է, որ Հայ նախարարներից մեկն էլ ինքն զրախմբերով տնային Մեծամորի կամուրջը և լեռնային կիրճերում փակելով Կնատի ու նրա խմբի հետևապարհը՝ բռնեցին նրանց և Տափերակի կամուրջի խելի մոտ գտնված զորքերին Կրասնի վարարում չբերի մեջ:

Կապիտանովկայի այլ վիճակայինները մի ավելորդ տնային հաստատում են, որ Կրասնայա թաղաքում էլ մեր մասնագետաց արած վայրում, այսինքն՝ Կրասնայան գաղատվալում, Կրասնի գետի ձախ ափին, բլուրների վրա, ներկայիս Վեդու բլուրների ճիւղար գյուղի արեմտյան կողմում, Մեծամոր՝ և Կրասնի գետերի միացման վայրում, փնջալես այլ մասին պարզ կերպով տեղեկացնում է որսամասնախմբի Մովսես Խորենացին: Ուստի վերը նկարագրած բլուրների հյուսիսային կողմում նկատվող ցամաքած գետի հոսքը տեղեկացնում որսակալում է Մեծամոր գետին:

Կրասնայա թաղաքի սահմաններում մեր կողմից բացմիջոց կատարած հնադրական հետազոտությունները հիմք են տալիս որոշելու Մեծամոր ու Տափերակի կամուրջների տեղը: Դրանցից առաջինը պետք է գտնվելիս լինե՛ր Կրասնայա հյուսիսային կամ մի փոքր զեպի հյուսիս-արեմուտք թևած կողմում, այն վայրում, ուր պահպանվել են քաղաքի պարիսպների այլ կողմի զլխավոր մուտքի նետքերը, որտեղից հանապարհ դառնում է զեպի Վաղարշապատ և Դվին քաղաքները: Երկրորդ՝ Տափերակի կամուրջը պետք է գտնվելիս լինե՛ր յաղաքի հարավ-անելյան կողմում, այն վայրում, որտեղ պահպանվել են քաղաքը շրջափակող ամրոցների այլ մասի զլխավոր մուտքի նետքերը, որտեղից հանապարհը տանում էր զեպի հարավային ուղղությամբ:

Բանասիրական և տեղագրական գրականության որոշ հեղինակներ, որոնց մասին առիթ ունեցանք խոսելու վերևում, Մեծամորը նույնացնում են Քասաղ, Հրազդան, Վեդի, Լեռնայան Լեռնայա, փակ ումներ էլ նույնիսկ (օտարազգի հեղինակներից) Քուռ, Նախիջևան և այլ գետերի հետ: Առանձին Հայ հեղինակներ, ելնելով այն բանից, որ Կրասնայան գաղատվալում հոսող, Կրասնի աղակողմյան վտակները կաղմող որոշ գետեր հայտնի են Մեծամոր կամ Մե-ջուր անունով, որոնց ափերը նույնպես պատած են ճահիճներով ու եղեգիտներով, փնջալես նրա ձախակողմյան վտակը կաղմող մեր նկարագրած Մեծամորի կամ Մե-ջրի ափերը՝

ենթադրում են, որ Խորենացու մոտ հիշատակված Մեծամորը վերաբերում է Կրասնի աղակողմյան վտակը հանդիսացող համանուն գետին, հետևապես Կրասնայա թաղաքը գնելով Կրասնի ալ ափին, որը հակասում է որսամասկան փաստերին: Միաժամանակ այլ հեղինակները բացատրում են այն փաստը, որ ինչպես Մովսես Խորենացուն, այնպես էլ մյուս Հայ պատմիչների որոշակի հայտնի են ոչ միայն Կրասնայան գաղատվալում հոսող, այլև Հայաստանի բոլոր գետերը:

Մովսես Խորենացին նկարագրելով Հայոց Վաղարշակ թագավորի նախադատարանական ձեռնարկումները Մոսկեղանիայից կողմնակից երկրների վրա արշավելու համար տեղեկացնում է.

«Վաղարշակն էլ մեծ զորք է զուսմարում... Հասնում է մեր աշխարհի միջավայրը, Մեծամորի տեղանքից վեր, Կրասնի ափը, Կրմավորի մոտ, որ Բլուր է կոչվում, քաղաքի շատ օր մնում է այնտեղ, որովհետև, ինչպես հարկ է տեսի՝ (ղինվորական) կարգեր չլիտեին»²⁰:

Ինչպես տեսնում ենք, Մովսես Խորենացին Մեծամորի անունները գնում է Կրմավորից ներքև, վերջինիս մոտիկ: Մեծամորի անունները, որոնց գտնվում են Այլըր լճի սահմաններում, իրոք որ շատ մոտ են Կրմավորին և ընկած են նրանից ներքև: Մինչդեռ Կրասնի աղակողմյան վտակը հանդիսացող Մեծամորի անունները գտնվում են Կրասնայա լեռան հյուսիսային ստորոտներում, որոնք շատ հեռու են, թե՛ Կրմավորից և թե՛ Կրասնի գետից:

Մեծամորի անունները Այլըր լճի սահմաններում է գտնում նաև պատմիչ Հովհաննես Կաթողիկոս Դրասխանակերտցին: Խոսելով Կրասնի Խուզիմա ուստիկանի՝ Հայաստանի վրա կատարած արշավանքների մասին Դրասխանակերտցին պատմում է, որ Խուզիման գրավելով Դվին մայրաքաղաքը, կամենում էր սկսականել նրա զստակերտը՝ հանդիսացող Կրասնայա, Կավակերտը և Հոռոմոց մարզը, որոնք այդ ժամանակ պատկանում էին Կաթողիկոսական տանը: Հովհանի Կաթողիկոսը ամեն կերպ դիմադրում է Խուզիմայի այդ մտադրություններին իրազորմանը: Խուզիման ցանկանալով վրեժ լուծել Կաթողիկոսից, իր ծառաների միջոցով, Մեծամորի անուններով մոտ եպանել է տալիս նրա եղբորը և զոհում հյուսիսային կողմում գտնվող ծովակը:

²⁰ Մովսես Խորենացի. «Հայոց պատմություն», էր 63:

«... Ի հրաման է նորա, ծառայք նորա
ըմբռնեալ ղեկորայր մեծին Յովսեփայ,
յակունս Մեծամորի սպանեալ՝ ընկեցին
ղես ի ծովակն, որ է ի Իսահայ կողմանէ
ականցեալ»²¹,

Իրասխանակերտցու մատնացույց արած
ծովակը, որը զանվում է Մեծամորի ակունք-
ների հյուսիսային կողմում, Վամապատա-
խանում է Այդեր լճին, որտեղից իրոք սկիզբ է
առնում Մեծամոր գետը։ Վերջինիս ընթացքի
ուղղությունը ճշտելու նպատակով մեր կող-
մից կատարված մի շարք հետազոտու-
թյունները հաստատում են, որ Մեծամորը
սկիզբ առնելով Այդեր լճից ու նրա կողքերին
դասավորված բլուրների ստորոտներից
լիսող աղբյուրներից, նախ ընթանում է դե-
պի հարավ, ապա քիչ հեռու շրջանցելով
«Ղարա-թափա» (Սև բլուր) հնագիտական
կարևոր քարձուռքը արևմուտքից, անմիջա-
պես թևավում է դեպի արևելք և այդ նույն
ուղղությամբ շարունակելով իր ընթացքը,
Արտաշատ քաղաքի արևելյան կողմում միա-
նում է Արաքսին՝ ճանապարհին իր մեջ ըն-
դունելով Քասաղ, Հրազդան (Ջանգու) և
Աղատ (Փառնի) գետերը։

Սակայն Մեծամորն այդպես է ընթացել
նույն ներկայումս, ինչպես հայտնի է, Վե-
րին հաթունարիս գյուղի մոտ նա թեքվում է
դեպի հարավ, ապա դառնալով մի փոքր դե-
պի հարավ-արևելք, անցնում է երկաթուղա-
ին՝ էլ միաժին կայարանից քիչ դեպի արե-
վելք և Ռանչպար գյուղի մոտ միանում է
Արաքսին։

Քասաղ գետը, որ միանում է Մեծամորին,
նույնպես բազմիցս փոխել է իր հունը։
Նույն նա հոսել է Վաղարշապատ քաղաքի
արևմտյան կողքով, ուր մինչև այժմ էլ գե-
տի ցամաքած հունի վրա պահպանվել են
բառաթոխք մեծ կամուրջի քարաշար սյու-
նների մնացորդները։ Ետունակելով իր ըն-
թացքը ուղիղ դեպի հարավ Վերին հաթու-
նարիս գյուղի հարավային կողմում, էլ միա-
ձնից Իգդիր տանող խճուղու՝ Մեծամորի կա-
մուրջից մի քանի մետր ներքև միացել է Մե-
ծամորին։ Ներկայումս նա Մեծամորին է
միանում ներքին Ջնվա գյուղից քիչ դեպի
հարավ՝ ավելի քան յոթ կիլոմետր դեպի
արևմուտք։

Մեծամորը, Քասաղ գետին միանալուց
հետո, շարունակելով իր ընթացքը արևելյան
ուղղությամբ անցնել է նոր Ղամարլու (այժմ
Մեծամոր) գյուղի հյուսիսային և Ղարդա-
րազար գյուղի հարավային կողմով, ապա

երկաթուղուն զուգահեռ մի քանի կիլոմետր
ընթանալուց հետո անցել է երկաթուղին ղե-
պի հարավ։ Ետունակելով իր ընթացքը
կրկին արևելյան ուղղությամբ, երկաթու-
ղու Մասիս (Ուլուխանլու) կայարանից քիչ
արևմուտք իր մեջ է ընդունում Հրազդան
(Ջանգու) գետը։ Բնորոշ է այն, որ Հրազդան
գետը, ինչպես այդ ցույց են ապիս տեղա-
դրական հետազոտությունները, մինչև Մե-
ծամորին միանալը բոլորովին չի փոխել իր
ընթացքը։

Որ Հրազդան գետը միացել է Մեծամորին,
այդ մասին հիշատակում են նաև պատմա-
կան աղբյուրները։ Մովսես Խորենացին շա-
րունակելով հայոց Վաղարշակ թագավորի՝
երկրի սահմաններն ապահովելու նպատա-
կով ձեռնարկած արշավանքների նկարա-
գրությունը, գրում է.

«Իսկ երբ հյուսիսում ցրտեր և սառնա-
մանիքներն սկսեցին փչել, նա այնտեղից
շարժվեց, եկավ իրավ մեծ դաշտը, բա-
նակ դրեց Մեծամորի ափերին, այն տե-
ղում, որտեղից մեծ գետը հյուսիսային
ծովակից սկիզբ առնելով, իրնում խառնը-
րում է Մեծամորի հետ»²²,

Խորենացու «հյուսիսային ծովակից» դարձ-
վածքը անշուշտ վերաբերում է Սևանա լճին,
իսկ «մեծ գետը»՝ Հրազդանին, որն իրոք
սկիզբ է առնում Սևանա լճից։ Հրազդանը
ներկայումս անմիջապես միանում է Արաք-
սին՝ հնում Մեծամորին միանալու վայրից
դեպի հարավ՝ Սալաջալար գյուղի արևել-
յան կողմում։

Այնուհետև, Մեծամորը Հրազդանին միա-
նալուց հետո շարունակելով իր ընթացքը
հարավ-արևելյան ուղղությամբ հոսել է
Արաքսին զուգահեռ և Մուղամ ու Ռեհանյու
գյուղերի մոտով անցնելով, Յովա գյուղի
հարավային կողմում իր մեջ է ընդունել
Աղատ (Փառնի) գետը։ Ետունակելով իր
ընթացքը նույն ուղղությամբ տեղ-տեղ
Արաքսին է մոտեցնել կես կիլոմետրային
հեռավորության վրա և շրջանցելով Արտա-
շատ քաղաքի բլուրները հյուսիսից՝ Արաք-
սին է միացնել նրա արևելյան կողմում։

Մեծամորի հին հունը ակնհայտ կերպով
նկատվում է՝ հնում Քասաղ գետին միանա-
լու վայրից մինչև Աղատ գետին միանալու
վայրը՝ նրանից քիչ դեպի արևելք և Արտա-
շատ քաղաքատեղի հյուսիսային կողմում՝
մինչև նրա Արաքսին միանալը։ Դրանց միջև
ընկած տարածությունը 5—6 կիլոմետր ամ-

21. «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցույ
«Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1912 թ., էջ 118:

22. Մովսես Խորենացի. «Հայոց պատմութիւն»,
էջ 70:

բողոքացիս պատած լինելով՝ հաշիճներով ու եղեգիտաներով՝ անհետացել է գետի հունի խնայիս հայտնի է, գործաներ, գետի հորդանալու հետևանքով Արաքսի և Աղատի ջրերը դուրս ելնելով իրենց ափերից երկար ժամանակով լինում են այդ համեմատաբար ցածրագիր մասերում և առաջացնում հաշիճաներ և կյս ճահճաններում՝ գարերի բնիացրում փոխելով բուսած խոտերը, ստեղծել են նոր հողատիրոս՝ ծածկելով ու հարթելով Մեծամորի հին հունը:

Աշխարհացույցում հայտնված տեղեկությունները արժեքավոր ու հետաքրքրական են նրանով, որ աշխույ մատնացույց է արվում Արատաշատ քաղաքի կառուցման տեղը՝ Աղատ-Մեծամոր և Արաքս գետերի միացման վայրում, որ հնում Աղատ գետը խառնվել է Մեծամորին և, որ պիտավորն է, տաշներում Աղատ գետը հոսել է Գլին քաղաքի կողքով՝ հետագայում փոխելով իր բնիացրը գետի արեմատը:

Հնագիտական տեղագրական հետազոտու-

ԽՈՐ ՎԻՐԱՎԻ ՎԱՆԵՐ

Որ Աղատ (Գետնի) գետը նույն միացել է Մեծամորին, այդ մասին որոշակի տեղեկություններ կան նաև մատենագրական աղբյուրներում. Մովսես Խորենացուն վերագրվող աշխարհացույցի մեջ այդ մասին գրված է.

«Եւ ապա ելից նորա (Հրազդան գետից— Հ. Ե.) գետն Աղատ, և արդարեւ ազատ, որոյ աղուներն բոլորն ի Գեօղ լեռնէ, ի Սախուրակ տեղոյ, որ իջնելով ընդ Գետին, արբուցանէ դամենայն Ռատանն Հայոց, և անցնալ ընդ հարաւ անկանի յիրասխ, յորոց ի մէջ չննալ է Արատաշատ քաղաք, ուր յառաջին ժամանակն խառնուրդք Մեծամորի, իսկ այժմ փոխալ ղղնացան Մեծամորայ՝ խառնի ի մտից կուտ²³»:

Սյունները նույնպես յաստատում են, որ Աղատ գետը դուրս գալով յեննային նեղ կիրճից չի շարունակել իր բնիացը ուղիղ գետի Արաքս, ինչպիսի այժմ, այլ անմիջապես թերթելով գետի ձախ անցել է Գետաղատ և Վարդաշեն (Մեծարլու) գյուղերի սահմաններով. Գլինի մոտով և Յուվա գյուղի հարավային կողմում միացել է Մեծամոր գետին, Գլինի սահմաններում Աղատը բաժանվել է մի քանի նյութավորումների, որոնք հավանաբար փորվել են արհեստական կերպով՝ քաղաքը ջրային արգելաբեկներով պաշտպանելու նպատակով: Աղատ գետից յանված այդ նյութավորումներն իրար են միացել մինչև Մեծամորին խառնվելը՝ երկաթուղուց վերը, Յուվա գյուղի արեմտյան կողմում:

Արտաշատի այժմյան շրջանի սահմաններում, շնորհիվ այն բանի, որ այստեղ հողը

23. «Աշխարհացույց Մովսէի Խորենացու յայտնածովը նախնաց», Ղենեակի, 1881 թ., էջ 34:

շատ արդավանդ է ու բերրի, Ազատ գետի ինչ ունի մեծ մասամբ փորվել, հավասարվել է ու վեր ածվել մշակովի դաշաների կամ այգիների, Գետի ինչ ունի մնացորդների հետքերը ակնառու կերպով նկատվում են Դվին քաղաքատեղի, Վարդաշեն (Մեծարյուն), Բզովան (Ախունդ Բզովան) և Ոստան (Ռեջաղուն) գյուղերի սահմաններում:

Արտաշատ քաղաքի տեղագրության վերաբերյալ մեծ կարևորություն են ներկայացնում Խոր Վիրապի մասին մատենագրական տեղեկությունները: Ազաթանգեղոսը պատմելով Գրիգոր Լուսավորչին մահվան դատապարտելու և Խոր Վիրապի վիհը ձգելու հանդամանքները, ավելացնում է.

«... Արդ՝ իրեն այն ևս հասանելը թաղաւորին ի վերայ իրացն, և թէ արդարև որդի Անակայ Պարթևի է, որ սպան ղեռսորով հայր տորա՝ հրաման տայր կապնայ ոտիւք և կապնայ ձեռօք և կապնայ պարանոցաւ խաղացուցանել ղնայ յԱյրարատ գաւառ և տայ ղնա ի դղեակ լերդին Արտաշատ քաղաքի, և իջուցանել ի վիրապն ներքին, որ անհնարին էր խորութեամբ, մինչև անգղէ մեռցիս»²¹:

Ինչպես տեսնում ենք, Ազաթանգեղոսը Խոր Վիրապը որոշակի կերպով դնում է Արտաշատ քաղաքի միջնաբերդում: Սերեոսը նույնպես Խոր Վիրապը դնում է Արտաշատ քաղաքում. նա գրում է.

«Եւ վկնի նգրի յտըորդէ զաթոռ ներսէս՝ եպիսկոպոս Տայոց: Սա շինեաց զվկայարան սրբոյն Գրիգորի ի վերայ վիրապին յԱրտաշատ»²²:

Հետագա հայ մատենագիրներինց ոմանք դարձյալ հիշատակում են Խոր Վիրապ վիհի

և վանքի մասին, ղեկավար այն Արտաշատ քաղաքում: Հավանաբար օգտվելով նախորդ պատմիչներից, Բացի այդ, Արտաշատ քաղաքատեղի սահմաններում եղած բլրախմբի շարքի կենտրոնական մասի զագաթը շրջափակված է ամրոցապատերով, որոնց ներսում էլ գտնվում է Խոր Վիրապը՝ նշված խորը փոսը, որի վրա էլ կառուցված է Խոր Վիրապի վանքը: Հենց դա էլ Արտաշատի միջնաբերդն է, Ազաթանգեղոսի հիշատակած «դղեակ լերդին»-ը, Պետր է նկատի ունենալ, որ հայ պատմական աղբյուրները, բացի հիշյալ Խոր Վիրապից ուրիշ Խոր Վիրապ չեն հիշատակում Արարատյան դաշտավայրում. ուստի այդ փաստը մի ավելորդ անդամ հաստատում է, որ Արտաշատ քաղաքի խոր գտնվում է այժմյան Խոր Վիրապ վանքի սահմաններում՝ վերը նկարագրած հին բնակավայրի տեղում:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

Հին Հայաստանի մայրաքաղաք Արտաշատը, որը հիմնեց հայոց Արտաշես Ա թագավորը 189—180 թվականներին մեր թվարկությունից առաջ, գտնվում է Արարատյան դաշտավայրում, Արաքս գետի ձախ ափին՝ գետի առաջացումից մեծ րևի և Մեծամորի հետ միաձուլվելու վայրում, բլուրների վրա, Խոր Վիրապ վանքի շրջակայքում, ներկայիս Վեդուրյանի Շխլար գյուղի արևմտյան կողմում:

Մեծամորը այժմյան Սև-ջուր գետն է, որը սկիզբ առնելով Այդուր լեռից և հոսելով կողմնում եղած բլուրների ստորոտներից բխող աղբյուրներից, ընդհանուր առմամբ հոսում է դեպի արևելք և հեռում Արաքսին է միացել: Արտաշատ քաղաքի արևելյան կողմում, հանապարհին իր մեջ ընդունելով Քասաղ, Հրսզղան (Ձանգու) և Ազատ (Դառնի) գետերը:

Այժմ միայն Քասաղ գետն է միանում Մեծամորին, այս րափովում Արաքսը. իսկ մյուս գետերը Արաքսին են միանում առանձին-առանձին, քստ ուրի Քասաղ և Ազատ գետերը մեծ չափով փոխել են իրենց ընթացքը դեպի արևմուտք:

²¹ Աթանգեղոս, «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1914 թ., էջ 70—71:

²² «Պատմութիւն Սերեոսի եպիսկոպոսի ի Հերակես, Թիֆլիս, 1913 թ., էջ 274:

Ա. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ԳԼԱՋՈՐԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

(Հիմնադրւում 1773-ամյակի առիթով)

ասներեքերորդ դարի 30-ական թվականների՝ մոնղոլական բռնակալական ծանր լծի տակ տառապում էր Հայ ժողովուրդը։ Հայաստանը և Վրաստանը անսպասելի նվաճված լինելով չկարողացան կազմակերպված դիմադրություն ցույց տալ մոնղոլական հորդանքերին։ Մեկ տարվա ընթացքում (1236 թ.) մոնղոլների ձեռքն անցան մի շարք խոշորագույն առևտրական թաղերներ և նշանավոր ամրոցներ, ինչպիսիք են՝ Լենին, Ղարսը, Լոռին և այլն, իսկ յոթ տարվա ընթացքում (1236—1243 թ. թ.) արդեն ամբողջ Հայաստանը, բացառությամբ Կիլիկիայի Հայկական թագավորության, նվաճվեց մոնղոլների կողմից և ընկավ նրանց ձանր լծի տակ։ Լկղարյնակչությունն անխնա ոչնչացվում կամ գերեզմարվում էր, իսկ յոթնական ծանր հարկերը, որոնք ծառայում էին ժողովրդի վերջին կենսական հյուսիսը, կրկնում էին երկիրը տնտեսական և տապալ աճից ու զարգացումից։ Հայաստանն ապրում էր տնտեսական և կուլտուրական անկում։ Լկյ Համառարած ավերումից ու ոչնչացումից համեմատաբար ամենասն էին մնացել միայն Հայաստանի մի քանի նահանգներ, որոնց միում և Սյունիքը։

Սյունիքի իշխան Սմբատ Օրբելյանը այդպիսով մոնղոլական մեծ խանին և թաղկարծեր նվերներ մատուցելով նրան, կարողացավ ձեռք բերել ինչուսական իրավունք։ Դրա շնորհիվ նավարկած հարկերի մեծ մասը մնաց Սյունիքի ներսում։

Սմբատից հետո Տաթային Օրբելյանը շարունակեց իր եզրոր բաղաբականությունը։ Լի շարք ուղղական հաղթանակների շնորհիվ Տաթայինը կարողացավ ձեռք բերել մոնղոլական իշխանավորների հովանավորությունն ու սերը։

Նույն դրության մեջ էին և Պոռչյանների (հաղրակյանների) իշխանական կայվածները։ Վայց ձորում։

Պոռչ հաղրակյանը, մասնակցելով Բաղդադ և Նիփրկերտ թաղաքների վրա կատարված մոնղոլական արշավանքներին, նույնպես օգտվում էր մոնղոլական իշխանությունների հովանավորությունից։ Պապակի կառավարման (1294—1299 թ. թ.), նրա եղբոր որդի էաչու (1299—1317 թ. թ.) և ապա Լևիր Հասան Բ-ի (մեռ. 1351 թ.) զորք Պոռչյանների կայվածները գանվում էին համեմատաբար բարվոր միանկում։ Դրանով էր պայմանավորված դիտական ուժերի և ընդհանրապես Հայաստանի մյուս նահանգներից ազդարնակչության մեծացող ձգտումը շեպի Սյունիք։

Սյունիքում, Օրբելյան և Պոռչյան իշխանների այս յուրատեսակ բաղաբականության շնորհիվ տնտեսական-կուլտուրական կյանքը չնայած, թեև դարգացման պրոցեսը անցյալի համեմատությամբ բավականաչափ դանդաղել էր, Բայց այնուամենայնիվ Սյուն-

1. Պապակի և համեպի Սիսական արքայ Սեփանի Օրբելյան արքայիկազմի Միտանք, Բիֆիս, 1910 թ., գլ. 2, էջ 433։

և իբրդ պատկանում էր առևտրական կապերը հարևան երկրների՝ Վրաստանի, Ադրբեյջանի, Իրանի և այլ ժողովուրդների հետ։ Երկրի ներքինում օգտագործվում էին պղնձի հանքերը՝ Ղափանում, հիմնադրվել էր պղնձաձուլարան Աջանանում, կառուցվել էին մի շարք նոր ամրոցներ, բերդեր ու իջևանատներ (բարձրանաարաններ), կերտվել ճարտարապետական հրաշալի հուշարձաններ՝ երկհարկանի եկեղեցիներ ու վանքեր, որոնք համակենտրոնացվել են երկրի լուսավորական ու հոգևոր կյանքը, Հայ ժողովրդի կուլտուրական կյանքի խոշորագույն օջախներից մեկը պարձալ Գյաձորի համայնաբանը։

Հայաստանում հատուկ ուշադրություն էին դարձնում երկրի հոգևոր կյանքի պատմության երկրամասերում համար անհրաժեշտ կադրեր պատրաստելու գործին և այդ նպատակով հիմնում կրթարաններ։ Միջնադարում նշանավոր ուսումնական հաստատություններն են Լեզի Հովհաննես Սարկավադի զբոսըքը Անիում (1045—1129 թ. թ.), Մխիթար Պոչի զբոսըքը Նոր-Գևորգիում (1130—1213 թ. թ.) և ուրիշները։ Այս դպրոցների փառանք ժառանգությունը, որոնք երկրին պարգևել են բավական թվով բազմակողմանիորեն զարգացած գիտնականներ և լուսավորական գործիչներ, շարունակեց Պոչի տակերում Վանական վարդապետը։ Նրան հաջորդում է նշանավոր մանկավարժական ու գիտական գործիչների մի ամբողջ համաստեղություն՝ Վարդան Արենյացի (Մեծ), Հովհաննես Երզնկացի, Ներսես Մշեցի (Տարոնացի), Ծալալի Նշեցի, Հովհան Ռոտունցի, Գրիգոր Տաթևացի և շատ ուրիշներ։ Բայց մոնղոլական տիրապետության ծանր ժամանակներում, հայածանքի, սովերաժության և ամայացման պայմաններում ուսումնական ու գիտական հիմնարկները համառոտ հարկադրված էին լինում թափառական կյանք վարել։

Այդպես, երկար թափառումներից հետո, 13-րդ դարի վերջին տասնամյակներում Գյաձորի վանքում հանգրվան է դառնում Վարդան Արենյացի զբոսըքը Ներսես Մշեցու զբոսըքի անվանությամբ։

Ներսես Մշեցու մասին մեր տեղեկությունները շատ սակավաթիվ են և նրա դրական ու գիտական գործունեության մասին գրեթե ոչինչ չգիտենք։ Հայտնի է միայն, որ նա ծագումով Տարոնից է, Մուշ քաղաքից, սովորել է Ս. Առաքելոց վանքում, ապա Վարդան Արենյացու զբոսըքում և մահացել խոր ձերույթյան մեջ, Գյաձորում, որտեղ և թաղվել է 1284 թվին։

Որ Ներսես Մշեցին կյանքի վերջին տա-

րիները անց է կացրել Գյաձորում, այդ մասին վկայում է նրա տաշակերտ Մասնաձուլ երկեղեցու մաս պատկանված հետևյալ տեղեկությունը. «... յետ փոխման նորա (Վարդանի) ... նստալ յաթոռ նորին և լուսավառից զաղղս Հայոց ուսմամբ դրոց (ներսև) և հասնալ բարիոց ձերութեան հանգևալ ... ի նոյն վանս Գյաձորոյ»²։

Ինչպես տեսնում ենք, Ներսես Մշեցին իր վարդապետության վերջին տարիները անց է կացրել և մեռել է Հայաստանի կուլտուրական խոշորագույն օջախներից մեկում՝ Գյաձորում։ Այդ պատճառով էլ Գյաձորի բարձրագույն ուսումնական հաստատության համայնաբանի հիմնադրումը արդարացիորեն կապվում է Ներսես Մշեցու անվան և գործունեության հետ (1269/71—1284 թ. թ.)³։

Գյաձորը (անվանվել է նաև Գայաձոր, Գայեձոր, Գայիձոր, կամ թե Աղբերց վանք), որը բառացի թարգմանությամբ նշանակում է «Գայի ձոր», գտնվել է Պոռչյան իշխանների տիրապետության տակ Վալոց Ձորում։ Գյաձորի համայնաբանի պատմությունը նրա տեղագրությունը հետազոտողների համար մնացել է անհայտ։ Նրա հայտնաբերված հետքերը ոչ մի կերպ չեն համապատասխանում այդ համայնաբանի հոշակին։ Արդարացի է Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյանը կասկածելով, որ այն ավերակները, որոնք համարվում են Գյաձորի հետքերը, շատ աննշան են, և ոչ մի ընդհանուր բան չունեն նրա հետ։ Հասարակ, չհղիված քարերով կառուցված մի եկեղեցու ավերակներ են դրանք և հիմք չեն տալիս ենթադրելու, թե դրանք մնացորդներն են մի մեծ վանքի, ինչպիսին եղել է Գյաձորը։ Շրջապատում չկան վանքի ամրոցականության մնացորդները։

2. Գ. Ալիշան, «Սինական», Վենետիկ, 1893 թ., էջ 131։— Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Քաղաքական կամ Պոռչյան», մասն Բ, էջ 191, մասն Գ, էջ 152 (տվելված Բ, 59) և է. Խաչիկյան, «Գյաձորյան համայնաբան և նրա սաների ավարտական առեղծոքությունները», Վ. Մ. Մուրադի տված Պետական համայնաբանի գիտական աշխատություններ, հատոր XXIII, Երևան, 1946 թ., էջ 426։

3. է. Խաչիկյան, «Գյաձորյան համայնաբան և նրա սաների ավարտական առեղծոքությունները», էջ 426։ Վարդան Արենյացու մահվան տարեթիվը հետազոտողների կողմից հաջորդուն չի որոշվում։ Աղբերաքույրների մի խմբի հիման վրա թվագրվում է 1269 (տե՛ս է. Խաչիկյանի նշված աշխատությունը, էջ 426), իսկ մի այլ խմբի տվյալներով՝ 1271 (տե՛ս Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյանի, «Քաղաքական կամ Պոռչյան», մասն Բ, էջ 193)։ Այդ պատճառով Ներսես Մշեցու ինքնաբերական ուսուցչական գործունեությունը մեր կողմից նույնպես նշվում է այդ տարեթվերի հիման վրա։

որը առժամորաւ բազմացած է լինում եկեղեցիներից, դպրոցից, մատենադարանից, սեղանատներից, բաղամթիւ կաղարաններից և մի քանի յրաքայքի կառուցվածքներից: Կասկածանքն ափսիս է հաստատուում, երբ հարց է առաքանում, ինչ ինչու՞ նույն ժամանակի, կամ նույնիսկ դրանից առաջ կառուցված մշտն եկեղեցիների ու վանքերի մնացորդները պահպանվել են մինչև մեր օրերը, ըստ որում ոչ միտ փրկուկում, իսկ Գյումրիի չի մնացել որեւէ հետք:

Երբ ժողի Ազրեւոյ վանքն և մականունն Գյումրու Այստեղից էլ յիշում է Ղ. Ալիշանի ենթադրութեանը այն մասին, թե Գյումրիի վանքը սկզբնապէս կոչվել է Ազրեւոյ վանք՝ Այս կապակցութեամբ հետաքրքրական է նշել, որ Գյումրին ժամանակակից «Պատմութիւն նախնային Սիսական» գրքի հեղինակ Ստեփանոս Սրբէլյանը այժմի տեղ չի հիշում այդ վանքի Գյումրի կամ Ազրեւոյ վանք անվանումները՝

Այնչիւք սղղակի և անսղղակի տվյալներ

ՔԱՆԱՑԻ ԿԱՄ ԴԱՐԱՆԻ ՎԱՆՔԸ

Գեւեւ իր ժամանակին Ղ. Ալիշանը նկատել է, որ Գյումրի, ըստ երեւոյթի, ունեցել է այլ անվանում: Այդ կասկածանքը հիմնոված է Մխիթար Սամեհոյ վրայութեան վրա, որը հաղորդում է. «Ի վանքն որ այժմ ասի Գյումրի: Իր ուրիշ գրչի մոտ, 1291 թիւ ձեռագրում, կայդում ենք. թի մենաստանո

րից մենք նանդեցինք այն եզրակացութեան, որ միջնադարյան Հայաստանի և հենց իրեն՝ Գյումրի համայնարանի պատմութեան այդքան կարեւոր հարցում խորապէս իրավացի է գիտնական ազգագրագետ երվանդ Լալայան:

Նույն աւելում:

«Պատմութիւն նախնային Սիսական», Բեֆի, 1910 թ.

4. Ղ. Ալիշան, «Սիսական», էջ 130:

նր, Նրա «Վալոց ձոր կամ Դալարազյազ» աշխատության մեջ ասվում է, որ Օրթաքենդ գյուղից (այժմ՝ Գլաձոր) ղեպի հյուսիս-արևելք գտնվում է 13—14-րդ դարերում հայտնի Գալաձոր կամ Գլաձոր վանքը, որը հետադադարում սկսվեց անվանվել Ղարա-վանք⁷։ Այնուհետև Ե. Հալալյանի այդ նույն աշխատության մեջ նշվում է, որ Ղարա-վանքը միևնույն Քանաոթի վանքն է, որը կոտուցվել է 13-րդ դարում և որտեղ ամփոփված է եղել 135 թվին Մոզես գրությունը նահատակված Ստեփանոս Եպիսկոպոսի մարմինը⁸։

Այնուամենայնիվ, ինչև սկզբնաղբյուրների վրա է հենվել Ե. Հալալյանը նույնացնելով Գլաձորը Ղարա-վանքի հետ, մնում է անհայտ՝ ճիշտ է, Օրդույան պատմիչի մոտ հիշատակված է, որ Ստեփանոս Սյունեցի եպիսկոպոսը դռնվել է մի կնոջ ձեռքով և խաղվել Քանաոթի վանքում⁹, սակայն դա բավական չէ Քանաոթ Գլաձորի հետ նույնացնելու համար։ Բայց գոյություն ունի մի վկայություն, որի շնորհիվ հնարավոր է որոշել Գլաձորի տեղագրությունը։ Այն պահպանվել է 1243—1284 թվականների մի հավաքածուի իշխանակալանում, որտեղ գրիչ Մատթևոս Կիրիկեցին գրում է.

«...նկեալ յայս գաւառի,
Որում անուն Վայ ձոր,
Հուպի շիրիմն Սինեցի,
Ի Աղբերց վանս մենաստանի,
Յերկրորդ Աթէնս պանծալի,
Լեռ ոտըս հար մեր Ներսէսի,
Եւ բարոնաց վարդապետի¹⁰,
Հասնալ ի ծայրս իմաստ րանի...»¹¹

Ուրված վկայությունից պարզ է, որ խոսքը վերաբերում է Աղբերց վանքին, այսինքն՝ Գլաձորին՝ օրհնագրի Աթէնս պանծալի¹²,

7. Ե. Հալալյան, «Շարուր-Դալարազյազի գավառ, Վալոց ձոր կամ Դալարազյազ»։ «Աղգաղրական հանդես», XII գիրք, 1904 թ., Թիֆլիս, 1905 թ., էջ 271։

8. Նույն տեղում, էջ 262։

9. «Պատմություն նահանգին Սիսական», գլ. VI և VIԲ։

10. «Բարեմաց վարդապետ» կամ Նաճախ «Վարդապետաց վարդապետ» սովորաբար կոչվել են այն մամանակվա ուսումնական հաստատությունների ղեկավարները։

11. 2. Հակոբոս Տալան, «Տուցակ հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վինենա», Վինենա, 1895 թ., էջ 1039։ 2. Ալիշան, «Սիսական», էջ 130։ Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Նաղարակյան կամ Պոռյանց Վալոց պատմության մեջ», մասն Բ, էջ 203—206։

12. Աղգալս ինն անվանում ժամանակակիցները Գլաձորի համալսարանը։

որի եկեղեցում էլ գտնվում է նահատակված Ստեփանոս Սյունեցի եպիսկոպոսի գերեզմանը։ Այդ պատճառով էլ Գլաձորը հաճախ կոչվել է նաև «վանք» Գլաձոր II. Ստեփանոսի¹³։ Այսպիսով, ստացվում է, որ Քանաոթ (Ղարա-վանք) — Աղբերց վանքը նույն Գլաձորն է, ինչ որոշ, ոչ մի կասկած չի կարող, որ Քանաոթի վանքը Նեց ինքը՝ Գլաձորն է։ Համեմատելով Քանաոթի վանքի սահմանները որոշող տվյալները, կարելի է տեսնել, որ Նեց նույն այդ տվյալները վերաբերում են և՛ Գլաձորին։ Այսպես, Ղ. Ալիշանի մոտ ասվում է, որ Գլաձորը սահմանակից էր Նկեղյաց ձորին¹⁴։ Ըստ Օրդույանի, ինչպես և Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյանի, Քանաոթ—Ղարա-վանքը նույնպես գտնվում է Նկեղյաց ձորին կից¹⁵։

Կա նաև մի ուրիշ, ոչ պակաս հետաքրքիր վկայություն։ Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյանը խոսելով Գլաձորի մասին, ցույց է տալիս, որ այն գտնվում է Սրկղունից Պոռ իշխանի դաստակերտից (որպարաոս) ոչ հեռու¹⁶, իսկ ըստ Ե. Հալալյանի այդ դաստակերտի մնացորդները գտնվում են Բաշքենդ գյուղի ծայրամասում (որը նույնացվում է Սրկղունիցի հետ)¹⁷, այսինքն, դարձյալ Քանաոթի վանքից ոչ հեռու¹⁸։ Քանաոթի վանքի ծաղկման ժամանակաշրջանը, նրա բուռն զործունեությունը, որի մասին մեզ պատմում են այդ վանքի վիճակի արձանագրությունները, նույնպես համընկնում են Գլաձորի համալսարանի գոյության ժամանակաշրջանին¹⁹։

Այժմ, երբ պարզ է, որ Գլաձորը և Քանաոթը, ըստ էության միևնույն վանքի տարրերն են վանումններն են, մեզ դարձանայի չի մնում այն երևույթը, որի առթիվ այնպես արդարացիորեն տարակուսում էր Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյանը։ Նաղարակյանը կամ

13. Այդ եպիսկոպոսի անվամբ կոչվում էր Քանաոթի վանքը, ավելի ճիշտ՝ վանքի եկեղեցին։ «Երեզնիս արքայի Ստեփանոսի», «Ս. Ստեփանոսի գերեզման» (տե՛ս Դարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան «Նաղարակյան կամ Պոռյանց», մասն Ա, էջ 130)։

14. Ղ. Ալիշան, «Սիսական», էջ 130։

15. «Պատմություն նահանգին Սիսական», գլ. V, էջ 259։ Գ. արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Նաղարակյան կամ Պոռյանց», մասն Ա, էջ 115։

16. Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Նաղարակյան կամ Պոռյանց», մասն Բ, էջ 186։

17. Նույն տեղում, մասն Ա, էջ 115։

18. Ե. Հալալյան, «Շարուր-Դալարազյազի գավառ», էջ 270։

19. Տե՛ս «Материалы по археологии Кавказа», выпуск XIII, под редакцией П. С. Уварово и Х. И. Кучук-Иованнесона, Москва, 1916 г., стр. 134. — Գ. արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Նաղարակյան կամ Պոռյանց», մասն Ա, էջ 173։

յունք հաշոց պատմությունն մեզ» աշխատության ը մասն ը մասում, Ռախատի վանքին նվիրված հաստիկ գլխում տպված է՝ «Համանակառակ ջանք համարում, սակայն, որ մի դարի Կենտրոնից մինչև մի-ի կեսերը արևադարձային մեծերով հարուստ մի վանքում, որ մեկը էն և առաջինը սխալագույն» ներ, այդքան ամուլ լինելը ձևագրական արվեստի կոպից²⁰ նվիրուք, մեկ չեն հասել ձևագրեր, բացառությամբ երկու—երեքի, որոնց մեկ նշված լինի, թե նրանք գրվել են Ռախատի վանքում: Նվ դա համանակի է, քանի որ այդ վանքի բազմաթիվ ձևագրերը վավերացված են նեղ իրեն համարարանի՝ Գյաթորի անվամբ:

Այսպիսով, այժմ մեկ հայտնի Ռախատի վանքը, կարելի է ասել, որ 13—14-րդ դարում, համարարանի դոյաթյան ժամանակաշրջանում (նաև հաղագայում) նայուն է մեկ Գյաթոր կամ Աղբից վանք անուններով:

Մենք նախկին վանքի կարծիքով, որ Գյաթորի նախնային և իմնական անվանումը եղել է ոչ թե Աղբից վանք, ինչպես մեխագրել է Ղ. Ալիշանը, այլ Ռախատի վանք:

Ռախատի վանքին կից, զեն մինչև համարարանի իմնագրումը, եղել է կրոնամիտների միարանություն, ծագել է հոգիար-կույտության կյանքը, և այդ վանքը հանդիսացել է ոչ պակաս հայտնի հոգիար կենտրոն, որն իր եղբայրության կողմից տվել է մի դիտակալ, որին ժամանակակիցները անվանել են ամանողի փոխառություն²¹:

Համարարանն էլ իր նոր՝ Գյաթոր անվանումն ստացավ ներսեն Մշեցու վարդապետության օրոք: Այդ անվանումը, մեր կարծիքով, կապված չէ միայն Գյաթոր տեղանքի հետ, որից ոչ հետո դուրսում է Ռախատի վանքը: Ահա, ինչպես երևում է, ծագում է Տարնում²² դուրսում Մուշի Ս. Առաքելոց վանքին կից միևնույն անունը կրող դպրոցից, որտեղ ներսեն Մշեցին ստացել է իր սկզբնական կրթությունը²³: Այլ կերպ ասած համարարանի անվանումը բերվել է Առաքել վարդապետի հետ իր նայունի երկիր Տարնումից:

²⁰ Գորեգին արեղիսի, Հովսեփյան, «Նաղարայան» կամ Պաղյանք, մասն ը, էջ 173:

²¹ «Փոխառություն» բառը նայինք մաս, միևնույնում, իր իմնական իմաստից բացի, կարող էր նշանակել նաև երգիչ, երգիչ (տե՛ս Գորեգին արեղիսի, Հովսեփյան, «Նաղարայան» կամ Պաղյանք հայոց պատմության մեջ, մասն ը, էջ 159):

²² Այդ առիթով մեք Ն. Ներսես Սարգիսյանի մաս, «Տեղագրություն» ի Փարս և ի Մեծ Հայոց աշխատության մեջ (Կենտրոն, 1861 թ., էջ 236), կարգում ենք: «Մենաստան Առաքելոց կոչի և Գյաթոր վանք, թեև վանի խորհուրդից ձևային որ ի յայն (մենաստանին)»:

²³ Ղ. Ալիշան, «Միտակալ», էջ 131:

Համարարանի արտադր, շատ հնարավոր է, առաջնահարար ամրապնդող Գյաթորի առաջատար դիրքը Ռախատի վանքում, որը և, ինչպես երևում է, արտահայտվել նրանով, որ նրա տնային տարածվել նաև ամրոց Ռախատի վանքի վրա, կոչվելով Գյաթորի վանք: Ռախատի վանքը, որի անվան տակ այդքան երկար ժամանակ թափված էր՝ Գյաթորի հնագույն համարարանի, իր ժամանակին հանդիսացել է երկրի խոշորագույն կույտություն կենտրոններից մեկը²⁴:

Այդ մեծությունը իր վարա-վանք անվանումն ստացել է բավականին ուշ, 19-րդ դարում, տեղական (աղբիցյանական) աղբարանկալության կողմից, որը և բառացի խորամանկությամբ նշանակում է «Մեկ վանք» Գորեգին արեղիսի, Հովսեփյանի այդ անվանումը երկուցու մի քանի դուրսից, որը ժամանակի լրիվացումը բացառվում են է դարձել, առաջացած իր համարում, ինչպես այդ անում են Ղ. Ալիշանը, և Լալայանը և արիշները²⁵, Գորեգին արեղիսի, Հովսեփյանի կարծիքով վաղա-վանք ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ ինչ Գորեգին (այսինքն բարից կատարված վանք) անվանման աղավաղում²⁶: Այս կարծիքը արդարանալու որոշ իմքեր ունի, քանի որ նման անվանման հանդիպում ենք Ստեփանոս Որբելյանի պատմության մեջ²⁷, որի վրա էլ հենվում է Գորեգին արեղիսի պատմությունը:

Ռախատի վանքը իմնագրվել է 7—8-րդ դարերում, Այդ ժամանակվա վանքից ոչինչ չի պահպանվել, և այժմ տեղում միայն նեղերն ու ձևացողներ կան մի եկեղեցու, որն իր կառուցվել է 1273 թվին Պաղյան խանի և նրա որդիների կողմից, որպես մե-

²⁴ Տեղին է նշել, որ մի շարք նաղարայանների, սկսած Ղ. Ալիշանից, չգիտեցին (և նայունն մի վանք (Ռախատ), որը գտնվել է Որբելյան ինչ-ինչեր տեղանքի վրա, Տեղինք մի բնի հետև, որը և Ստեփանոս Որբելյան պատմելի կողմից ինչ-ինչերն ու վանքերի թվարկման մեջ ինչպես է առաջիններից մեկը Տեղին վանքից հետո Որբելյանը իր գրքի մեջ վայր-ձորի Ռախատ վանքը հիշատակում է Հերման վանքից հետո (տե՛ս նրա «Պատմություն հայկական Միտակալ», գլ. 48, էջ 335, 340, ինչպես և Ղ. Ալիշան, «Միտակալ», էջ 119, Բ. Խ. Հովսեփյան, «Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն», գրքի 2-րդ, երկուս, 1932 թ., էջ 145 և արիշները):

²⁵ Ղ. Ալիշան, «Միտակալ», էջ 119: և Լալայան, «Տարր-Գյաթորագրի գաղա», էջ 267: — «Материалы по археологии Кавказа», выпуск XI (II, стр. 125 և արիշները):

²⁶ Գորեգին արեղիսի, Հովսեփյան, «Նաղարայան» կամ Պաղյանք, մասն ը, էջ 113:

²⁷ «Պատմություն հայկական Միտակալ», գլ. 5, էջ 239:

նասան Ս. Ստեփանոսի և իրենց առժամայնա Պոռ իշխանի հիշատակը նավերժացնելու համար, իսկ եկեղեցուն կցված գանգակատունը (հուսիսային կողմից) թվագրված է 1279 թ.²⁸, նրան է նաև մի ուրիշ, երրորդ կառուցվածք հարավային կողմից, որից մնացել են միայն աննշան շեղքեր²⁹, Մեր կարծիքով, եկեղեցին կառուցված է նրան, ավելի վաղ, 1250—1260 թվականներին³⁰:

Զիմանալով Գլաձորի ճիշտ տեղագրությունը, հնարավոր չէ որոշել համալսարանի նկատմամբ ունեցած նաև Պոռլյան իշխանների նվաճավորությունը քննությամբ³¹, Մի շարք ձեռագրերից հայտնի է, որ Պոռլյան իշխանները եղել են Գլաձորի համալսարանի նվաճավորները, իսկ 1328 թվի մի ձեռագրի հիշատակարանում Պոռլյանները անվանված են «տէր և իշխեցող սուրբ մենարանիս և տանս դպրոցական ժողովուրդ»³²:

Անկասկած, Թանատի վանքը և Գլաձորի համալսարանը տնտեսական մեծ օգնություն են ստացել ինչպես իրենց անմիջական հովանավորներից, այնպես և այլ անձնավորություններից: Զե՛ որ համալսարանը առանց նրաթական օգնության չէր կարող պահել այդքան մեծ թվով սաներ: Եվ, իրոք, ինչպես երևում է Ս. Ստեփանոսի եկեղեցու և դանդաղակատան պատերին եղած ար-

ձանագրություններից³³, Թանատ-Գլաձորյան վանքը ուներ ընդարձակ ռդային տարածություններ, նվիրարնողները հանդիսանում էին գլխավորապես Պոռլյան տոհմի անդամները, նշանավոր Պոռ իշխանի որդիներն ու թոռները: Քացի Պոռլյաններից նվիրարձրում էին նաև Սյրելյանները և ուրիշները, նվիրատվությունը վանքի օգտին, լինպես երևում է արձանագրություններից, բավական մեծ է եղել, Թանատ-Գլաձորի վանքին նվիրվել են վարելահողեր, պտղատու և խաղողի այգիներ, կալվածներ, սմառանոցներ և այլն, ինչպես այդ տվյալարար արվել է խոշոր վանքերի նկատմամբ, հատկապես մոնղոլական տիրապետության ժամանակ: Այդ նվիրատվություններից րացի վանքը ապահովվում էր դրամով (ոսկով): Տաճարի սպասավորները դրա փոխարեն պարտավոր էին նվիրատուների համար պատարագ մատուցել:

Հողերի շահագործումն ու դրամական նվերները, հավանարար, ապահովել են համալսարանի բաղամթիվ սաների ու վանքի միարանության ծախսերը:

Պարզելով Գլաձորի ճիշտ տեղագրությունը, շնորհիվ Թանատի վանքի վիճակի ճոխ ու առատ արձանագրությունների, մեր առաջ բացվում է այդ նշանավոր կուլուրական-հոգևոր կենտրոնի տնտեսական կյանքի պատկերը: Գլաձորի համալսարանը, անկասկած, պետք է դրավի հայ ժողովրդի անցյալի դպրոցական կյանքը հետազոտողների ուշադրությունը:

Հատկապես Գլաձորի համալսարանում սկսեց իր գործունեությունը վարդան Արենյացու դպրոցը՝ ներսես Մշեցու գլխավորությամբ, որը մինչ այդ թափառում էր հայրենի երկրում և մշտական հանգրվան չէր գտնում:

Գլաձորի վանքը սովորական վանքերի նման չէր, ինչպես օրինակ Կեյառիսը, Գեղարդը (Ալբիվանքը) և ուրիշները, որտեղ նույնպես տնեցել ան վարդապետներ ու աշակերտներ, այլ հանդիսացել է րարձրադուր ուսումնական հաստատություն—համալսարան:

28. Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Խաղրակյանր կամ Պոռլյաներ», մասն Ա, էջ 118:

29. Նույն տեղում, էջ 124:

30. Ի միջի այլոց եկեղեցու թվագրման լարցք կարող է մանրագրեն ստուգման, որովհետև եղած տեղեկությունները բացահայտ հակասական են: Եթե վանքը կառուցված լիներ 1273 թվին, ի՛նչով բացատրել այդ նրա պատերին գտնվող ավելի վաղ շրջանի արձանագրությունները, որտեղ գայիս են 1251 թվից հետոս: Այդ արձանագրություններն էլ, մեր կարծիքով, իրենց քննյթով հաստատում են, որ նրանք ոչ մի կերպ չեն կարող գրված լինել նետաղա շրջանում: Այդ պատճառով էլ մենք ճիշտ չենք համարում մի շարք հեղինակների պնդումներն այն մասին, որ Ս. Ստեփանոսի եկեղեցին կառուցված է եղել 1273 թվին (տե՛ս Փաթըրունի, «Ճանապարհորդական նկատողութիւնք», «Արարատս ամսագիր», 1889 թ., փետրվար, Վաղարշապատ, էջ 102:—«Материалы по археологии Кавказа», выпуск XIII, стр. 126.—Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Խաղրակյանր կամ Պոռլյաներ», մասն Ա, էջ 117 և ուրիշները):

31. Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Խաղրակյանր կամ Պոռլյաներ», մասն Բ, էջ 196:

32. Նույն տեղում, էջ 197:—Տե՛ս և մասն Ա, էջ 199—200 և մասն Գ, հովելված Բ, 21, ինչպես և Ղ. Ալիշան, «Ախապան», էջ 133:

33. Ղ. Ալիշան, «Ախապան», էջ 90—205 («Ելայոց կամ Նղեգեաց ձոր»):—Ե. Լալայան, «Ելայոց ձոր» (նշանավոր վանքեր), «Ողջագրական շանդես», XXVI դիրք, 1916 թ., Թիֆլիս, 1917 թ.:—Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Խաղրակյանր կամ Պոռլյաներ» հատոր Գ:—«Материалы по археологии Кавказа», выпуск XIII և ուրիշները:

Ամենահին տեղեկությունը Գրաձորի Համայնության մասին գտնում ենք 1286 թվականի մի ձեռագրի մեջ, որի պատվիրատուն եղել է աճարտատանն մեծ Ներսէսը Մէյն տեղ մի նմաթյալական գրութուն կապելուամտ ուղիս Սասնի Հեանոց և աշակերտսը, ամենն Աձյ Ներս. վրի.³⁴, ավելացված

Ներսես Մշեցու գրչակից աշակերտ Սասնի Նշեցու ձեռագր, սյուր փոխաբերիկի ֆր ասույց չին և կանգնեց Համայնությանի գրութս Սասնի Նշեցու որոր Գրաձորս լայն Հոյակ էր ձեռք բերել:

Սասնի Նշեցին ծաղմամբ Սասունից էր,

ԿՈՐԱՆ ԵՍԼԱԿ ԵՉԵՑՈՒ ԱՍՏՎԱԾԱՆԵՐԵՐԻՑ
ՆԿԱՐԱՅԻ ԹՈՐՈՍ ՏԱՐՈՆԱԳԻ, ՎԱՅՐԻ ԴԱՅՈՐ, 1318 թ.

(Հայկ. ՍՍԻՐ ՊԵՏ. մասեն. ձեռ. N 206. ք. 139ր)

34. Հայկական ՍՍԻՐ ՊԵՏ. մասեն. ձեռ. N 1111, ք. 8ր:

Ձեռքի է նիշ ավանդու մերա ձեռնդյան ճիշտ թվականը հայտնի չէ. բայց մի շարք վկայությունների շրման վրա կարելի է ենթա-

գրարար այն նշանակել մոտավորապես 1248—1253 թվականներին³⁵։

Եսայի Նշեցին սկզբնական շրջանում սովորել է վարդան Արենկցու մոտ, իսկ նրա մահից հետո շարունակել է ուսումը Ներսես Մշեցու մոտ։ Եսայի Նշեցին մեռել է խոր ծերության մեջ, մոտավորապես 95—90 տարեկան հասակում, 1338 թվին³⁶։

Ներսես Մշեցու մահից հետո, 1284 թվին, Եսայի Նշեցին Գլաձորի համալսարանի ղեկավարությունն իր ձեռքն է առնում և շատ բազմաթիվ գործունեություն ծավալում մինչև իր կյանքի վերջին տարիները, գրելով 55 տարի։ Նրա օրոք Գլաձորյան վարդապետարանը գիտական մտքի կենտրոն դարձավ, ձեռք բերելով մեծ փառք ու համբավ։

Այն մասին, թե որքան հռչակված է եղել Գլաձորի համալսարանը, վկայում են ժամանակակիցների կարծիքները։ Այսպես՝ Մատթեոս Կիլիկեցի գրելը 1284 թվին այն անվանում է «երկրորդ Աթենք պանծալի», Տիրատուր Կիլիկեցին 1302 թվին կոչում է «մեծ դպրատուն», Մխիթար Երզնկացին 1314 թվին գրում է՝ «մայրն իմաստից Գլաձոր», Հակոբ Բագրդցին 1318 թվին անվանում է՝ «մայրաքաղաք ամենայն իմաստից», իսկ Կյուրեղ գրելը 1321 թվին հայտնում է՝ «հռչակաւոր, սուրբ մենաստան համալսարան» և այլն։

Շատ հետաքրքրական է նաև ժամանակակիցների վկայությունը համալսարանի ուսուցչապետների մասին, Ներսես Մշեցի վարդապետին անվանել են «մեծ հոգևոր», «ամենագով վարդապետ», «արդիւնակատար վարդապետ»։ Եսայի Նշեցու մասին արտահայտվել են ոչ պակաս գովեստներով, այսպես նրան անվանել են՝ «անյազթ հոգևոր», հոգեհանճար, գերիմաստ բարունապետ և հայր հոգևոր», «քաղցրահանճար փիլիսոփայ և բանիրուն... տիեզերալոյս բարունապետ», «մեծ բարունապետ բոլոր Հայաստանեայց», կամ թե՛ «լուսավոր այր Աստուծոյ», «մեծ սովիստոս», իսկ Ստեփանոս Օրբելյան պատմիչը նրան անվանել է «դիսուսական համալսարանացն պետ», «դպրապետ անճառ դպրոցացն», «համակ գիւան անհասական խորոցն»։

35. Լ. Խաչիկյան, «Գլաձորյան համալսարանը և նրա տաների ավարտական ատենախոսությունները», էջ 426—427։

36. Ղ. Ալիշան, «Մխիթար», էջ 131։ Ըստ Միքայի Համդեցու՝ Եսայի Նշեցին մեռել է 1342 թվին (Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Քաղաքային կամ Պոռչանք», մասն Բ, էջ 379)։ Մ. Օրմանյանի մոտ Նշեցու մահը նշանակված է 1333 թվին (Մաղարիտ արքեպիսկ. Օրմանյան, «Ազգագրատուն», Կոստանդնուպոլիս, 1912 թ., մասն Բ, էջ 1800)։

Իսկ համալսարանի ղեկավարության գծով Եսայի Նշեցու մերձավոր օգնական Դավիթ վարդապետին անվանել են «նախնին Դավթ» և այլն։ Եվ իրոք, ընթացիկ վերամրադ արտահայտություններին, համալսարանի հիմնադիրներ Ներսես Մշեցին և Հատկապես Եսայի Նշեցին եղել են իրենց դարաշրջանի խոշորագույն գեղագետներ, Համալսարանի ղեկավար Եսայի Նշեցու մեծությամբ և բարձր հեղինակության վառ ապացույց կարող է ծառայել թեկուզ հենց այն փաստը, որ իշխաններին, կաթողիկոսներին, եպիսկոպոսներին հետ միասին նրա անունը ևս անցել է պատմության ժամանակագրության մեջ³⁷։

Եսայի Նշեցին խոշորագույն գիտնական էր. նա տիրապետում էր մի շարք լեզուներին, հրաշալի ուսումնասիրել էր հին հունական հեղինակներին՝ Արիստոտելին, Պլատոնին և տրիշներին։

Եսայի Նշեցու երկարամյա գործունեությունը, ինչպես նշել է Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյանը³⁸, ընդգրկում է հետևյալ բնադավառները՝ կրոնական-եկեղեցական, մանկավարժական և դիտական-գրական։

Եսայի Նշեցու կրոնական-եկեղեցական գործունեությունը սերտորեն կապված է եղել կաթողիկոսների՝ ռուսթոռ-ների (միարարեն-րի) շարժման դեմ մղվող պայքարին, որը ուժեղ կերպով հանդես եկավ Կիլիկիայում 13-րդ դարի վերջերից, իսկ 14-րդ դարի 20-ական թվականներին ծավալվեց նաև Մեծ Հայքում։

Հոգևորականությունը հարկադրված էր բացահայտ պայքար մղել ոչ միայն ունիթոսականության դուրս անցած կաթողիկեպիսկոպոսների ու իշխանների դեմ, այլ նաև ամեն կերպ ձգտում էր ժողովրդին նախազգուշացնել ունիթոսականության ահարկող վտանգից։ Նրկրում քարոզում էին կաթողիկե հոգևորականները, որոնք ավելի ակտիվ գործունեության համար իրենց հենակետը՝ կաթողիկական արքեպիսկոպոսության աթոռախիստ Սուլթանիայից (Իրան) փոխադրել էին ավելի մոտ հայերին՝ Նախ-ճավան (Նախիջևան) քաղաքը³⁹, Ժողովրդին սպառնացող վտանգը շատ մեծ էր, կաթողիկոսության դեմ մղվող զաղափարական պայքարը համախմբեց Գլաձորի համալսարանը Եսայի Նշեցու գլխավորությամբ, Ստեփանոս Օրբելյանի, Դավթի, Մխիթար Ասանեցու և

37. Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Քաղաքային», նր կամ Պոռչանք», մասն Բ, էջ 301։

38. Նույն տեղում, էջ 209։

39. Մ. արքեպիսկ. Օրմանյան, «Ազգագրատուն», մասն Բ, էջ 1800—1801։

ուրիշ այն նշանավոր գիտնականների մասնակցությամբ:

Հատկապես մեք ընդ հարսն ի պոխս իշանեւ և ո՛ր ընդ հասմոսը՝ չերկինս ելանելու: Հայաարարում էր Սահփառնու Որբիւյան պատմիրը⁴¹:

Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյանը միտն-
գամայն իրաւագիւ է, երբ Ստալի Նոյնցու և
նրա համալսարանի գործունեութիւնը կա-
պում է ունիթոսութեան զեւմ մղվող պայքա-
րի հետ: Գործարի համալսարանի զերք կա-
թոլիկութեան զեւմ մղվող պայքարում մեծ է
եղիւ և միաժամանակ շատ կարեւոր նշանա-
կութիւն է ունեցիլ հայկական կուլտուրայի
անկախութեան ու ինքնուրույնութեան պահ-
պանման գործում:

Քշեամու պողոտաբախտութեան զեւմ մղ-
վող պայքարում բազմական չէր հենվել միայն
կրօնական սկզբունքների վրա, այլ հարկա-
վոր էր զինվել պայքարի այն նորագոյն մի-
ջոցներով, որոնք օգտագործում էր հակա-
ոսկորդը, այսինքն՝ փոխտոփայութեամբ,
բնական գիտութիւններով և այլն: Այդ առ-
պարհվում Ստալի Նոյնցու և նրա համալսա-
րանի կուլտարում աշխատանքը նշանակալից
էր: Հետագայում, Ստալի Նոյնցու մահից հե-
տո, այդ պայքարը հաղորդեցաւ շարունա-
կեցին Հովհան Որոտնեցին իր աշակերտ
Գրիգոր Տաթևացու հետ:

Ստալի Նոյնցու գիտական-գրողական գործու-
նեւթիւնը սերտորեն կապված էր ինչպես
հեղեղեցական, այնպես էլ դպրոցական կյանքի
հետ: Նա զրկել է բազմաթիւ աշխատու-
թիւններ աստվածաբանական-փոխտոփայա-
կան րովանդակութեամբ⁴²: Այդ աշխատու-
թիւնները մեծ մասամբ հաճախական բնույթ
ունեն, որոնց պարտնական նյութերը այժմ
էլ կարեւոր արժեք են ներկայացնում ոչ միայն
Հոսիական և ասորական այն սկզբնաղբյուր-
ներն ու թարգմանութիւններն են, որոնց
բնագրերի մի մասը կորած են: Այսպես,
զրինակ, Հովհան Ոսկերեանի և Կյուրեղ
Աղբաւանդաբանի մի շարք աշխատութիւն-
ները փրկվել և գիտութեան են ժառանգվել
շնորհիւ պահպանված Ստալի Նոյնցու թարգ-

մանութիւնների⁴³: Այդ աշխատութիւննե-
րում հիշատակվում են նաեւ աշխարհի հեղի-
նակների անուններ, որոնք մինչև այժմ էլ
հայտնի չեն պատմական, ինչպիսիք են՝ Հի-
սպիոսը, Պոլիկրոնոսը և ուրիշները:

Ստալի Նոյնցու աշխատութիւնները, թեև
աստվածաբանական-փոխտոփայական բնույթ
ունեն, բայց բազմական հետաքրքրութիւն են
ներկայացնում մի քանի տեսակների փե-
րատրուղ այն նյութերով, որոնց մեջ կան մի
շարք տեղումներ ու բացատրութիւններ
հայաարարութեան, տմբայնքի, գործի-
նքի, զինքի, հաղատանքի, ժողովրդա-
կան հաճատարների փերարկայաւ և այլն:

Ստալի Նոյնցին հակալական նշանակու-
թիւն էր տալիս նաեւ կուլտուր. բազարական
ակտիւ գործիւներ պատրաստելու գործին,
որոնց պահանջն աշխարհ սուր տնհրամշ-
տութիւն էր երկրի համար մոնղոլական տի-
րապետութեան ծանր տարիներին:

Խարդիկ իրենց հողերը հարավը հաղեց-
նելու համար Գլաձորի համալսարան էին
գալիս ու միայն բուն Հայաստանի տարրեր
ծայրերից, այլ նաեւ հեռավոր Կիլիկիան հայ-
կական թագաւորութիւնից:

Գլաձորի համալսարանում, կամ ինչպես
համայն այն անվանվել է՝ «հայոց դպրոց»-ում
ունենր տարրեր գիտութիւնների դժով ու-
սանել ևն 6—12 տարի:

Այն մասին, թե հատկապես ի՞նչ առար-
կաներ են ավանդվել Գլաձորի համալսա-
րանում, չկան որոշակի տվյալներ: Սակայն
Տաթևի բարձրագոյն դպրոցի մասին եղած
տեղեկութիւններից կարելի է պատկերա-
ցում կազմել, թե ինչ առարկաներ են օ-
վանդվել Գլաձորի համալսարանում: Հայտ-
նի է, որ Տաթևի բարձրագոյն դպրոցը հան-
դիսացել է Գլաձորի համալսարանի ժառան-
գորդը, հետեւաբար կարելի է ենթադրել, որ
համալսարանը Գլաձորից փոխադրվելու հետ
միասին Տաթևի բարձրագոյն դպրոցը մա-
ռանդած պետք է լինի ուսման այն դասըն-
թացը, որը ավանդում էր Գլաձորի համա-
լսարանում:

Տաթևի համալսարանում աստվածաբա-
նութիւնից բացի ավանդվել են նաեւ փոխտո-
փայութիւն, բնագիտութիւն, մաթեմատի-
կա, տիեզերագիտութիւն, բժշկութիւն, անա-
տոմիա, պատմութիւն, ճարտասանութիւն և
այլ առարկաներ:

Գլաձորում ծաղկել է նաեւ նկարչութիւնը,
որն անխղիճորեն կապված էր դրութեան

40. Այսինքն՝ Հոսիական եկեղեցու կողմնակիցների հետ:

41. Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյան, «Եկեղեցական կամ Պոչյանք», մասն Գ, էջ 186:

42. «Մեկնութիւն Աղեկիլի մարգարէի», «Մեկնութիւն բերեւեթի», «Գիտնական Արքեպիսկոպոս. բազար. համալսարանի լուծմունք», «Լուծմունք Ստալի մարգարէութեան», «Բան վան կարգաց եկեղեցւոյ և ժամապաթեան», բազմաթիւ շտաբ, համակներ, ուղերձներ և այլն:

43. Հազմազում այդ աշխատութիւնները հայտնա-
բերել է Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյանը 1917 թվին
հոսիս երա «Եկեղեցական կամ Պոչյանք», մասն Բ,
էջ 269, ինչպես և «Արարատ. ամսագիր», 1917 թ.,
էջ 193):

արվեստի հետևողական և հատուկ պահպանողական արհեստանոցները Ձեռագրերի հիշատակարաններում մի շարք վկայություններ կան այն մասին, որ այս կամ այն նկարիչը սովորել է այսինչ վարպետի մոտ: Այսպես, 1334 թվի մի ձեռագրում (Հայկական ՈՍԽ Պետ. մատեն.-ի ձեռ. № 1379) նշված է, որ Լուրու Տարոնացի նկարչի մոտ սովորել են Հովհաննես և Գրիգորիս, իսկ 1334—1335 թվականների մի ձեռագրի (Հայկական ՈՍԽ Պետ. մատեն.-ի ձեռ. № 6230) հիշատակարանից հայտնի է, որ Քրիստոս Դանրա՛յայտ այդ վարպետի աշակերտն է եղել նշանավոր մանրանկարիչ Ավագր: Բայց անցյալի ո՛չ բոլոր նկարիչներն են կարողացել նման ակադեմիական բնույթի դպրոց անցնել: Դատվելով դեպքերում նրանք հաճախ սգովել են պատահական օրինակներից, ավելի փորձված րեկերների պատահական ցուցումներից:

Համայնարան վարորդաց հետո ոտա՛նող»-ները գրել են դիտական աշխատանքներ, պաշտպանության ներկայացրել «ավարտական ատենախոսություն»-ներ: Նախքան պաշտպանությունը նրանք պարտավոր էին քննություն հանձնել գիտնական կրոնավորներից կազմված հատուկ հանձնաժողովի առաջ, որից հետո նրանց շնորհվում էր «վարդապետ»-ի գիտական աստիճան և իրավունք էին ստանում ստղծոսել, վարդապետել և յայտնել գրանս աստուածայինս, ի լեզուս խոսել և թարգմանությունս տունել առ ի շինություն եղբարց և ի կատարումն եկեղեցւոյս⁴⁴: Փյաժորի համայնարանի ուսումնական դրվածքի բարձր միճակի մասին վկայում են ուսանողների գրած ավարտական ատենախոսությունները: Դրանք, ճիշտ է, գլխավորապես քարոզներ են եղել (օրինակ, «Ահեղ դատաստանի մասին» և այլն), բայց, ընայած կրոնական թեմատիկային, այդ աշխատությունները գրված են բնութի, պեղարվեստական բարձր ոճով ու լեզվով, որտեղ նույնիսկ ամենավերացական զաղափարներն ու մտքերը շարադրված են կոնկրետ ու իրական դույններով, շրջապատող կյանքից վերցված օրինակներով և անբողոք անհրճելի մտածված բնության նկարագրություններով:

Փյաժորի համայնարանում յուրջ ուշադրություն է դարձվել սաների բարոյական պատրաստականության վրա: Նրանց հաղորդվել

է Լեռագրերի ու գրավիշ քարոզի հմտություններ: Այդ նպատակով գրվել են հոգվածներ ու շարադրություններ, քանի որ գիտակցել են, որ լավ քարոզը լավ հակահարված է կաթոլիկությանը:

Ավարտական ատենախոսությունների մի այլ տարրերի առանձնահատկությունն այն էր, որ այնտեղ նկատվում է մեծ սեր պնդի «փիլիսոփայական» խորհրդածությունները: Այսպես, մի այդպիսի աշխատության մեջ այն ժամանակվա գիտական դիրքերից ելնելով Լեռագրերի ձեռով բնութագրվում է «արվեստ» հասկացողությունը, ճիշտ նույն ձևով, ինչպես այն գրված է Դիոնիսիոս Թրակացու մոտ: «Արտեստ է գումարում հաւաքման յառաջակիրք արանց, զոր պտեալ և կրթնալ փորձիլ թուլին այնոցիկ, որ զկնի զալոց էին, վասն պիտանացու ինչ իրաց և կարեաց աշխարհայնոց»⁴⁵: Իմաստն այստեղ այն է, ինչպես բացատրում է Ն. Այդուցը, որ արվեստը ծագում և զարգանում է կուտակված գիտելիքների սերնդից-սերունդ փոխանցման ճանապարհով:

Քիչ չեն եսել իր ժամանակի համար առաջավոր՝ բնության և կենդանի աշխարհի բազմազանության պատկերները բացատրող մտքերն ու օրինակները: «Արար աստուած պերկինս և զհրեշտակս, զլոյս և զերկիր և զշուր և զհուր և զաւր, և են արարածք մեծամեծք և զլիաւորագոյնք, իսկ այլ արարածք ծայրք են և ծնունդք ի սոցանէլ յառաջ եկեալք և շարախառնալք ի պանազան կերպս և ի տեսակս, որպէս հուր, զի ծնալով է լուսոյ և ցուցիչ բնութեան նորա, զի առանց հրոյ ոչ երևի. և երկիր ծնալով է շրոյ և աւուր և պատճառ գոյացութեան նոցա...»⁴⁶:

Փյաժորում, ինչպես և լուսավորության մոտ կենտրոններում, ինչպես գրում է Վալերիյ Բրյուսովը, «գրվել են և՛ գիտական շարադրություններ, կատարվել են թարգմանություններ հին լեզուներից... Նադուլի նուշարձանների համար ծանոթագրություններ են կազմվել, անցյալի նշանալի ստեղծագործություններ են արտադրվել, քնդհանուր առմամբ, գրական կյանքը չի մնել, ընայած արտաքին բազմաթիվ հարվածներին, ապացուցելով, որ կենդանի է եղել նաև ժողովրդի ոգին»⁴⁷:

Իսայի Նշեցու ղեկավարության օրոք միայն Փյաժորի համայնարանում սովորել,

44. Մեղերումը քաղված է Լ. Խաչիկյանի «Փյաժորյան համայնարանը և նրա սաների ավարտական ատենախոսությունները», էջ 43 (տե՛ս «Գիրք զասպան սալոյ աշակերտացն ճշմարիտ բանի... յօրինեալ որոշն Գրիգորի Տաթևացւոյ», «Մայրոց ձեռնագրություն», Վաղարշապատ, 1876 թ., էջ 111):

45. Н. Адонц. «Дионисий Фракийский и армянские толкователи», Петроград, 1915 г., стр. СХХІІІ—СХХІV.

46. Լ. Խաչիկյան, «Փյաժորյան համայնարանը», էջ 449:

47. Валерий Брюсов. «Летопись исторических судеб армянского народа», Ереван, 1940 г., стр. 110.

«վարդապետ»-ի գիտական կոչում են ուսուցիչ և եկեղեցական-քաղաքագետն ու գիտական-գրական առարկայի են մտել 360-ից ավելի մարդ:

Համալսարանը ավելի է մի շարք նշանավոր մտածողներ, բանաստեղծներ, մանկավարժներ, գրիչներ ու նկարիչներ և այլն, ինչպես են Հովհանն Որոտնեցին (Տաթև), Տիրատուր Կիլիկեցին (Հերմոն), Ախիթար Սահնեցին (Լիճուփա վանք) և ուրիշները: Գլաձորում են կատարելագործվել Ստեփանոս Սրբեյան պատմիչը, բանաստեղծ փիլիսոփա Հովհաննես Որբնեցին, բանաստեղծ Խոջատուր Կեչառեցին և ուրիշները: Վերջապես այս համալսարանի անվան հետ է կապվում, ինչպես ենթադրում են, միջնադարյան հայ պոեզիայի պարծանք Ֆրիկի սուրունը: Ընդ են հասել նաև մանրանկարչության մի շարք գլուխգործոցներ, որոնք պատկանում են նշանավոր վարպետներ Լիմիկի, Պորոս Տարոնացու և շատ ուրիշների վրձինին:

Գլաձորի համալսարանի գործունեությունը տևել է մոտ 65—70 տարի, բայց նրա գործունեության դադարեցմամբ կանգ չի առել նրա սկսած գործը: Քաղաքական-տնտես-

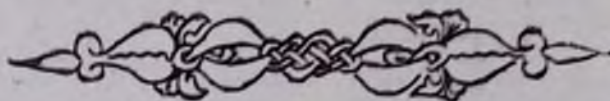
ական տերարենպաստ պայմանների հետևանքով Հովհանն Որոտնեցու կողմից տեղափոխվելով Տաթևի վանքը, համալսարանը շարունակել և առաջ է տարել Գլաձորի «հայոց գաղութ»-ի փառավոր ավանդները:

Հայ ժողովրդի կույտության ինքնուրույնությունը պաշտպանելու և հետագա զարգացումն ապահովելու պատմական անհրաժեշտությամբ է պայմանավորված Գլաձորի համալսարանի գործունեությունը:

Գլաձորի համալսարանի և նրա տրամափոր մտածողորդ Տաթևի գաղութի դադարական հիմքերի և բարոյական աղղկություն շնորհիվ ապահովվեց հայկանակը Հայաստանը վաղիկանին ենթարկելու դեմ մղվող պայքարում⁴⁰:

Գլաձորի համալսարանը հայկական կույտության պատմության մեջ հատուկ տեղ է զբաղում: Իր նշանակությամբ և հնությամբ այն կանգնում է համաշխարհային հանրահայտի համալսարանների շարքում:

40. Տե՛ս պրոֆ. Ն. Աղանջի լողվածք Գարեգին արքեպիսկոպոսի Հովհաննիսյանի «Խոջապետ» կամ Պատշաճ... աշխատության Գ մասում, էջ 49:

1. ԱՄԱՏՈՒՆԻ

ՄԵՍՐՈՊ ԹԱՂԻԱԴՅԱՆ

(Մահվան 100-ամյակի նախօրյակին)

Եսրոպ Թաղիադյանը ծնվել է 1803 թվին Նրեանում, Մանուկ հասակից զրկվելով հորից, որպեսզի երեսան մնում է տատի մոտ, ապա 1816 թվին Նրան տանում են Էջմիածին և Ներսես կաթողիկոսի կարգադրությամբ Ղանձնում քուրդ անվանի Հովհաննես վարդապետին, որպեսզի գրագիտություն սովորեցնի փոքրիկ Մեսրոպին։ Նա սովորում է կարգալ սաղմոս, ժամագիրք, շարական։

Նույն թվականին Էջմիածին է գալիս Հայտնի Հայագետ Պողոս վարդապետ Ղաթաղցին, որի մոտ ուրիշ զպիրների և ուսուցիչների հետ Մեսրոպը սկսում է ուսանել գրարար քերականություն, որ այն ժամանակ ամենարարժք գիտությունն էր համարվում։ Լեյնուհետև նա պարապում է կոնդակներ գրելով և հին ձևադրեր արտադրելով։ 1821 թվին Մեսրոպին տալիս են զպրության շորս աստիճան և ձեռնադրում սարկավագ։ 1822 թվին ուսումը շարունակելու նպատակով նա ցանկանում է մեկնել Փարիզ, բայց պարսից պատերազմի պատճառով փոխում է ճանապարհը և ուղևորվում Հնդկաստան, ուր մի ժամանակ ապրում է Դաքա քաղաքում Երուսաղեմի Լերրահամ վարդապետի մոտ։ Մեսրոպի խնդրանքով վարդապետը միջնորդում է, որպեսզի նա անգլիացի Ռիչնալդ Հիրը ևպիսկոպոսի ճեմարանում անգլերեն սովորի, Եպիսկոպոսը սիրով հանձն է առնում և կրթության ծախսն էլ վերցնում իր վրա։ Այնուհետև այդ եպիսկոպոսը որպես կանոն երկու հայ սովորողի ընդունում է անգլիական հոգևոր ճեմարանում և ձրի կրթություն տալիս նրանց։ 1826 թվին մանկւով ճեմարան

նա այնտեղ մնաց մինչև 1830 թվականը և անգլերենից հայերեն թարգմանեց Հիրը ևպիսկոպոսի «Դիցարանություն» և «Պաղեստին» գրքերը, որոնք տպագրվեցին 1830 թվականին։

1831 թվին Թաղիադյանը թողնելով ճեմարանը մեկնում է Պարսկաստան և Նոր-Ջուղայի հայոց ուսումնարանում գրադվում ուսուցչությամբ։ 1833 թվին հրավիրվում է Էջմիածին որպես ուսուցիչ և միաժամանակ վարում Հովհաննես կաթողիկոսի քարտուղարի պաշտոնը։ Սակայն մեկ տարի չանցած Ջուղայի լինակության խնդրանքով կրկին վերադառնում է Նոր-Ջուղա և նշանակվում ուսուցիչ։ 1835 թվին նա մեկնում է Ռափրիկ և նշանակվում արքայազն Մելիք-Ղասում Միրզայի անգլերենի դաստատու։ 1838 թվին Թաղիադյանը նորից վերադառնում է Էջմիածին և ապա այնտեղից տեղեկանում Կոստանդնուպոլիս։ Պոլսում մի տարի հաղիվ մնալուց հետո, մեղադրվում է իրեն բողոքական (նա կապեր ուներ ամերիկացի միսիոներների հետ), ենթարկվում է հալածանքի, Կոստանդնուպոլսից փախչելով կրկին ուղևորվում է Հնդկաստան, ճանապարհին գերի է ընկնում արաբների ձեռքը, տարվում Լեյվիայի անապատը, որտեղից մի կերպ ազատվելով ընկնում է Հնդկաստան և ապաստան գտնում Կալկաթայի անգլիական ճեմարանում։ Կալկաթայում նա տպագրության է հանձնում «Պատմություն հին Հրեականության» գիրքը։ Շուտով հայ վաճառականները Թաղիադյանի աշակցությամբ հիմնում են «Լեւորատյան ընկերություն»-ը, որի նպատակն էր լրագիր հրատարակելով բարձրացնել տեղական ազգաբնակչության մտավոր ու կուլտուրական մակարդակը։

ապագային յոյժոր տարբերությունները: Եվ Սոնդիպին թողնում է իր հայրենի Հնդկաստանն ու Սոսի հետ միասին փախչում Հայաստան: Այստեղ Վարդավառի տոնի ժամանակ Սոնդիպին հայ աղջիկների հետ դաշտերում ծաղիկներ էր քաղում, երբ վրա է հասնում հայրը՝ ուռջա Սարաջը, հափշտակում նրան և դռնում կոտորեցին:

Սոսի և Սոնդիպիի դժբախտ սիրո պատմությունը վրա կառուցված պոեմը բաղկացած է 5 մասից: Նախերգանքում Սոսի Սոնդիպին դերկամանի վրա ընկած ողբում է իր կորցրած սերը: Աստղիկը հարցնում է Սոսին նրա լացի պատճառը: Սոսի ասում է իր և Սոնդիպիի սիրո պատմությունը, որ նկարագրված է մնացած երգերի մեջ:

Ոչ միայն լեզվով, այլև կառուցվածքի անհնազանդակություններով պոեմը հորինված է դասական դրամեքսերի հետևությամբ:

Պաշտպանելով դրամարը՝ Թադիագյանն ունեցված է աշխարհիկ րոմանտիկությամբ երկու վեպ՝ «Վեպ Վարդգեսի» և «Վեպ Վարդանանի»: Սրանք ժամանակակից և պատմական վեպեր չեն: Այն, ինչ որ պատմում է լեզվակալը Տուհաց իշխան Վարդգեսի, Երվանդ թագավորի և նրա դեմ ըմբոստացող հախարարների, Արմավիր քաղաքի մասին և այլն, պատմական հեղելություն չէ: Այդ վեպերը չեն առնված հայ հայտնի հին վեպերից: Ինչ որ կա այդտեղ հին հայկական վեպից՝ «Հատուած գնացնալ» փոքրիկ կտորն է, որ բերում է հորեկացին իր պատմության մեջ: Այսպիսով Վարդգեսի ամբողջ վեպը Թադիագյանի երևակայության արդյունքն է: Նրա մեջ հեղինակը պատմում է, թե Հայաստանի հին քաղաք Արմավիրի պարիսպների տակ մի պատանի, Վարդգես անունով, շրջում էր անտառի և անապատում: Այդ ժամանակ նրանում են քաղաքի վրա սարսափ տարածող ավազակները և պանդուխտ պատանին միանում է նրանց, դառնում հայտնի ավազակապետ՝ Արեղին անունով: Բայց Վարդգեսն ավազակ է դառնում՝ ավազակությունը ոչնչացնելու նպատակով: Իր սիրադրություններով Վարդգեսն ազատում է իրվանդ արքային դավադիր իշխաններից և ամուսնանալով թագավորի քրոջ՝ Հայկանդուխտի հետ դառնում է մեծ նահանգների իշխան և կառուցում է Վարդես ավանը: Վեպում արտահայտված է հեղինակի հասարակական իդեալը, որը քաղ, հավատարիմ, թագավորին ծառայող իշխանի իդեալն էր:

«Վեպ Վարդանան»-ի րոմանտիկությունը հետևյալն է: Աղվանից թագավոր Վաչագանը սովորություն ուներ ծաղկած շրջելու քաղաքը և լսելու իր ժողովրդի խոսակցությունները: Մի գիշեր նա լսում է Գուրգենի խոսակցու-

թյունը՝ որ ինքը կուզենար ամուսնանալ թագավորի աղջկա հետ, եթե նույնիսկ ոճիտ շտապ թագավորը և վեպեր նրան երկրից: Մյուս սրը թագավորը կատարում է Գուրգենի ցանկությունը, Գուրգենը և վարսենիկը ամուսնանում են և վտարվում Աղվանից: Իրենց քաղաքից մեռու նրանց հաստատվում են ապրելու: Գուրգենը մշակություն է անում, վարսենիկը պրագվում է ձեռագործով: Այսպես էր ու դառն նրանց կյանքը, բայց երջանիկ էին: Գուրգենը դավադիր անապատորոշություններից և առասպելական, դիվական որոգայթներից հետո իրենց հերոսությունը ու քաջությունը հասնում են իշխանական փառքի:

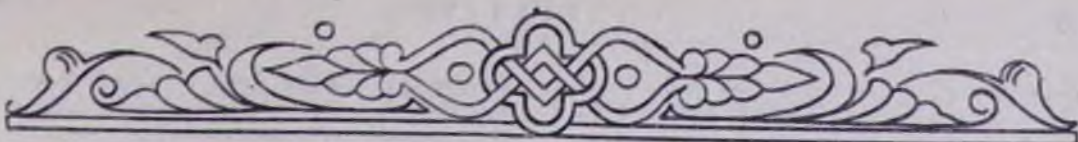
Փոքր չէ վեպի գաղափարը: Նրա հերոսությունը՝ աղվանից թագավորի աղջիկ Վարսենիկը համաձայնում է մի աղքատ մարդու հետ ամուսնանալ, թողնել իր հոր թագավորական ապարանքը և նվիրվել իր ամուսնուն աշխատանքով և աստվածասիրությամբ:

Չնդիսկը Վարսենիկի առասպելական անհավատությունն մեջ տվել է խելոր, համեռ, աշխատանքի տանտիկնուր կերպարը: Կնոջ այս իդեալը դրված է Աստուծո, իշխանի և եկեղեցու ղեկավարության ու հովանավորության տակ, առանց որի նա չի կարող կյանքում որևէ հաջողություն ունենալ:

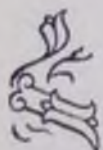
Վեպում հայրապետը և թագավորը կարևոր տեղ են բռնում: Հայրապետը հարգված է, ներկայացված է որպես բարձր անհավատություն, որի իշխանությունն առավել բարձրացնում են տիկինն ու օրիորդը՝ թագուհին և իշխանուհին, Մյուս կողմից թագավորը, իմաստուն է, խելոր և լավ կառավարող:

Թադիագյանի սիրային քանաստեղծություններն ու պոեմները նվիրված են իր կնոջը՝ Թանկում խաթունին, որին մեծարում է նա և որի անժամանակ մահը ողբում է անմխիթար: Այդ քանաստեղծությունները, որ գրված են գրարար լեզվով, խոսում են Աստուծո, երկերի, Քրիստոսի, խաչի, արարչության, տաճարի և այլ րազմաթիվ բարեպաշտական նյութերի մասին, որոնց միջոցով նա ուղղում է րարձրացնել իր սիրածին, նրան տույ աստվածային շնորհ:

Թադիագյանի քանաստեղծությունների մեջ կան էջեր, որոնք գրված են պարզ, հասարակ տրվեստով, հասկանալի գրարարով կամ դավառական րարարով: Նրանց մեջ երևան են դարձյա ժամանակակից կյանքի հետուրքերրական կողմերը, րանաստեղծի վերաբերմունքը դեպի կյանքի ու կենցաղի խրեդիրները, ղեղչկական կյանքի ու աշխատանքի և նրա հերոսի պարզ նկարագրությունը, որոնք մնաու են կեղծ-դասական դրականու-

ՀԱՐԵՇ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉ Ա. ԵՎԱՍՏԱԹԵՆՈՍԸ ԵՎ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Երբեքները պատմական ասպարեզ են նկել շատ հին ժամանակներից, բայց մենք շունենք ոչ այդ ժողովրդի հնագույն շրջանի ստույգ պատմությունը և ոչ էլ ճիշտ պատկերացում նրա անցած ուղու մասին։ Սակայն նրա պատմական անցյալի մասին եղած կցկտուր տեղեկությունները Հարեշատանի պատմությամբ հետաքրքրվողներին բերում են այն եզրակացության, որ այդ երկիրը հեռավոր անցյալում սերտորեն կապված է եղել իր ժամանակի քաղաքակիրթ երկրների՝ Սրբանիկ Արարիայի, Սեդիստուսի և ապա հունա-հռոմեական աշխարհի ու կուլտուրայի հետ։ Նա անհամեմատ ավելի յարձր կուլտուրա է ունեցել Թուրքիայի իր շրջապատի համեմատությամբ։

Կարմիր ծովը, շնայած նավարկության համար իր խիստ անբարենպաստ պայմաններին, զեռ շատ հին դարերում առևտրական աշխույժ կապերի կիսմուրջ է հանդիսացել Ճեղհաստանի, Պարսից ծոցի, Սեդիստուսի, ապա նաև հունա-հռոմեական աշխարհի միջև։ Այդ ծովային ճանապարհի նշանակությունն այնքան մեծ է եղել հին աշխարհի առևտրական հարաբերությունների մեջ, որ զեռ փարավոնների ժամանակ Կարմիր ծովն արդեն չբանցքով միացվել էր Նեղոս գետի հետ։ Պտղությունների ժամանակ այդ ջրանցքը վերստին նորոգվեց և Կարմիր ծովը Նեղոսի վրայով կապվեց Միջերկրական ծովի հետ։ Ու նորից դարձավ բանակ ճանապարհ։

Սակայն այդ բանուկ ճանապարհը բնական մեծ անհարմարություններ ունի։ Ծովը ինչ էր վտանգավոր խութերով, իսկ խութերից ավելի վտանգավոր էին անտառնային եղանակի և ստորջրյա շարժումն ավազը, որը հաճախ փակում էր նավերի ճանապարհը։ Այս վտանգների դեմ պայքարելու համար փայտավոնները հանգրվաններ էին կառուցում ծովի երկու ափերին։ Այդ հանգրվաններն ապա-

հով դարձնելով նավարկությունը միաժամանակ կապ էին պահպանում իրենց շրջապատի ցամաքի հետ, դառնում նրանց համար կուլտուրական Սեդիստուսի նայող պատահաններ, ժամանակի ընթացքում հանգրվանները դարձան քաղաքներ, շարժման մեջ գրեթե նրանք երկրների ընակիչներին, նրանց համախմբիչներ իրենց շուրջը և վերածվեցին առանձին թագավորությունների։ Այսպիսով Կարմիր ծովի արևելյան ափին ստեղծվեցին Մինայի, Սարայի, Քաթարանի և Հադրամաուդի, իսկ արևմտյան ափին՝ Նուբիայի, Մերոյի (Նարաթ) և Աքսումի թագավորությունները։ Հույները և հռոմեացիները շարունակեցին իրենց կապն այդ հանգրվան։ Թագավորությունների հետ, սրանց թագավորներն իրենք էին ղեկավարում երկրի առևտուրը շուկա հանելով համեմունքներ, փղոսկր, ռակի, խունկ, զմուռ, թանկագին փայտ, վայրի դադաններ, մորթիներ և խափշիկ ստրուկները։ Նրանք առևտրական կապ էին պահպանում ոչ միայն Սեդիստուսի, այլև Կարմիր հետ և գերում հսկայական նարստություն։ Աստվածաշունչը պատմում է Սարայի թագուհու մասին, որը թանկագին նվերներ էր ուղարկում Հրեյից Սողոմոն իմաստուն թագավորին։ Այդ թագավորությունները, սկսած մեր թվականությունից հազար (մերկա ավելի) տարիներ առաջ մինչև իսլամի երևան գալը, ժամանակ առ ժամանակ յարձրանում և քակնում էին՝ ղերիշխանությունը գիշերով մերթ մեկին, մերթ մյուսին։

Կարմիր ծովի հարավարևմտյան ափին աճեց ու զարգացավ հանգրվան-քաղաքներից մեկը՝ Ադուլիսը։ Սակայն նրան չվիճակվեց իր հարակից երկրի իշխանությունը կենտրոնացնել իր ձեռքում։ Այդ բանի համար ավելի զորեղ մրցակից հանդիսացավ հարևան Աքսումը քաղաքը, որը նավահանգիստ չէր, բայց ցամաքային ճանապարհների կարևոր հանգույց էր։ Աքսումի վրայով էր անցնում

հորացրել էր իր ամուսնական ու թուղարակտն նշանակությունը: Հարկչության պատմության ծանրությունը կենտրոնը փոխադրվել էր լեռնաշխարհը: Անգամ նկեղեցու պես՝ առանձնահատուկ, լինելով սրբազան, քաղաքը, փոխադրվել էր լեռնաշխարհի բազմաթիվ մեկը՝ Կոնդորը:

Այդ խառն շրջանում, 10-րդ դարի կեսերին, ճուղաշրջափան ֆուդալաներին հաջողվում է գրավել Արսում բազարը, կործանել այն և կոտորել Մուգոմենյան հարստության ուսն անդամներին: Ըստ ավանդության նրանցից միայն մեկին է հաջողվում փախչել հոս և ախտից շարունակել իր ասե՛մը: Փառչողների իշխանությունը տևում է 70 տարի, որից հետո հոստա նախնայի տերերը՝ գազվենները, գրավում են Արսումը և իրենց վերապահում Հարեշատան նկուս: Նեղեղախի տիրապետը Այս գազվենների տնից է քրիստոնյա թագավոր բարեպաշտ Լայրայան, սրբ գրավում է Հարեշատան օրերի շարքը:

Ըստ ավանդության, Լայրայան, զիտ թագավոր չգործած, սիրում էր զնայ տնագետները, հնչել ու աղոթել: Թագավոր գառնալով նա շատ բարակուս փախեր է կանգնեցնում, որոնց կատուցման համար բերում է նգիպոտից փախած ապրաակամորթ վարպետներ: Լայրայան երկրի յա՛վաղույն հողերը նվիրում է այդ վանքերին ու առնաստակ Հարեշատան նկեղեցուն, և մեծապես նպաստում նկեղեցու ուժեղացմանը: Նրա թաղարակնության հսկասկզբունքը շատ են պայքարում Լայրայանի քրիստոնեացան զործունեության դեմ և, վերջ ի վերջս, թուխավորելով միացնում են նրան: Լայրայանի թագավորությունը, թեև սատյգ պարզված չեն նրա դա՛ր բարձրանալու և մահվան թվականները, դուրադիպում է հուշակրաղ արշավանքների խառն շրջանին:

Լայրայան Հարեշատան այն նշանավոր թագավորն էր, որը փորձում էր վերջ տալ ալատական իշխանների աճող կենտրոնականության, ըլախի թաղարակնությանը և սերսկապ հաստատել նկեղեցու հետ, ուժեղացնել այդ կայր, որովհետև միակ կենտոնակ ու՛ժը, որի իշխանությունը տարածվում էր բովանդակ Հարեշատանի վրա, նկեղեցին էր: Նրա այդ բաղադրականությունը հաջանակ տարավ 1264 թվականին, երբ Հարեշատան նշանավոր կրոնական գործիչ Թախյա-Հայմանովի ջանքերով, Հարեշատան նկեղեցու աջակցությամբ, հաջողվեց դա՛ր բարձրացնել նույնի քրիստոնյա իշխան Իկուն-Ամյակին, որը նկեղեցու մեկնածուն էր և նկեղեցու վերաբերմամբ շարունակեց Լայրայանի թագարակնությունը:

Իկուն-Ամյակն է՛լ, սովելի ուժեղացրեց նկեղեցին, նրան նվիրելով հարստոր հաստա հաղեր, նկեղեցին իր հերթին Իկուն-Ամյակին հաղեցիկ Մուգոմենյան տո՛ւմի շուրափից և նրանով սկսվում գինաստիան նվիրագործեց որպես Մուգոմենյան գինաստիան:

Յնարոջ է, որ Հարեշատան նկեղեցուն նվիրված քրիստոնյա գինաստիայի հաղանակը տեղի ունեցավ խաշակուղ արշավանքների դարաշրջանում:

Յեկ ընդունված է առել, որ Հարեշատան բարձրվին մեկուսացված էր արտաքին աշխարհից, որ մոտալրմոնական նգիպատոր նրան կուրել էր Մերձավոր Արևելքից ու եվրասիայից, բայց նորից համաշխարհային պատմության շրջադարձային իրադարձությունները որոշ արձապետք էին զտնում այդ երկրում:

Իկուն-Ամյակի հիմնադրած նոր քրիստոնեական Մուգոմենյան գինաստիան իր գոթության համար պայքար է սկսում հեթանոսական և մուսուլմանական շրջապատի դեմ:

Մուգոմենյան հարստության ներկայացուցիչներին չհաջողվեց ստեղծել կենտրոնական ուժեղ իշխանություն: Արսումը մնում էր որպես սրբազան, նվիրական թագար, այնտեղ էր դրոնվում հարեշների տմենագիտավոր նկեղեցին: Սակայն ո՛չ թագավորը և ո՛չ կրոնապետը չէին նստում այնտեղ, Հարեշ թագավորների համար դարևր շարունակ տրադիցիոն օրենք դարձավ լեռնաշխարհում աստանդակտն կյանք վարելը և անմատչելի ու անառիկ բնական բերդերում ժամանակ առ ժամանակ լուսնաստանալը: Նրանք թագավոր դառնալուց հետո, սրբաբործված սովորություններ, լեռներից իջնում էին Արսում թագար, այնտեղ մայր տաճարում ծծվում նեղուս-նեղեղի և այդ տիրողոսով (տաճար միայն տիրողոսով) գինված, նորից անցնում լեռները: Լեռներն ավելի ապահով էին դաշտավայրային Արսումից:

Հարեշատանում արտաքին աշխարհի հետ կապը պահպանվում էր դիսավորապես նկեղեցու միջոցով: Հարեշական քրիստոնեական նկեղեցին ինքնուրույն կազմակերպություն չունեւր: Թեև ըստ ավանդության Հարեշական դարձր կապված է նավարեկության հետեանով Հարեշատան ընկած հույն բարեպաշտ վաճառականի՝ Ֆրումենտիոսի անվան հետ (319 թ.), թեև Հարեշատանում քրիստոնեության տարածման գործում վճռական դեր են խաղացել Արսումի ինն Լրանելիները, որոնք, ըստ ավանդության, եկել էին Արեւելքից՝ Սիրիա—Պաղեստինից, բայց և այնպես Հարեշական նկեղեցին հետոց առտի կազմակերպորեն կապված է եղել նգիպատ-

սի Ղպտիական նկեղեցու հետ, և իր կրոնական (արտոնա) դրամական որոշ պարզի տալով ստացել է ղպտիկների պատրիարքից՝ Ամեն անգամ, երբ վախճանվում էր արտոնան, հարեշական նեղուս-նեղեշաին պատվիրակություն էր ուղարկում Ողիպոսոս՝ Ալեքսանդրիա և ղպտիկների կրոնականը նոր արտոն էր ուղարկում Հարեշատան, Արտոնաները միշտ Էղեյ են ղպտի և հաճախ չեն իմացել տեղական լեզուն (ավելի ճիշտ՝ լեզուները, Հարեշատանում խոսակցական լեզուները Էղեյ են ամհարեներ, տիգրինիս և տիգրե ցեղակից լեզուները և այլն, իսկ կրոնականը պահպանություն և նկեղեցու լեզուն Էղեյ է գեղեցիկներ, որ թարգմանարար նշանակում է բերովի, ներմուծված լեզու և աղղակից է հարավային տարրերին)։ Նշանակում էր, ուղարկված ղպտի արտոնան ունենում էր իր տեղապատի՝ լեզի, որն արդեն հարեշ էր և ընտրվում էր նեղուս-նեղեշաին կողմից։

Այսպիսով, Հարեշական նկեղեցին կուլմակերպորեն կապված էր Ալեքսանդրիայի պատրիարքական աթոռի հետ, իսկ տեղական հայկական Հայք վանքի կուլտուրական մեծ գործունեություն շնորհիվ (բավական է ասել, որ ակադեմիկոս Տուրանի վկայությամբ հայկական վանքի հայերից Գևորգն է, որն «Տիրամոր փառարանություն», որ համարվում է ղեկը լեզվի ամենափայլուն գոհարը, տե՛ս ակադ. Ս. Մ. Տուրան, «Эфиопские рукописи в Петербурге», 1918), ինչպես նաև ղեպի նրուստընդ կատարվող ուխտագնացությունների հետևանքով (իսկ հարեշ աշխարհիկ և հողերական ուխտավորները որպես մեարնակներ հյուրընկալվում էին միայն նրուստընդի հայկական Ս. Հակոբ վանքում), Հարեշ նկեղեցին առնչվում էր Հայոց նկեղեցու հետ, անվերապահորեն ընդունելով վերջինիս կարևոր դերը արևելյան միտրեակ եկեղեցիների մեջ։

Մեզ հասած տեղեկությունների համաձայն, հաշակրաց արշավանքների դարաշրջանում, աշխուժանում են հարեշների արտաքին հարաբերությունները քրիստոնեական մշուսերկրների հետ։ Տեղեկություններ կան, որ Հարեշատան են գալիս պարտված առանձին խաչակիրներ։ Այդ ժամանակաշրջանում Կիլիկյան հայկական թագավորության մեջ որպես սուրհանդակ ծառայում են հարեշ գինավորականներ։ Ողիպոսոսում քրդական էություն գինաստիայի (Սալա-է-էդ-Գինի) հաղթանակից հետո (1169 թ.) Հարեշատան ևս ապավինում մինչ այդ Ողիպոսոսում բարձր դիրքի հասած հայեր։

Խաչակրաց արշավանքների վերջին շրջանում Կիլիկյան Հեթում թագավորի մասին Ալիշանը գրում է.

«Հնադոյն յարարերութիւն հայոց ընդ իթովպացոյց գուշակի ի թելադրութենէ խորատես թագաթագետի և գրչի Հեթում տեսուն Կոռկկոսի՝ առ քահանայապետն Հրովմայ զի զրեսցէ առ թագաւորն իթովպացոյց յորդոր ի խաչակրութեան և առաքեսցէ ըստ թղթեան առ թագաւորն Հայոց, զի տվայ նորա թարգմանել լեթովպացի լեզու՝ տարցէ առ թագաւորն ողիւն» («Արիստական», էջ 171)։

Հարեշ կրոնական դործիչների մեջ, որոնց Հարեշ նկեղեցին ղասել է սրբերի շարքը, առանձնահատուկ տեղ են գրավում Թակլա-Հայմանոթը և Ուստաթեսուր, 17-րդ դարի երկրորդ կեսին Հարեշատան այցելած Հովհաննես արքեպիսկոպոս Աղթամարցիին առաջինին անվանում է Թալմանոս և Դրեական ծագում է վերադրում նրան, իսկ երկրորդին պարպապես անվանում է Թագեսոս, և այսպիսով հայոց առաջ եկեալ։

Թակլա-Հայմանոթը հարեշ սուրբերի մեջ գրավում է առաջին տեղը, որպես Աբսումի ինն երանելիների՝ քրիստոնեության տարածողների գործի շարունակողը, որովհետև նա կարողացավ 13-րդ դարում քրիստոնեությունը տարածել հարավի հեթանոսական ճոռահաճումով, այդ նրա մեծագույն գործն էր, և այդ պատճառով նրան մեծարում է Հարեշ նկեղեցին և ժողովուրդը։ Մյուս կողմից նրա ոգնությունը և շանքերին է վերագրվում Իկուն-Ամուկի Սուղմոնյան քրիստոնեական հարստության վերականգնումը երկրում, նեթադրվում է, որ Թակլա-Հայմանոթն է Սուղմոնյան հարստության լեզնդի հնարողը նրա հիմնադրած Գարրա-Լիբանոսի վանքը և Լիբանոսյան միաբանությունը խոշորացույն է Էղեյ երկրում։ Թայք Թակլա-Հայմանոթի կյանքն ու գործունեությունը ավելի մշուշապատ է, որովհետև նրա մասին գրված վարքը շատ է մեղանշում հշմարտություն ղեմ և պարունակում է հրաշագործություններ։

Թակլա-Հայմանոթից հետո Հարեշ նկեղեցու կողմից ճանաչված և հարեշ սրբերի շարքը ղասված երկրորդ մեծ կրոնական պործիչը Թակարա-Էղեբեն է, կրոնական անունով Ուստաթեսուր, որի գործունեությունն այնքան սերտորեն կապված է Հայ նկեղեցու հետ, որ նրան հաճախ հայ են անվանել ինչպես նրա կենդանության օրոք, այնպես էլ հետագայում։

Մակարա-էկզիկեն Հովսեփարար ձեռքի է 13-րդ դարի վերջում, Տիգրեն նահանգում, Հորիչաստանի տառափն գոյությունը և նա- գույնը կարողություն ունեցող երկրամասում, սպիտակաքանի բնակավայրում, նրա մոտեցրա- լոր Հոգեփորանի կր, Նալանի ուսումնական վանահայր Գանդիկ, որին փոքր Հասակից աշակերտել է նվաճաթևուր, իր մեծագույնի ցանկության հակառակ իրեն տմբոգորվին իմբրելով կրտսեական գործունեության, նվաճաթևուր շուտով դառնում է աշխի բնկ- նույն եկեղեցական զեմու նա պաշարարում է եկեղեցական կյանքում ստեղծված տրտա- լոր երևույթների զեմ, Մինչ ուղ Հարեշտա- նում գոյություն ունեցող կրտսեական միա- րանությունները Հանդիսանում էին Արիա- կերանի բնկերակցություններ, նրանք ու- րապետում էին բնկարծակ Հոգեփոր երկրի ամենաբարեկեր շրջաններում, սակայն չէին աշխատում և չէին խորշում մարապկանու- թյունից, Մակարա-էկզիկեն առաջին Դերմին պաշարարում է վանականների Արիակերու- թյան զեմ, նա իր Հիմնում միաբանության համար անխախտ սկզբունք է դարձնում որ- վա երկու երրորդ մասն աշխատել, մեկ եր- րորդ մասը՝ ազոթել, նա չի բնկունում նմի- րատվություններ, նրա միաբանության ու- ղանները դաշտային աշխատանք էին կա- տարում ու Հոգում իրենց ապրուստը, Սկսե- լով համառ պաշարար Արիակերության զեմ ու միայն խոսքով, այլև գործով, նվաճաթևուր իրեն նպատակ էր դրել Հարեշ եկեղեցին մարքել անրան տարրերից, որոնք ստվար թիվ էին կազմում նրա մեջ և վարկարեկում էին նրան:

Նվաճաթևուր աներկյուղ պաշար է սկսում նաև լազմականության զեմ, որը Հեթանոս- կան ու մոտոմանական շրջապատի ազդե- ցության տակ խիստ տարածվել էր Հարեշ- ների մեջ, Այդ պաշարարում նա խորություն չի զննում մարդկանց մեջ և այս Հոգի վրա նա մինչև անգամ զմտվում է Ամդա-Արիոն թագավորի Հետ, չնայած սա քրիստոնեու- թյան գործի պաշտպաններից մեկն էր, Ռազ- մականության զեմ մղած պաշարարում նվաճա- թևուն բնկարում է նաև իր տոմի ավագ անդամների Հետ, որոնց դուր չէր զալիս Արիոն ու թրից Հրաժարված այդ ազնվակա- նի անկեղծ քրիստոնեական հավատը:

Մակարա-էկզիկեն նվաճաթևուրի բարենե- րողական գործունեության մեջ աշխի բնկնող սեղ է դրավում շարաթագանության համար նրա ու նրա աշակերտների մղած համառ պաշարը, որը ոչ այնքան պատճառարան- ված ու Հիմնավորված պահանջ էր նրա կող- մից, որքան պաշարի տրամաբանությանը թևադրված կողմնորոշիչ ու սահմանա-

դատող մոմենտ՝ նրա ուսմունքի մեջ, նվա- ճաթևուրի ուսմունքի մեջ Հիմնականը նրա մոտեցումը պաշարին էր երկրում իշխող Գա- րա-Ռիզոմոսյան (Մակյա-Հայմանթի Հեռա- փորցների) գաղափր զեմ, Հարեշական տա- չին սուրբ Մակյա-Հայմանթի և նրա Հիմ- նադրում Գարա-Ռիզոմոսյան գաղափր Հիմ- նական սաղաթթությունը կենտրոնացրել էին Հեթանոսներից դարձի բերելու համար մրդ- վու պաշարի վրա: Նրանք չէին խորանում դավանարանական նորությունների մեջ, չէին մարտնչում քրիստոնեական ուսմունքի անա- դարությունների համար: Նվաճաթևուն այդ անականից գաղափրան երկրորդ աստի- ճանն էր, հաղաթրաց տրադաներների շրջա- նում արեկյան քրիստոնեական եկեղեցի- ների մեջ այս կամ այն կերպ հարուցված անթիտական շարժումը: Հակասում էր նրա մոտեցիկության (միաբանի) բմբոնումների և նրա եկեղեցու միաձուլ անկախությանը, նրան չէր բավարարում ստի քրիստոնյա Դորդրումը: Նա և նրա Հիմնված Դարա-Ռի- ղանության գաղափր պաշարում էին հանուն կրտսի անադարությունների, դավանանքի Հիշտ բմբոնման ու մեկնարանման, միաբանակու- թյան համար:

Հարեշական կրտսեական բոլոր գործիչների մեջ, սկսած Աբսումի շրջանի ինն երանելի- ներից մինչև Մակյա-Հայմանթին ու նրա աշակերտները, մինչև բարեպաշտ թագավոր- ներ Լալիբալան ու Նալանեռու-Կարը, Ահարոն Հրաշալին և ուրիշները, ոչ ոք այն- պես չէր ցանկացել բնկային իր մտավոր Դորիցներ, որքան նվաճաթևուր, ոչ ոք այն- քան չէր ձգտել դուրս գալ Հարեշական եկեղ շրջանակից, տեսնել քրիստոնեական մյուս երկրներ և չվիվել նրանց Հետ, որքան նվա- ճաթևուր:

Հարեշական բոլոր կրտսեական գործիչների մեջ նվաճաթևուր ատանձնահատուկ տեղ է դրավում որպես ուսումնաստեն: Վանական և որոնող կրտսավոր ու իսկական բարենորո- ղիչ:

Նվաճաթևուրի գործունեության մասին ղրխավոր աղբյուրը նրա վարթն է, որ հասել է մեզ իրարից քիչ տարբերվող Հինգ վա- ռիանտով: Վարթ պատմում է նվաճաթևուրի բարեպաշտությունն ու կրտսեականությունը, ապա նկարագրում է նրա ուղեորությունը ղրպի Որոնաղեմ, Հայաստան (Իմա՝ Կրի- կիա), նրա Դրաշագործությունները և մասը Հայաստանում, և, վերջապես, նրա աշա- կերտների վերադարձը Հայաստանից Հա- րեշտան: Ուշագրավն այն է, որ վարթում քանիցս բնկվածվում է, թե իրենց հայրը,

այսինքն Եվստաթևոսը, երեք անգամ էլ գնացել Երուսաղեմ, սակայն այդտեղ կա միայն մեկ ուղևորության նկարագրությունը, Երուսաղեմի կերպով կարդում ենք վարքը, պարզվում է, որ երեք անգամ Երուսաղեմ գնալու փաստի ընդգծումը չոկ նրա բարեպաշտության բարձր աստիճանը ցույց տալու միտում չէ վարքագիրներին կոդմից, այլ փրոպետիան արձանագրում:

Եվստաթևոսն իրոք երեք անգամ մեկնել է Երուսաղեմ և ապա Հայաստան, սակայն վարքագիրները այդ ուղևորությունները ավել են վերջին ուղևորության նկարագրության մեջ:

Եվստաթևոսի դպրոցը, Երկար ժամանակ մինչև Չառա-Հակոբի (1434—1465 թ. թ.) բարենորոգումը, դիպել է որպես ազանդ և չափավել է Ռակյա-Հայմանովի Դարբարի զանազան դպրոցի կոդմից, Բնականաբար Եվստաթևոսի կողմնակիցները, գրի առնելով նրա վարքը, չէին կարող փոփոխությունների ընթացիկ աչք, և՛ ընդհանրապես էին նրան ճանաչել ապա որպես դուռ հարեյական ազգային սուրբ, մանավանդ որ հակառակորդները նրան շարունակ անվանում էին հայ: Այս տեսակետից նրանք պետք է խնամքով խմբագրեին առաջին անգամ դրի առնվածը և նրանից կրճատեին այն մասերը, որտեղ խոսվում է Հարեյականից դուրս Եվստաթևոսի կատարած գործունեության մասին: Մյուս կոդմից, խոսելով Եվստաթևոսի գործունեության մասին Հարեյականից դուրս նրանք, անկասկած, պետք է ջանք թափեին դրսի աշխարհում նրան ներկայացնել ո՛չ թե որպես հետամնաց երկրից եկած կրոնավոր, այլ որպես կատարյալ սուրբ, խոշոր հեղինակություն:

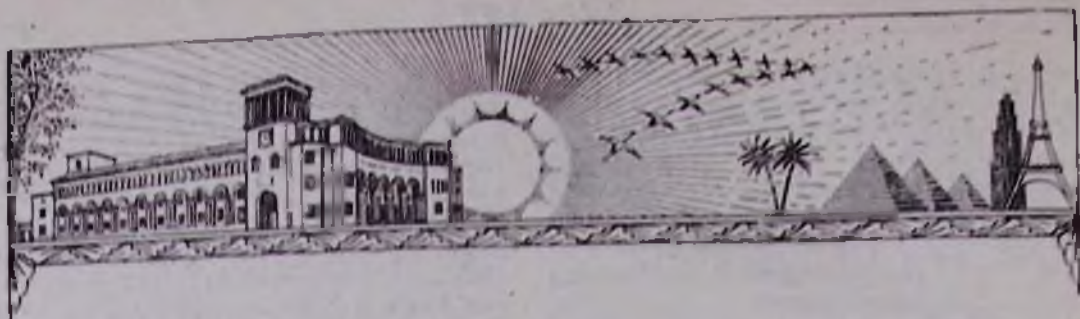
Եվստաթևոսը, զժողո՛ հավանանքի անսպարտության նկատմամբ Ռակյա-Հայմանովյան դպրոցի ցուցաբերած անտարբերությունից, զժողո՛ կրոնավորների ձրիակերությունից և ազդեցված առաքելական իսկական ճշմարտություն որոնելու դադափարներով, լքում է իր ուղեմական ընտանիքը և մեկնում Ալեքսանդրիա, Երուսաղեմ, և ապա Հայաստան, ինչպես ասում է նրա աշակերտ Դարբար-Ցասուրը՝ «Դուռն առաքելական կանոնների սիրո, սրովհետև հայ մարդիկ ոչինչ չէին պակասեցրել առաքյալների սրբություններից» (Ք. Տարսի, «Ижежегованнии п обласети агнологических петочнакои петорпни» «Филолог», էջ 177):

Եվստաթևոսն իր առաջին ուղևորությունը գնալի Ալեքսանդրիա պետք է կատարած լինի 1339 թվականից առաջ, որովհետև նա Ալեքսանդրիայում ներկայանում է դպտինների Բենիսամին Բ պատրիարքին, իսկ այս

վերջինի պատրիարքության տարիները հայտնի են՝ 1327—1338 թ. թ.: Եվստաթևոսն Ալեքսանդրիայից անցնում է Երուսաղեմ, ապա Հայաստան (Կիլիկիա) և շտապ վերադառնում է Հարեյատան, Կեսաիս լեռան վրա վանք կառուցում և համախոհներ հավաքում իր շուրջը: Սակայն, ինչպես պետք է ենթադրել, Հարեյական Նկեդեցին չի ճանաչում նրան, իսկ իր ազգականները նույնիսկ չափածում են նրան համարձակ քարոզչների պատճառով: Եվստաթևոսը հարկադրված է լինում իր աշակերտների հետ մեկնել հյուսիս և ցանկանում է միարանություն հաստատել Սինայի անապատում, բայց Երուսաղեմում դուռնակցվելով ևս էլ դառնում Հարեյատան և ծավալում իր կրոնական գործունեությունը: Ինչպես պետք է ենթադրել, այս անգամ արդեն Երուսաղեմից վերադառնալուց հետո, նա Հարեյատանում վայելում է տեղական հայ կրոնավորների՝ Հայք վանքի պաշտպանությունը: Եվստաթևոսի սկսած շարժումը հայկական է անվանում ո՛չ միայն հետագայում Հարեյատան այցելած հայ արքեպիսկոպոս Զովհաննեսը, այլև Ռակյա-Հայմանովի համախոհները: Եվստաթևոսի մասին տարածված հրաշքներից մեկում պատմվում է, թե Ռակյա-Հայմանովի հետևիկորդը Եվստաթևոսի աշակերտներին ուղղակի հարց է տալիս՝ «Եվստաթևոսն ի՞նչ դործ ունի այս վանքի հետ, որը Հայաստանից դուրս է, որովհետև այս երկիրը Ռակյա-Հայմանովինն է»: Ուշագրավ է, որ Եվստաթևոսի հետևորդ մի հարեյ նրան ուղղակի անվանում է «հայ քահանա»:

Եվստաթևոսի աշակերտների մեջ կազմակերպական ընդունակություններով աչքի ենկնում Արսաղին, որին նա հանձնում է իր միարանության զեկավարման գործը Հարեյատանում: Եվստաթևոսը տեսնելով Արսաղու ընդունակությունները և միանգամայն վստահելով նրան հետագայում կարգում է իրեն հաջորդ և իր հետ վերցնելով երիտասարդ աշակերտների մի խումբ, նորից մեկնում է հյուսիս՝ Ալեքսանդրիա, Երուսաղեմ և ապա Կիլիկիա (Հայաստան): Այս վերջին ուղևորությունը նա կատարում է 1343—1344 թվականներին, ևս հա-Սինոն թողալով իմանված տարին, և 14 տարի անընդհատ մնում է Կիլիկիայում, որտեղ մեռնում է 1358 թվականին ու թաղվում հայկական եկեղեցում: Մահվան մահճում իր աշակերտներին պատվիրում է անպայման վերադառնալ Հարեյատան և հաջորդել այնտեղ Հայոց Նկեդեցու առաքելականությունը:

(Երանիակյիլի)

Ս Փ Յ Ո Ւ Ռ Ք Ո Ւ Մ

ԱՐԱՐԱՏԻՆ ԵՎ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻՆ ՇՈՒՆԶԸ

իրելի Հայրապետին պարտաւոր լուրս փայտկի մը նման բաց-
փնցավ մեր միաբնակ առարկա-
յիս վրա և սպտումի վերով
ափելի արագ ու խանդավառ
դարձուց պայն և շարափ մը ամբողջ արձա-
պանքը.

— Հայրապետը ելավ Իրեանէն. Հայրա-
պետը Կլավ Մասկովայէն, Հայրապետը փա-
րիզ Վասով. Հայրապետը այս իրիկուն
կ'հասնի. ուշացավ...

Ու բացփնցավ կիբակի առաւմտը. մեր
սարահայած ժողովուրդը եկավ Վնուվոր
քաղաքներէն ու պտղներէն, տպարանքներէն
ու Նյուդալաններէն, և ողողեց Քէյրուփի
մայրներն ու ճամբաները՝ հալոյի սղանա-
լակայանէն մինչև Քուրդ-Համուզ, և Քուրդ-
Համուզէն մինչև արեւելեզ ու նեզ արաւետ-
ները Անթիպիասի. ան բացմացավ. չորդե-
ցուց և ալեկոծեց փողոցներն ամեն փոթո-
րիկովը իր կարողին. ու բացավ սիրտը՝
յարիզալուստ մալիւոյ Նյուրնկա պա-
տաններուն նման:

Պատուաններ, տոններ ու սանիթներ լեց-
վեցան կարողով բարախոյ սիրտերով և քա-
ղաքը ալեկոծեց բազմաթիւ զարծով կա-
րտի ծով մը նկատ. շատեր պատշգոյներէն
դուրդը երկարեցին Նյուրնկայայտնի իրեն
նշան, գորգ շունեցող մերուններ իրենց
մարմինին նման ճովկոված և իյնեց չորդե-
պես քաղաքի թաշկինակները շարժեցին ու
թաշկինակ շունեցողներն ալ՝ կարտի ալիք-
վոյ ծով իրենց սիրտերը բացին...

Մեր ժողովուրդը պա՛ւ մը ժողովով գինը
կրծող ասարայի բնէն ու դափերը, սրբի-
ցավ ու արիւնջավ. միացավ ու ամբողջով
ինչպէս միացած ու ամբողջած էր Վարդա-
նանց տառերագրին և ինչպէս միացած ու
արիւնջած էր Մարգարտապետի կոիմին.

որովհետեւ եկող Հայրապետը խորհրդանշէ
էր Վայ ժողովուրդի ու Հայ նկեղեցիո միաս-
նականութեան, որովհետեւ ան շունչն էր մեր
Հայրենիքին, ու ողին՝ մեր նկեղեցիին:

Սվ վերջապես Վասով Հայրապետը՝ շար-
ժելով մարդերու և ինքնաշարժերու շորձան-
քը հայդի սղանալակայանէն...

Եկավ ան և Էջմիածնի դարավոր դմբեթ-
ներէն խունկ ու աղոթք բերավ մեզի:

Եկավ ան և Սեանի կապույտ ջուրներէն
երազ ու կարտա բերավ մեզի:

Եկավ ան և Օշականէն և Մարտպի Վան-
ճարէն յույս ու հաւանք բերավ մեզի:

Եկավ ան և Արարատէն ողջութեւն բերավ
մեզի:

Եկավ ան և Հայրենիքի մեր եղբայրներուն
կարտի վերք բերավ մեզի...

Սվ ինչպէ՛ս Վայրենակարտ ու Շոգմա-
ցիկ մեր ժողովուրդը շմեակաւ ու թաց
ալքերով իր գիրկը շունդունեւ իր Հայրա-
պետը:

Ինչպէ՛ս ան շփարակը իրանանցի առ-
պրնչական ժողովուրդը այն կարողով ու
տենդով. որ կ'որդեր իր արշաւին ու երակ-
ներուն մեջ. ու դայն զարմացնելով բմե-
շատը՝ լիւս միւլի կ'ուրնէ...

Ինչպէ՛ս ան թաթկը նկեղեցիո միաս-
նականութեան մասին տենցած իր Վաճառք
ստորյա թշնամանքներու փոշին:

Ինչպէ՛ս շփառը իր սիրտը Հայրապետին
բերած յուշով...

Եղան այս յալորը. որովհետեւ մեր ժողո-
վուրդը կ'ազատաւ մեր դարավոր նկեղեցիին
միասնականութեան, որովհետեւ մեր ժողո-
վուրդը իր բազմերակին գմրկին պէս կ'զգա
իր Վայրենական վերակառուցումին ահեղը.
և այս պարմանայիտէն ճիշտ է մեր ետը սե-

յունդին, ուսեալ թե անուս երիտասարդութեան, որ հասակ առած է օտար մայրենի վրա, ուր շուք չեն ձգած ծառերն Արուսեանի, որ դիտութեան ամբարած է ուսումնարաններէն, որոնց առջեւ չեն կանգնած դարերու խառնուրդներ մարմնավորող խորհրդային ու Երակացիին արձանները, որ հաճախած է սինեմաները, ուր չի լսվիր սրտառուչ կարկաչը ռևոլուշո օպերաներուն և որուն մէկ մասը, վերջապէս, ծաղիկի նման բացված է հրաւիրականներու տիղմին մեջ... Ամեննեւ Կոստանտինը հայութենէ զարմանալիորեն չպարզված հայ երիտասարդութեանն է, որ քայքայեալ նախշերով գորգի մը նման կտրածվի իր սիրելի Հայրապետին ճամբուն վրա: Այս եռանդը, այս թոհուրհոհ, փոթորկող այս հոգիները խորհիլ կուտան մեզ՝ այլասերող աղօղեցութիւնները չեն կրնար եզմանել մեր հոգին, այնքան առեւն, որ Անթիլիանէն մինչեւ Էմիլիանի սուրբ կամարները երկարող ոսկի կամուրջ մը գոյութիւն տան, և մեր առօրեան չի կրնար մեր ճամբան շեղել, այնքան առեւն, որ Արուսեանի պողոտային մինչեւ աշխարհի ամենամոթ անկյունը ծիածան մը կա ձգված:

Եվ ըսեք, ո՞վ ունի մեր անկյունը և ու կարտախոտով հոգին, անոր կխոնարհինք մեր սիրելի Հայրապետին առջեւ:

Ո՞վ ունի մեր բեղուն ու բերրի հոգին, երբ կ'ամբուրենք անոր Աչքը և Աչքին հետ կարծնք՝ հանճարեղ ձեռքերը նարեկացիներուն ու Երակացիներուն, Հովնաթաններուն և Էմիլիանի որմերը դարդարող անառն ու հայրապետներուն:

Ո՞վ ունի վեպերելու, կառուցանելու և ստեղծագործելու մեր տենդը՝ անոր կնախնք մեր Հայրապետին աչքերուն և անոնցմբ բարձրացող հրճվանքին մեջ կտնտնենք տուֆապատ հասակը Երեանի շենքերուն, այնխոռով ծովը գործարաններուն և զվարթ ճիւղը ծաղկող ֆոթ մանուկներուն...

Եվ վերջապէս ո՞վ ունի լույսը մեր աչքին՝ երբ գիտքի մը պէս Հայրապետին մեջն կկարդանք դարավոր պատմութիւնը մեր ժողովուրդին ու մեր աչքին կպարզվին վերջին պայծառ էջերը անոր:

Մեր սիրունդին համար չկա այլասերում, երբ զգանք թարմ շունչը Հայրենիքին:

Մեր հավատքին համար չկա խախտում, երբ տեսնենք ամբացող կապը Մայր Աթոռին և Սփյուռքի մեր եկեղեցիներուն, որոնք դարձրով պահեր են մեր բազմալարչար ժողովուրդը դարերու ընթացքին ու հիմա Կանաչներ քսաններող դարու լուսահոգի հորձանքին, ուր կքայենք մենք Հայրենիք ունեցող բոլոր մարդոց նման առույգ ու հաստատակամ, մոռցած բառերն անգամ այն երգերուն, որոնք դարձրով հոսեցան մեր ժողովուրդին սիրտին, Հայրենիքի արցունքին նման լեղի, և մեր եկեղեցիները այրող կրակներուն նման կիզեցին անոր հոգին:

Կքայենք հիմա և ապագային թափանցող մեր հայացքը կճառագայթե կյանք և ստեղծագործութիւն...:

ԷՏ. ԿՈՏԱՆԱՋՅԱՆ

(Քննարկ, «ԶԱՐԹՈՒՔ» օրաթերթ,
16 փետրվարի 1956 թ.)

ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔՈՒՄ

ՀԱՄԱՌՈՏ ԼՈՒՐԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱՅԻ ՏԱՐԱԿԱՆ Ժողովում Հանգես եկամտի Հաշվառման ՍՍՐ գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Վիկտոր Է. Համարձումյանը:

Համառոտակի շարադրելով վերջին հինգ տարում կատարված հիմնական նկատարական աշխատանքների արդյունքները, ակադեմիկոս Համարձումյանը հանգամանորեն անդրադարձավ ակադեմիայի 1955 թվականի գործունեության ցուցանիշներին:

Կենսադոբինությունը աստղագրական խեղդիները, սնուցարկի վայրիվայրի գիտականները արդյունի հաջողություններն են նաև:

1955 թվականին ակադեմիայի Հասարակական գիտությունների բաժանմունքը հրատարակել է 51 տետրեր: Բացի դրանից, ակադեմիային է պատկանում 30 աշխատություններ, ինչպես նաև բնագիտական հետազոտություններ, ինչպես նաև միջազգային Հայաստանի Ժողովրդական տետրերում, թերեզ, արհեստական հետազոտությունները և այլն: Հետազոտական գիտությունների բնագավառում շարունակվում էին արտադրական ուժերի հետազոտությունները անդամաշխման և ժողովրդական տետրերում, ժյան մեջ սնուցարկի վայրիվայրի բնական հարստությունները լավագույն կերպով ոգտագործելու հետ կապված հետազոտությունները:

Ի՞նչ շարք աշխատություններ հրատարակել են լիզի ինտերատուր: 1955 թվականին շարունակվում էին հարմիր բուրի հատերի և Գլխի պեղումները, և բերք արժեքավոր հար տվյալներ տվեցին:

Անցյալ տարի գիտականների շանքերով զգալիորեն բնականից էին Հայաստանի հումքային աղբյուրները: Երկրորդ տետրեր գիտությունների ինտերատուր, ակադեմիան պայմաններին համապատասխան, ժյան էին է մի շարք հաղագայում մեծագույն զանգու, նույն-հիպոթեզիական հար մեթոդ, Գանված են զանգու-զան ոգտակար նախնական, այդ թվում չինական:

Մերի խոշոր նախնի, երկրորդականներ հետազոտել են Հայաստանի ստորերկրյա ռեսուր, և այժմ միջոցառումներ, և մշակվում այդ ռեսուր կոյանտեսությունների տեսանկյունից ակադեմիայից, ինչպես նաև սնուցարկի վայրիվայրի արտադրություն և նախաշնչային գոտիներում ոգտագործելու համար:

Հեկտոգորք էլ են նախնի բնականների բնականվոր աշխատանքը: Ակադեմիայի թիմային ինտերատուր և Ֆելիկսային սինթեզներից ստացել է կապիտալ, սոցալ, պոտալ, ցեմենտ և այլ նյութեր: Այսպիսով, արդյունաբերություն մի բանի էլ ռեսուր համար սնուցարկում է նույնի հար, անսպաս բազա: Թիմիցուներն ստացել են նախնի թաղանթաները հար միացություն, որը կարող է ոգտագործվել շուտ շարացող ռադիոակտիվ լարեր և երկրի ստանալու համար:

Երկնայինների և կառուցվածքների ինտերատուր բնականները էլ Հայաստանի ռեսուրային և մարմարների ֆիզիկա-մեխանիկական հատկությունների բազմազան հետազոտությունների արդյունքները: Ինտերատուր մշակել է շուտ աճող ոգ և բարձր մարկային բնական և ակադեմիան հումքից նույնական ալ: Էլյութեր ստանալու, ինչպես նաև համարվել չինարարություն համար երկաթ-քանակներ տարբեր մասեր պատրաստելու տեխնոլոգիան:

Արժեքավոր աշխատանք են կատարել մաթեմատիկաները, մեխանիկաները, ֆիզիկոսները և աստրոֆիզիկոսները: Թյուրակալի աստղագիտության զգալի շափով բնական էլ ոգտագործող ինտերատուր և մյուս հար մեթոդներով կատարվող հետազոտությունները: Երկրի միջավայր են արդի ֆիզիկայի հարազույն կառուցվածքի վրա: Ընտրողի տարբեր հետազոտական ցուցանիշներ է մեծ բերել այսպես կապված անկախուն աստղերի վերաբերյալ: Գարգվում է, որ մի բանի ակադեմիան աստղերի ոլորտներում տեղի են տանում յուրահատուկ ստանալին պոստիներ, որնայնուցում են ենթաստղային (ներքին) տեմիքական արտադրանք:

Տիեզերագնան հատազոյթները բնույթի ինստա-
ուսումնասիրման առարկաներում լուրջ հաջողությունե-
րի են հասնել ֆիզիկոսները:

Մթնոլորտայինները և մթնոլորտից ներքին
էին ոչ միայն տեսական խնդիրների, այլև արդյու-
նաբերության ու շինարարության խնդիրներից բխող
հարցերի գործնական լուծման միջոց:

Սրբոց հիմնումները կան նաև գյուղատնտեսության
ինստիտուտների աշխատանքում: Արտադրության մեջ
արմատավորված են խազողի, պողպատե ծակերի
բարձր-ընթացումը, նոր տեղանքներ, Մշակված են գյու-
ղատնտեսական մեքենաների զեմ կոմպլեկտ արդյու-
նավետ միջոցներ: Եւրոպականում և Հայաստանի բու-
սական և կենդանական աշխարհի ուսումնասիրու-
թյունը:

Անպակասիկա Համարածույանը իր գննության մե-
ծեւ ուղարկության նվիրեց մի շարք գիտականագի-
տական հիմնադրվածի աշխատանքում տեղա թերու-
թյուններին և առաջ, որ անհրաժեշտ է վերականգնել
գիտականագիտական հիմնադրվածի աշխատանքը, այն
հիմնադրվածի գործունեությունը մոտեցնել տնտեսու-
թյան անհրաժեշտ կարիքներին, բարձրացնել գիտու-
կան հետազոտությունների տեսական և տեխնիկա-
կան մակարդակը:

1956 թվականին և վեցերորդ Միջազգային հարող
առարկաներին կցատարված մոդուլիական տնտեսության
խնդիրներից բաղադրված և գունավոր մետաղագործության
յայն զարգացման հետ կապված հետազոտություննե-
րը: Ուղարկության կնիքով Հայաստանի գյուղա-
տնտեսության մասնագիտացման հարցերին: Գիտու-
կան ինստիտուտներում և հիմնադրված կարմա-
տավորված հետազոտական նոր տեխնիկա և առավել
կատարյալ արտադրություններ: Կոմպլեքսված հետազո-
տությունները կիսահաղորդիչների հարցի ուղղու-
թյամբ, որը կարեւորագույն նշանակություն ունի ար-
դի տեխնիկական առաջընթացի համար:

Ներառված մեծ տեխնիկական Համարվածույանի
տուայ:

Այն բարձր գնահատականը, որ սովորական գիտ-
նականների գործունեությանը տրվեց, գիտության
բոլոր գործիչներին պարտավորեցնում է ավելի յար-
ված ստեղծագործական աշխատանք կատարելու: Հա-
յաստանի գիտնականները բոլոր ջանքերը կգործա-
դրեն առաջադրված կարևոր և պատասխանատու խնդ-
րները հաջողությամբ կատարելու համար:

**ՔԱՆԱԿՈՐ ՆԵՐԿԱՍԱԿԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՏՆՈՐՆԵ-
ՆՈՐԻ ՌԵՍԿՈՐԴԻԿԱԿԱՆ ԱՌԸՆԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ:**— Տե-
ղի ունեցավ բանվոր երիտասարդության դպրոցների
տնօրենների ռեսպուբլիկական խորհրդակցություն, որը
թիւսարկեց աշխատանքի վիճակը այդ դպրոցներում և
նրանց առջև կանգնած խնդիրները:

Ներկայումս ռեսպուբլիկայում կա բանվոր երիտա-
սարդության 78 դպրոց, որոնցից առաջը արտադրու-
թյունից կտրվելու սովորում է մոտ 12.000 մարդ:
Միայն անցած տարի հասունության վկայական ստա-
ցան մոտ 700 պատանի և աղջիկ: Նրանցից շատերը

այժմ սովորում են բարձրագույն ուսումնական հաս-
տատություններում:

Խորհրդակցությունը նշեց, որ մի շարք մեղադրու-
թյունների արհեստագիտական միությունական կազմակեր-
պություններն ու տնօրենությունները մեծ դպրասարու-
թյուն են ցուցաբերում սովորող երիտասարդության
եկամամբ: Այդ մեղադրությունները «գեղեկ են գեղ-
արցների արհեստանոցները, լաբորատորիաներն ու կա-
րինալները գործիքներով ու սարքավորմամբ համա-
լրելու գործում: Մակայն որոշ մեղադրություններ
պատշաճ ուղարկության չեն նվիրում այդ կարևոր
գործին:

Խորհրդակցության մասնակիցները բացառապես
բանվոր երիտասարդության դպրոցների գործունեու-
թյան մի շարք լուրջ թերություններ և նշեցին համա-
պատասխան միջոցառումներ բանվոր երիտասարդու-
թյան դպրոցների աշխատանքը բարելավելու համար:

**ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՐԱԲՈՐԱԳՈՒՅՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ
ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԵՍԿՈՐԴԻԿԱԿԱՆ ԱՌԸՆԴՐ-
ՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ:**— Մարտի 21—22-ը տեղի ունեցավ
մանկավարժական բարձրագույն ուսումնական հաստա-
տությունների պրոֆեսորա-դասախոսական կազմի ռե-
պուբլիկական խորհրդակցություն: Ուսանողների պատ-
րաստության մակարդակի բարձրացման մասին զեկու-
ցող Հայկական ՍՍՏ լուսավորության մինիստր Ե. Սի-
մոնյանը նշեց, որ բարձրագույն ուսումնական հաս-
տատությունների և դպրոցների աշխատողների տեղե-
վիթխարի խնդիրներ են դրված քաղաքում և գյուղում
ընդունելու միջնակարգ կրթությունը իրագործելու, ա-
նող սերնդի ուսուցման որակը բարձրացնելու գործում:
Այդ ընազավառում արդեն որոշ հաջողություններ են
մեծ բերված: Դրա հետ մեկտեղ մանկավարժական
ինստիտուտների գործունեության մեջ, մասնավորապես
ուսուցչական ուժերի պատրաստման, ուսանողների
պատրաստության բարձրացման ընազավառում լուրջ
թերություններ կան: Այս թերություններին արագորեն
վերջ տալու համար զեկուցողը նշեց անհրաժեշտ մի-
ջոցառումներ:

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴՆՈՒՆԵՐԻՆ:
ՆՎԻՐՎԱՆ ԱՌԸՆԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ:— Երևանում կայա-
ցավ խորհրդակցություն՝ նվիրված մանկավարժական
գիտության խնդիրներին: Խորհրդակցությանը մաս-
նակցում էին մանկավարժական ինստիտուտների դա-
սախոսներ, գիտահետազոտական հաստատությունների
աշխատողներ, ուսուցիչներ:

«Մանկավարժական գիտության խնդիրները մեր ռե-
պուբլիկայում» հարցի մասին զեկուցեց Հայկական
ՍՍՏ լուսավորության մինիստրի տեղակալ Ս. Մով-
սիսյանը:

Ձեկուցողը և էլույթ ունեցողները խոսելով մանկա-
վարժության ընազավառում կատարվող աշխատանք-
ների մասին նշեցին միջոցառումներ ռեսպուբլիկայում
մանկավարժական գիտական աշխատանքն ավելի
բարձր մակարդակի վրա դնելու համար: Նշան են
առաջարկություններ՝ մանկավարժական մասնաճյուղ

խոտանքի բարելավման, մեխոլական գրականության ոլորակի բարձրացման, դպրոցների փոքրիկ գիտական ժյուրիների, մի շարք առարկաների մեխոլիկաների ստեղծման ու հրատարակման հարցերի մասին:

ՀԱՅԳԱԿԱՆ ՍՍՐ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ՀՐԱՅԱՐԱԿԱԳՈՒԹՅՈՒՆԸ 1956 ՔԱՆՎԱՆԻՆ. — Հայկա-
կան ՍՍՐ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակ-
չությունը 1956 թվի իր թեմատիկ հրատարակչական
ծրագրերը նախորդ տարիների համեմատությամբ ավել-
ի է ընդարձակել: Այս տարի նախատեսված է հրա-
տարակել 160 անուն գիրք 236,100 օրինակ ընդհա-
նուր ապագանակով: Ակադեմիայի հրատարակչական
ծրագրում լայն տեղ է հատկացված Հասարակական
գիտությունների բաժանմանի գծով հրատարակվող
գրականությանը:

Հրատարակչական ծրագրում կարևոր տեղ է հա-
տկացված հայ հին և միջնադարյան գրական նյանտվու-
թյանը: Այս հիմնականում հայկական էություն ունեցող
գիտությունների ու հուշարձանների, ինչպես նաև արվեստի
առանձին ձևերի ուսումնասիրությանը: Պրոֆ. Ն. Տեր-
մինյանի կողմից հրատարակության է պատրաստ-
վում Օդիշիի «Գեոգրաֆիկական պատմություն», Ա. Մա-
ցակունյանի «Հայկական միջնադարյան ժողովրդական
երգեր» ժողովածուն՝ գիտական տեսությունով և ուսում-
նասիրությամբ հանդերձ, Ս. Լիսյանի «Հայ ժող-
ովրդի հնագույն պարերն ու թատերական ներկայա-
ցումները» ժողովրդի աշխատության առաջին հատորը,
Վ. Չալոյանի «ՀՀԿԿՆ և ՍՍՀՄ-ում աշխատող հայերի
ընթացք», Լ. Խաչիկյանի «ԺԵՄ և ՍՍՀՄ-ում աշխատող
հայերի ընթացք», Ա. Անասյանի «Հայ-
կական մատենագրության առաջին հատորը և այլն»:
Հրատարակչական ծրագրում բավականին ընդարձակ
տեղ են զբաղեցրել հայ ժողովրդի պատմությանն ու տե-
սությանը նվիրված լեզվաբանական առանձին աշխա-
տությունները:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԴԱՍԱԳՐՁԵՐ. — Հայաստանի ուսումնա-
ման համակարգի հրատարակչությունը լույս ընծայեց
21 անուն գրագիրք՝ 560,000 օրինակ ընդհանուր
ապագանակով:

Այս տարի ռեպրոդուկցիայի աշխատանքները կատարե-
ցուր առարկաների 98 անուն գրագիրք՝ 2,334,000
օրինակ ընդհանուր ապագանակով: Ներկայումս մա-
մուլի տակ է 70 անուն գրագիրք:

Առումնա-ման համակարգի հրատարակչությունը
լույս կրնայի նաև 17 անուն գրագիրք՝ բարձրագույն
ուսումնական հաստատությունների համար և
հինգ անուն գրագիրք՝ տեխնիկականների համար:

ՄԱՍՏԻՆԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌՇ. — Տարեց-
յաբի արդյունքն առում է թերթերի բաժանորդագրու-
թյունը: Թանգարիկայի աշխատողները, ինչպես նաև
իմաստակարարությունները, գիտական հաստատու-
թյունները, կուլտուրայի տները, գրադարանները 1956
թվականին ստանում են 500 անուն մոտ 393,000 օր-
ինակ միութենական, ռեպրոդուկցիայի, չբանային գա-
նազան թերթեր ու ամսագրեր: Անցյալ տարվա համե-
մատությամբ թերթերի ու ամսագրերի բաժանորդա-

գրությունը ռեպրոդուկցիայում աճել է 80 անունով և
30,000 օրինակով:

Երբ ռեպրոդուկցիայում ապագրվող թերթերից և ամ-
սագրերից նորարարական ռեպրոդուկցիաներն ու արտա-
սահմանյան երկրներն է ուղարկվում ավելի քան
14,000 օրինակ:

ՄԱՆ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՀՐԱՅՄԱ ԱՄԱՌՑԱՆԻ ՄԵՆՏՈՒՆ
ԱՆԱՄՑԱՆԻ. — Վերջինս Երևանի Պետական հա-
մալսարանի մեծ դահլիճում տեղի ունեցավ երկու
նվիրված հայ ակադեմիկոս լեզվաբան Հրայրյա ԱՇՈՒՅԱՆ
և ԽՈՒՄԱՆԻԱՆ Երկույնի ներկա էին համալսարանի
դասախոսներ, ուսանողներ, ինչպես նաև մայրաքաղա-
քի տարբեր կազմակերպչություններից հրավիրված գի-
տության, գրականության և արվեստի աշխատողներ:

Արևիկոն բացեց համալսարանի ռեկտոր Գ. Պետրո-
սյանը: Բազմաթիվ ակադեմիկոսներ և դոկտո-
րներ, հայկական մասին ղեկավարող հանդես էկավ Հայկա-
կան ՍՍՐ Գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-ան-
դամ Է. Աղայանը: Նա նշեց այն խոշոր ու տեղահա-
սնված մասնագետները, որ անխոնջ դիտադարձում
էին հայ լեզվաբանության դարգացմանը, Իր գի-
տական գործունեության ընթացքում Հ. Անասյանը
ստեղծել է լեզվաբանական մի շարք աշխատքի մեծա-
քան աշխատություններ, որոնցով մեծ լեզվաբանի ա-
նունը, դուրս գալով ազգային սահմաններից, դրվում է
համաշխարհային խոշորագույն լեզվաբանների կողքին:

ՆԻՇԱՐԻՑ Վ. ՍՈՒՐԵՆՑԱՆԻ ՄԱՆՎԱՆ 35-ԱՄՅԱԿՆԻ
ՆՎԻՐՎԱՆ ԵՐԵՎԱՆ. — Հայկական ՍՍՐ Գիտությունների
ակադեմիայի Արվեստների պատմության ու տեսու-
թյան բաժինը Հայաստանի Արվեստի աշխատողների
տանը կազմակերպեց հայ անվանի նկարիչ Վ. Սուրեն-
յանի մահվան 35-ամյակին նվիրված գիտական հա-
ղորդումների երեկո:

Ներածական խոսքով երեկոն բացեց Հայկական
ՍՍՐ Գիտությունների ակադեմիայի ինչպես ռեկտոր
գրող Գ. Դեմիրճյանը:

Ժողովրդական նկարիչ պրոֆեսոր Գ. Չալոյանը
նախա եկավ «Պատմական թեման Վ. Սուրենյանի
ստեղծագործության մեջ» գիտական հաղորդումով:
Արվեստագիտության թեկնածու Ռ. Դրամբյանը և Մ.
Ղազարյանը գիտական հաղորդումներ տրին «Շեքսպիր-
մեծ նկարի շուրջը», և «Վ. Սուրենյանն ու թատերը»
թեմաներով:

Երեկոյի արդյունքն ամփոփեց Գ. Դեմիրճյանը:

ԱՆՓՈՒՆԱԿԱՆ ԳՐԱԴՆԵՐԻ ՍՏԵՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՆԵՐՇ ՀԱՅՏՈՐՆ. — Երեկոյից առաջին տեղիական
գրողն է, որի ստեղծագործությունները թարգմանվել և
այսերան: Դա 125 տարի առաջ էր, երբ համալսարանի
թարգմանիչների «Հանդես» հետադարձություններից
Այս ժամանակին թարգմանված է համալսարանային մեծ
կուսակից 20-ից ավելի ստեղծագործություն:

Անգլիական գրողները ստեղծագործությունները
մեծ թվով ընթերցողներ ունեն հայ գրական կյանքում:
Հայկական ՍՍՐ Մյանիկյանի տեղան պետական
գրադարանում պահվում է Բայբերի «Շեքսպիրի կյա-
նագրություն» հայկապա ստեղծագործությունը, որը հայ-
կա-

րան Նրատարակվել է 1857 թվականին: Ազատության բողոքումը հրդիվը Հետաքրքրվել է հայ ժողովրդի հակառակորդի և տիրապետիչ հայերեն լեզվին: Նրա Հայկական պոեմները-ի թարգմանությունը նույնպես գտնվում է զբաղաբաշխում: Այստեղ պահվում են նաև Ֆիլզինգի, Չարլզ Բիկկենսի, Վալտեր Սկոտի որոշ ստեղծագործությունների թարգմանությունները, որոնք իրատարակվել են 19-րդ դարի հրկրորդ կեսին:

Հայաստանի Պետական Նրատարակչությունը առար-բեր մամանակներում մեծ տպագրականով Նրատարակել է Չեսեպան Սվիֆտի «Գուլիվերի անապարհորդու-թյունը», Դանթեի «Բեթովի «Բեռքերից Կրուզոն», Վալտեր Սկոտի, Ոսկար Ուայլդի, Կիպլինգի, Հերբերտ Ուելսի, Կոնան Դոյլի և անգլիական ուրիշ գրողների գործերը: Վերջին տարիներս հայ ընթերցողը ստացավ Վիլ-յամ Ենթալիթի ստեղծագործությունների հրերատար-յանը և Չարլզ Բիկկենսի Պիկվիկյան ակումբի հետ-մանու նախընթաց:

ԲԱՆԱՍՏՆՆԵՆ ԵՂԻՇԵՆ ԶԱՐԵՆՆԻ ԱՆԴՈՒՆ ԳՊՐՈՑ
ԵՐԱՎԱՆԻՄ— Երևանի քաղաքային Սովետի գործա-դիր կոմիտեն որոշեց Ք 87 միլիակարգ զորքի կողմից մեծ քանակությամբ Եղիշ Զարենցի անվամբ:

Նախատեսված է երրուսումնական տարվա նախա-յակին դպրոցի մուտքի մոտ կանգնեցնել քանաստեղծի կիսանդրին:

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿ-ՈՐԻՔՈՐԸ ԿԵՐԱՎՈՐՎԱԾ Է ՀԱՄԱՄԵՐՈՒԹՅԱՆԱԿԱՆ 10-ԻՆ ՈՐԻՔՈՐԸ ԶԱՆԴՆԵՐԻ— Արվեստի աշխատողների մոսկովայի կենտրոնական տանը բացվեց երեխաների կատարած կերպարվեստի ստեղծագործությունների հա-մաժողովնական 10-րդ ցուցահանգումը, որտեղ ցու-ցադրված են միտմանական տեսարանների պիո-ներների և դպրոցականների 1.000-ից ավելի յայտագրի, ստեղծագործություններ:

Ցուցահանգնակն մասնակցում են նաև Հայաստանի պատանի կերպարվեստագետները:

Ցուցահանգնային հանձնախումբը միահամուտ կեր-պով որոշեց, որ ներկայացված լավագույն գործերից մեկն է 13 տարեկան Գ. Դասպարյանի «Արտիստի ա-ն-յան փողոցը» քանդակը:

Ցուցահանգնի այցելուները բարձր են գնահատում նաև տասնամյա Կ. Փափազյանի «Արարատյան ծաղ-կավետ հովիտը», «Մեր բակի թիմը», «Ձիերի հետա-դնդումը», «Անտարկտիկայում», 14 տարեկան Ա. Պա-պանյանի «Հայաստանի յոթներորդ», «Երևանը արևու-մուտի ժամանակ», «Դպրոցական լողամասում», 13 տարեկան Բ. Ղևոնդյանի «Պիտեղները կոյտնասու-թյունում», «Տեսարան Մազկանդում», «Պատանի ճա-նապարհորդները», 16 տարեկան Է. Սոփազարյանի «Վարչական շենք Բաղրամյանի փողոցում» և այլ նկարները:

Պատկերներից ու գիպսից պատրաստված արձանիկ-ներ են ներկայացրել պատանի քանդակագործները: Առանձնապես այդք են ընկնում Ե-ամյա Մ. Նազար-յանի «Ձի», Ե-ամյա Ս. Ղազարյանի «Անուշ», 14 տարեկան Գ. Բաբայանի «Հնոցապան» և Եկոսա-հարյուր:

Հաջող են նաև Ե. Ավետիսյանի, Բ. Աղաջանյանի, Ն. Մանուկյանի, Մ. Սահյանի ձևազարդները և նե-սաղիկների վրա, Բ. Բալասյանի, Ժ. Բալասյանի, Ա. Բալասյանի և ուրիշ պանդանակարները: Հ-ամյա Մ. Բեկրյանյանը ուղարկել է թղթից պատրաստած հայ ազգային դարձանակներ:

ԿԱՐՄԻՄ ԲՈՒՐԻ ՀԱՄԱՐԻՆԱԿԱՆ ԳԵՂՈՒՄՆԵՐԸ— Մի քանի տարի է, ինչ շարունակվում են Երևանի մա-զունիով ռաբարտական լին ամբողջ կարծիք բյուրի պե-դումները: 1955 թվի ընթացքում կատարված պեդում-ների արդյունքների մասին մամուլում հաղորդվում են լեռնային տեղեկությունները:

1955 թվականին կարծիք բյուրում կատարված պե-դումները առատ նյութ տվին ուրարտագիտության և տե-ղարևիկ ցեղերի կենցաղի, տնտեսության, կուլտուրայի և առևտրական կապերի ուսումնասիրության համար:

Ամբողջի արևմտյան մասում բացված են նախա-տիկի մի քանի պահեստներ, որտեղ պահվել է շրա-կայի վարկադրերից ստացվող ընթերցի: Ամբողջի կենտ-րոնական մասի սենյակները նույնպես ծառայել են որ-պես պահեստներ ու մասաններ: Երկրորդ հարկում տե-ղավորված մասուններից մեկում, մասնադետների կարծիքով, պատրաստվել են տեխնոլոգիական յուրա-տեսակ մշակում պահանջող տարբեր տեսակի գինիներ: Մի շարք տարիների պեդումների ընթացքում գտնվել են 300-ից ավելի գինու կարասների՝ մոտ 300.000 լիտր տարողությամբ: Այս ամենը վկայում է ոչ միայն զար-գացած խաղողագործության, այլև այն մասին, որ ու-րարտագիտության զբաղվել են գինու առևտրով: Առաջին զբաղվող տեղեկություններն այդ մասին մեզ տալիս է լույս պատմիչ Հերոդոտը (485—425 մ. թ. ա.): Նա գրում է, որ Եվրասի վրայով նավերով, արմավենու տակառներով Արմենիայից գինի են տարել Բաբելոնում վաճառելու համար: Բազմաթիվ այլ պահեստներում գտնվել են դարեցուր պատրաստելու հարմարությու-ններ և մեծ քանակությամբ դարեցուր պատանի մամու-ններ:

Գտնված խաղողի կորիզների անալիզը պարզում է, որ ուրարտագիտության չափեր են եղել խաղողի ամե-նայալ տեսակները, որոնք այժմ էլ անցնում են Հա-յաստանում: Մասնադետներից մեկում գտնվել է նաև խնձորի շիբ, որն այժմ ուսումնասիրվում է մասնա-գետների կողմից:

Պեդման մամանակ հայտնաբերված կենդանիների մեծ քանակ ունեցող ջրային են տալիս, որ ուրարտ-ագիտության ունեցել են մեծ թվով խոշոր և մանր եղջե-րավոր անասուններ:

Այս բոլորը վկայում են այն մասին, որ ուրարտա-յիներն ունեցել են զարգացած տնտեսություն, նրանց մոտ զարգացած է եղել ոչ միայն երկրագործությունը, այլև անասնապահությունը, այդպիսով բյուրի, գինե-դործությունը:

Բյուրի հյուսիս-արևմտյան մասում գտնվել են զա-նազան իրերի պահեստներ, մեծ քանակությամբ զեն-քեր, գործիքներ, պաշտամունքի, կենցաղային և այլ իրեր:

[illegible]

Ի՞նչ վարդապետությանը և հետազոտման ուղարկական շարժի գաղափար (փորձյուն)։ որի կափարիչի վրա քան-
դակված և հինացող մատ. իսկ երկու հոգեմուտ երեսուն հե-
քանավոր և հինգյանուս. գրությունում մարդիկ։ Եռնվել և
հաս Նապոլեոն ուսերի ուսերի առաջիկ. որին հեր. երկ-
կողմանի խոչոր և մանր առաջին հոգեմուտ. վրան վեց թե-
քանի մարդիկ երև և քաղաքակերտ. նույնպիսի գաղա-
նադարական ունեն հաս դալույնի ուսերի կաթեր. Գեղ-
ման բնակացում գտնվել և 20 կերի. որոնք պիտու և
պարզաբանելու մի շարք. Կարճի՞ր՝ կապված ուղարկա-
ցիների կրոնի. աբիմանի. ինչպես հաս ինքնակի Նա-
պոլեոն երկրների Նա. ունենում կուրորտական կապերի
հաս։

Հասարակ ուշադրություն էին արժանիք կարժիք բերելի
հյուրեր-արժանության կողմից սեկյուլենկերում գտնված և բ-
կա կազմի սեկյուլգիր տախտակները: Դրանցից մեկին
ուսումնասիրելի է Գրաստվածներին ազնվածի մայի Պատ-
մությունից ինտերմուտոր, Տեքստուրում կաշվում է, որ ուրա-
տակական Ազգո: աստատու տաճարին Ազգ ցեղը նվիրար-
բում է ինտոր և մանր հղյճնազգ տեսաուհենքի մար-
թենքը և գրանցից պատրաստված Հագուտաներ, ինը-
պան և մուրիքի մարի գծրաններ, որոնք ողջադրվում
էին աստաներին ու պայտաներին շինարարության Հա-
մար:

[illegible]

Արհարարը կապի ահապահի տախտակը գին բնթերքով և չէ, բայց նա իր վրա կրում է մասնա մուսայի զրդիկ և հասարակի մակագրությունը, որով ի նայն է բերվում ուրախական թագավորներից մեկի անունը։ Այս կապի տախտակները կարմիր ըլլալու է կամ արխիվի մասին լինել են և հետագա պնդումների բնթագրում և պատկերաբար կ'այտատարվի ամբողջ արխիվը, որը մեծ շեղումով ություններ կտա պահին թագավորականների և առաջին տեսչության տարադասիների և ահապահի քննարկի քննարկի անհատականությունը, ինքնագիր, կրպակային և արխիվային

ԱՐԵՎԷԼԵԱՅԻՆ ԷԼԵԿՏՐՈՆԻԿԱՆ ԱՄԲԱՏԱՆԸ
ՀԱՐՔԱՎԱՐՈՒՄ ԽՈՐԴ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵ-
միայի ներմանկարգով: Անվան Ներգրավվածի գիտա-
նապատկան ինտերնալիս և Հայկական ՍՍԴ Գի-
տաթյունների ակադեմիայի արևոսկանի Ներգրավ-
ագտարուման Նախնախորդի Նախնապ շնորհակա-
նությունների շրջանում և համար: Գրական և արհեստ
էջերի ակադեմիայի ՍՍԴ Առաջին Էլեկտրոնային և

[illegible][illegible]

Կենտրոնացված առաջադիմական քաղաքականության հետևանք է 2000-2001 թվականներին Հայաստանում տեղի ունեցած իրադարձությունները։

Առաջագամ Հիկոթալենեղիտե և առաջ ցուր ոգաւա-
զարեմբու: Էն մատակա ապիւղեկբում՝ զառւղեների ու-
րաւեքարեգեներեի յորաջման, քերմաների առաջացման,
առնանաքումակա մթերքների մշակման, գլխաւորե-
ռնակաւն աշխատանքների մեքենայացման, խնչե-
ռնան հասարակական-հենցողայի նարտքների համար,
Աւորեքբայա թերմումից ապիւղեկբու առաջ ցուր կռաւա-
նաւ նաւ մատն ապիւղեկբի:

Էլեկտրակայաններն կենց առաջնությունն է նաև խառը
ուսումնական, որը զբաղադրեցեալապէս միջնորդներ
պահպանեալն է շատ ամառ ամառներ շատ մեծ շահերն կ'առաջ-
կարգուի ձեռնարկը :

[illegible]

ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏԻ ՀԱՆՔԱՅԻՆ ԶՐԵՐԸ... Եւր. Բա-
յազեան հետքային ջրերի մասին տեղեկությանները
հետո, եւ գոյիս Պատմութեամբ է. թէ ինչպիսի դեռ շատ
ու շատ տարիներ առաջ հետաքրքիր գոյրերը այստեղ
էին գոյիս։ Ի՞նչանցեմք (հասկնալով) մաշկային ինքնա-
դրութեամբ առաւելուները) եւ այդ ջրերով բուժուած։

Առաջին անգամ այդ շրջորդի գիտական առումները
պարզվում են կառավարվող 1948—1949 թվականներին
նոր Քայմազանի շրջանային Ազգային գործադիր կոմի-
տեի առաջատարների թվում բաժնի բնականորեն կազմից
1954 թվականին կառավարվող Հոստաման աշխա-
տանքների՝ բուժիչների գաշարները պարզվում են
հիշգրտելի նպատակները

Նոր Քաղաքի տուրքը իր քաղաքացիներին
 և քիմիական կոմպոնենտներով՝ քաղաքի մոտ է
 Լանքաշիր լճին, ուղիղ ճիշտ՝ նրա նորարարած տե-
 սակն է։ Տարբերությունն այն է, որ Նոր Քաղաքի
 լճում կառուցվելու միջ առաջին տեղը զբաղում է կա-
 ռուսը, իսկ Լանքաշիրի տուրքը՝ ցամաքի նստավայրը։

նկարագրում է լուվի՝ իր լուսի հետ միասին գյուղ
մտնելու անասաներու Պաշտ իրենցամասում է, և ոչխար-
ներն իրենց «կաթնեղ ծծիներ» ազդերի մեջ սեղմելով
գյուղ են մտնում, մինչ

«Դեռ մտանկա գետակն լանցած՝ արդեն կը լնցվեր
Պյուզր ամբողջ մայունով և բույրերով լնտնաբերու-
մբ առցեն Կաշիկն գոռ գամբրոնները լոտին»
Կեղրուկ արդար սրբաթանգ առնեն իրենց խույս

կու տային:

«Լուվիքը՝ բանաստեղծության կենտրոնական զեմբը
ինքր գյուղի լուվիքն է, խոսուկ կանգնած՝ հետին վերն,
լուվիք իր լրացուցիչ ու մարդկային պատկերի մեջ:

Այնու լեռն ձմեռվա եղանակն է, զոմի և թոնրատան
ձմեռային կյանքը: Զմայլի բանաստեղծությանը և
անգնաբանցիկ արվեստով մեզ արվում է գեղեցկական
կյանքը իր լուսյան մեջ պարզ ու հասարակ, իր հաս-
կանական կողմերի մեջ թուփել ու քաղցր, երբ գիշեր-
ները պարսպ ոտնում է քամին և խորհրդավոր սուրու-
մով խրճիթի գունակն է ձեռնում, մինչ շինականները,
այդ պարզ ու սրտատույ մարդիկ, հավաքված թռի-
ների ջուրը, հերթաթևերի թևերի վրա գիշերներ են լու-
սացնում:

«Այն առնեն ևս կրակի գրվարածին ալետր:

«Պապո, պատմն, լնտնը: Կուզեմ հերթաթ մը
աղվորս:

Եվ հերթաթ ու իրականություն միաստեղծում են
նրանց երեսկայության մեջ, կյանքի տխուր իրակա-
նության շափ, հերթաթը իրականի հետ շփոթելու շափ:
Ապա անձնական կյանքի հիշատակներ, ապրված կյան-
քի քաղցրահույզ կամ տրտմացիկ վերապրումներ գա-
լիս են ձմեռվա նրկար և անտուն գիշերների ձանձույ-
թը մեղմելու: Օրերն այսպես անզգա ու թափալուր
սառնում են:

Գարուն է նորից: Կյանքը վերսկսում է գյուղում,
գեղյուկն ազդում է իր առօրյա աշխատանքով և վառ,
պայծառ լավատով է դիմավորում ավետարեն գարունը
ափ քաղցր անկկայություններ, որ նոր գարունը նոր
երգանկություն կրերի:

Բայց ահա անան մի տխուր սր հովիվը գյուղ վերա-
դառնալիս տեսնում է, որ մեռելական մի լուսնուն է
տիրում գյուղում: Մի ահավոր սարսուռ է զգում նա:

«Կարծես քայլեր ամայի դամբարանի մը մեջ խորս:
Ըովիվն իմանում է, որ զգրաշենքը մտնել են գյուղ,
կործանել ու թալանել են ամեն բան, համառարած սգի
սատնելով գյուղը: Օնք հովիվը այլևս չի համբերում,
մեր է կանգնում որպես ժողովրդական վրեժի մարմնա-
ցում, գեներ գեմ գեներով պայքարելու վճռով՝ «սակն
րնց ակնն և առամն ընդ առաման», և, հովվական
ցուպի փոխարեն, այս անգամ վերցնում է իր լրացանք
և բարձրանում լնու, որպեսզի

«մանիթի գեմ ևս ժանիթ, թաթի գեմ թաթ վրեժատու:
Թող ոսթները գիտնան՝ որ խաշնաբան այս նրկրի
Պիտ՝ լնդու: որ հանգիստ ուտեն խրլած ոսկերիկն:

«Սեղիկ սիրտը հատորի հիմնական իդան, զաղա-
փարական րովանգակությունը՝ ազատագրական պայ-
քարն է և հայրենասիրությունը: Վարուժանը նրկն է
ևս և հայ պանդուխտի վիշտը, հայրենի հողի և սյախի

սերը, «ավերակ տան մեջ անտերունը թողված» վրաս-
հար մորը («Կարուտի նամակ», «Պատվեր»):

Երիտասարդների հայրենի տունը լքած գիտում են ք-
առություն: Տներ դատարկվում են: Պանդուխտության
մեջ մարդիկ հյուծվում են կարտիք, քայքայվում են
ֆիզիկական և լոգիկական: Այդ աշխատեցող նահանգի գեմ
հարկավոր է թույլ կանգնեցնել: Այս է վարուժանի
ստալագրոսը՝ հայրենասիրության գլխավոր խեղդերը: Եվ
վարուժանը երգում է Հայրենի՝ լոգի և սյախի սերը՝
սեփական առն սերը՝ հանգիստ ու նրջանիկ կյանքի
փոխանկարներով քաղցրացած: «Կարտիքի նամակ»,
«Պատվեր» բանաստեղծությունների լիմոնական տրս-
մադրությունը այդ հարցերից է թխագրված: Այս առ-
գամ լանդես են դալիս մայրերը, որպես սիրադրով ու
զգայուն կանչեր տան շեմքից ներս: Նրանք են պա-
նում, պանդուխտում հայրենի տունը՝ աշխերը քրիտուն
ոնեռած իրենց պանդուխտ ուղիների նախապարհին:

«Կարտիքի նամակ» բանաստեղծության մեջ հայրենի
տունը շենցնելու: «Լոգիքանությունն է խոսում: Բան-
աստեղծության առաջին հինգ տներն են վարուժանը
ներկայացնում է «ավերակ տան մեջ անտերունը թող-
ված» մոր վշտահար պանդուխտ, որի սիրտը ձվապել
է կարտիք և սպասումից: Գերեզմանի հարին հասած
կնոջ միակ փափագն է անան իր որդուն ու նոր մեռնել:

«Այս, քեզ տեսնեն անգամ մ'աշքերս ու փակեն
Թող հողիս ալ իրենց առկա:

Եվ կարտիք փոխկալած սրտով մայն է առյախ նա,
«Սկո՛ւր, որդյա՛կ, հայրենի տունըդ շենցնուր:

Դուռն են կտրեր, մատաններն ո՛ղջ դատարկեր:
Իր մրտենն ներս լուսամուտեն շարքափորը

Գարուն ամբողջ ծիծառներս:
«Պատվեր» բանաստեղծության մեջ պանդուխտ ըն-
կերը Հայրենիք մեկնող իր ընկերոջ պատվեր է տալիս
իրենց գյուղն ու տունը այցելելու:

«Ընկե՛ր, պատվեր մը ունե՛մ քու լոգիթը՝ հանձնելու:
Հայրենակոխ ոտքերուդ կապելու սիրտ մը ունե՛մ:
Համբուղ վրբա, Այսի շուրերուն մոտ այցելու:
Ուրիշագորդ գյուղ մը կա, նե՛րս մտիք, ան

գյուղն է իմա:

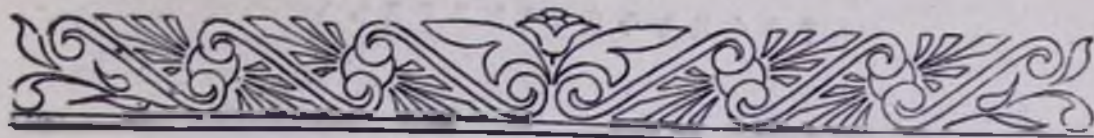
Մոր ու հայրենական տան կարտիք մղկտում է հեղ
պանդուխտի սիրտը: Դեպքերի գաժան ճնշմամբ հայ-
րենի տնից արտահանված տառապում է նա տարագրու-
թյան մեջ: Եվ մայրը, զգողորդ ու մոխրագեղես գար-
ձած արդեն, ապառում է իր որդուն, նրա պանդուխտի
օրերն իր արտասուքի շիթերով համբուղով: Սակայն այդ
լարիքը համբ կրավորականությանը տանողներից է
այդ աղաք, նրա անկուն և անկապտելի լոգու՝ մեջ
վրեժի կրակն է բոցավառված:

«Հանձնեն մորս իմ և բսն՝ որ օրնեն զայն իր ձեռնով:
Ձայն թող՝ «Ահ իր աչքին արտասրներովն աղոթիքը:
Եվ գրիտուն սե բող առնե, բայց սիրտն առնե թող

կորով:

Զի, ընկե՛ր, այդ նամակին մեջ կարմիր Ուխտս եմ
զրերս:

Նա գիշերազգրված է ազատագրական պայքարի,
տրյան թնջե վերջին կաթիլը պայքարելու սրբազան
ուխտ է արած: Նրա մեջ հառնել է նախնիների աղա-

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

Պրոֆ. Զ. Անատյանը ՄԼՍՐԻՄ Մաշտոցի կենսագրության մեջ («Էջմիածին», 1956 թ., N 11, էջ 29), Կոբյունի հետևյալ հատվածի մասին՝ «Ցևտ աշխորիկ առնույր հաւանութիւն երտնելին Մաշտոց, որպէս զի Տէր Եպիսկոպոսն ի Կալենականսն, և նա ի սփիոս հեթանոսաց պրանն կենաց սերմանիցեն», առում է. «Կոբյունի այս խոսքը մոլթ է և չի լուսկացվում, թէ ո՞վ է «ՏԷՐ Եպիսկոպոսը» և ի՞նչ բան է Կալենականը»: Եվ հետո թերու զիմ ենթադրություններ անելով «Տէր» անվան մասին, հանգում է այն եզրակացության, որին, իրանից առաջ, հետազոտող բանասերներն էին հանգել, այսինքն՝ «Տէր»-ը ոչ թէ հստակ, այլ հասարակ անուն պետք է ընդունել և թէ «Տէր Եպիսկոպոսն» ոչ այլ որ է, և թէ ոչ Սահակ Պարթև հայրապետը։

«Մենում է իմանալ, թէ ի՞նչ է Կալենականը».— շարունակում է մեծանուն գիտնականը և մեջ է բերում Սո. Նազարյանից սկսած մեր համրավավոր բանասերների կարծիքը և գալիս է այն եզրակացության, թէ Կալենական գաղափար չկա Հայաստանում, Մինչդեռ համրավավոր և բազմաշխատ գիտնականը,

և թէ շատ էլ հավատ չընծայեր իր նախորդների հետազոտություններին և ինքր պրոպոզեր մեր մատենագիրներն, անշուշտ կզտներ. և Հայր Ռորոսյանն էլ, որ «շատ է որոնել Կալենական անունով մի գաղափար այց չի գտել» («Բազմավէպ», 1913 թ., էջ 467), և թէ մի փոքր էլ առաջ տաներ իր որոնումներն, անտարակույս նա էլ կգտներ։

Տողերիս դրողը ոչ մի պրոպոզից չի կատարել, բայց կարդալով «Էջմիածին» տմազրի նույն համարի մեջ Մխիթար Փոշի մասին նոգվածը (էջ 40), պատահեցի հետևյալին. «Բայց տաճիկները նկում են Մխիթարին Աղվանից կաթողիկոսի թելադրանքով, ուստի նա հեռանում է Խաչեն, գալաոի Հոթերքը, սակայն լսելով Քուրթ իշխանի վերադարձի մասին, Մխիթարը Հոթերքից հեռանում է և բնակվում Քուրթ իշխանի կալվածում, Կալեն գաղափար Գևորգ վանքում, Աղստե գետի վրա»։ Ուրեմն Կալեն անունով գաղափար եղել է, տեղն էլ զգվար չի լինի որոշել, բայց որա պատր մեզ չենք վերադրում, այլ Հայկական ՍՍՏՔ գիտության վաստակավոր գործիչ պրոֆ. Սոսերկ Ասաբեկյանին։

Սոսերկյան

ՎԱՀԱՆ, ԱՎԱԳ, ՓԱՀԱՆԱԼ ԹԱՎԱՐՐԵԿՅԱՆ

